

Erdős Konrád
info@okoruzenete.hu

Erdős Konrád

BÖLCSEKTŐL A BÖLCSELŐKIG

– a hét görög bölcsről –

2015

Más népeknek szentjeik vannak, a görögöknek bölcsaik.
(Nietzsche)¹

De valójában milyen gyengék is ezek a történelmi konstrukciók, melyek szerint a filozófia Thalészal és a milétoszi iskolával kezdődik!
(Gadamer)²

Hegel filozófiatörténelmi előadásában a görög filozófia tárgyalásának kezdetén megállapítja, hogy „*Látunk fellépni sok egyént, aki többé nem származása révén uralkodik polgártársain, hanem tehetségével, fantáziájával, tudományával válik ki és lesz tiszteltté... Ezek közé az imént jellemzett férfiak közé tartozott az úgynevezett hét bölcs, akit újabb időben kizártak a filozófia történetéből. Mivel a filozófia történetének közelebbi emlékeit látjuk bennük, a filozófia kezdetén közelebbről kell őket röviden jellemeznünk.*”³

Azt hihetnők, hogy Hegel után a görög filozófiatörténetek első fejezete a hét görög bölcs tárgyalásával kezdődik. Hiú ábránd. Ma sincs másképpen, mint Hegel idejében! Ha kezünkbe vesszünk mértéktartó filozófiatörténelmi monográfiákat, tisztelet a kivételeknek, többségükben még említésre sem kerül a hét bölcs munkássága, még kevésbé jelentősége az európai és az egyetemes filozófia fejlődésében.⁴

Mi a helye a bölcseknek a filozofálás kezdetén? Ezt a kérdést kíséreljük megválaszolni.

HOKHMA ÉS MÉTISZ

A **bölcsesség** nagy becsben volt egész keleten, nem kevésbé Hellaszban.⁵ A bölcsességről „*a mondanakör keleten, az i. e. III. évezred Sumerban született*”.⁶ A sumer-akkád mitológia **hét** bölcs isteni küldöttek, feladatuk, hogy az embereket megismertessék a világ dolgaival.

„*Egy és ugyanazon tanítás számos népnél található meg. Van egy régi, az ősi időkből származó tan, amellyel általában a legbölcsebb népek és városok, s a bölcs emberek foglalkoztak: egyiptomiak, asszírok, indek, perzsák, odrysaiak, samothrakéiak, eleusisiak és hyperboreusok, Homéros galaktophagosai, a kelták druidái és a géták; igen bölcs és régi népek fejtettek ki a zsidóval rokon tanokat.*”⁷ Kelszosz nem mosta össze a különböző tanításokat, de fölismerte nagyjából közös mozzanatukat: a bölcsesség keresését és tanítását, a bölcsék és bölcsességük tiszteletét. Az európai szellemi fejlődésre a hellászi és a zsidó bölcsesség-hagyományok a leginkább meghatározóak. Közismert a hét bölcs hagyománya a görögöknél, a zsidóknál pedig az ószövetségi bölcsesség-könyvek és a zsidó bölcsék. Mindkét hagyomány ugyanarról a töről fakad: a bölcsesség tekintélyéről és a bölcsék megbecsüléséről.

¹ Nietzsche: A filozófia a görögök tragikus korszakában. In: Uő. Ifjúkori görög tárgyú írások. Európa Könyvkiadó. 2000. 52. old. (Továbbiakban: Nietzsche)

² Gadamer: A filozófia kezdete. In: Uő. A filozófia kezdete. Osiris Kiadó. 2000. 212. old.

³ Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. Akadémiai Kiadó. 1958. 133-134. old. (Továbbiakban: Előadások a filozófia történetéről). Filozófiatörténetéből kiderül, hogy Hegel nem teljesen következetes: Thalészt tárgyalja egyszer a bölcsék között, és tárgyalja egyszer első filozófusaként, de nem világítja meg, hogy miből adódik ez a kettős elemzés. Ugyancsak nem tér ki a többi bölcs, így Szolón és mások munkásságának korabeli jelentőségére és távolabbi hatására. Mindkét kérdés megérdemelné, hogy tisztázásra kerüljön.

⁴ Kivételnek számít Pais István „**A görög filozófia**” című munkája (Szerzői kiadás. 4. kiad. 1994.)

⁵ Itt és a továbbiakban az olvasó több párhuzamos elemzést és önidézetet talál a szerzőnek „**Az isteni pár**” című tanulmányából (lásd www.okoruznete.hu), s néhány részletet Kőnczöl Szilveszter néven jelzett „**Egy aposztata kalandozásai**”-ból (lásd www.vilagszabadsag.hu)

⁶ Falus Róbert: Az ókori világ irodalmi. Gondolat Könyvkiadó. 1976. 127. old.

⁷ Kelsos: Igaz szó. I,14; I,16. In: Világosság. Melléklet az 1960. márciusi számhoz. (Továbbiakban: Kelszosz). Az „**odrysai: thrákiai nép. A hyperboreusok a görög irodalom erősen eszményített északi népe; a galaktophagosok ('tej-evők') Homérosnál ugyancsak thrákiaiakként szerepelnek (II. XIII, 6). Druidák: kelta papi osztály. Géták: a Duna alsó szakaszán élő nép.**” (Komoróczy Géza: Jegyzetek Kelsos: Igaz szó-hoz. In: Világosság. Melléklet az 1969. márciusi számhoz. 31/a. old.)

Mind a hellén mitológiában, mind a zsidó hitvilágban megtaláljuk a nőnemű istenséget, a megszemélyesített **Bölcsességet**. Görögöknél **Métisz** (az „Értelem”, az „Ész”, a „Fortély”, az „Okosság”, a „Bölcsesség”), az „Ég” istennője, Zeusz első felesége,⁸ a zsidóknál **Hokhma**, a „Bölcsesség-asszony” pedig „Jahve égi kedvese”. A perszifikált „Bölcsesség” és a városi élet a mitologikus gondolkodásukban összekapcsolódott, erre mutat, hogy Athén (Αθηναι) és Jeruzsálem (Jerusalájim) neve többes számban áll, mert az „égi” és a „földi” város összeér egymással.⁹ Ez Athénének, a bölcsesség, az igazságosság istennőjének, Zeusz és Métisz leányának városa, amaz pedig Hokhmáé, Jahve kedveséé.¹⁰

Hésziodosz „**Istenek születése**”-ben ezt tudjuk meg Métiszről:

*Zeusz első felesége, az Értelem asszonya, Métisz,
istenek és halandók közt legtöbb a tudása,
ám amikor megjött az idő, hogy Pallasz Athénét
szülje meg, őt mégis Zeusz csellel félrevezette,
s addig hízelt neki, míg elnyelte egészben.
Ezt a tanácsot Gaia s a csillagos Úranosz adta,
mert azt gondolták, ne legyen másé a királyi
tisztség, csak Zeuszé, mind a haláltalanok közt,
mert ígért bölcs gyermekeket Métisznak a végzet,
és elsőnek a lányt, a bagolyszemű Tritogeneiát,
azt, kibén ész meg erő van, az apjával egyenlő,
majd ezután más gyermeke is születik, ki királya
istennek s embernek lesz, s nagy erő a szívében.
Csakhogy Zeusz Métiszt, mindezt megelőzve, lenyelte,
így jót s rosszat az istennő neki jelzi belülről.”¹¹*

A viszonylag kései zsidó bölcsesség-könyvekben, amelyek politeista beütéseik miatt kevésbé ismertek, szerepel Hokhma, a Bölcsesség-asszony. Az i. e. *negyedik* századi „**Példabeszédek könyvé**”-ben jelenik meg,¹² majd a *harmadik* században „**Jób könyvé**”-ben,¹³ valamint az i. e. *második* századra tehető „**Jézus, Sirák fia könyvé**”-ben¹⁴ szerepel ismét, végső alakját az i. e. *első* századra datálható „**Bölcsesség könyvé**”-ben nyerte el.¹⁵ Kiderül, a „Bölcsesség-asszony” volt Isten első teremtménye, aki látta a teremtés előtti világot is. Az idők előtt

⁸ Vö. Hésziodosz: Istenek születése. 886-900. In: Uő. Istenek születése, Munkák és napok. Magyar Helikon. 1976. (Továbbiakban: Theog)

⁹ „a város olyan hely, ahol 'az ég és a föld összeér'... a városnak van egy égi prototípusa ('ideális modellje' a világgépben), és itt, a földön ezt mintázza meg. A 'földi város' az 'égi város' alatt helyezkedik el.” (Dolgij, Levinson: Az archaikus kultúra és a város. In: Történelem és filozófia. Új törekvések a szovjet filozófiai kutatásban. Gondolat. 1974. 24. old.) Raj Tamás írja: „Jeruzsálem közismert héber neve Jerusalájim, ami nem egyes számban..., hanem - a héber nyelvben ilyen is létezik - duális, vagyis kettesszámú főnév, s ennek sajátos oka van. A hagyomány szerint ugyanis két Jeruzsálem van, a földi és az égi.” (Raj Tamás: Égi és földi Jeruzsálem. In: www.erec.hu.) Athén és Thébai többes száma abból következik, hogy több falucskából álltak össze.

¹⁰ A kutatások „szoros kapcsolatot fedeznek fel a város és az asszony között a közel-keleti ókori szövegekben, aminek párhuzamai a kultúra más régióiban is megtalálhatók. A városnak asszonyként való metaforikus értelmezése még nem szabja meg eleve azt a jelet, ami a neki megfelelő értékkel összehasonlítva felmerült. A várost, ambivalenciája folytán, hol 'szűznek', hol 'cedának', hol 'anyának' (metropolis), hol 'feleségnek' (mivel a győztes bevonulását a városba metaforikusan nemegyszer úgy értelmezik, mint teremtő aktust) fogják fel.” (Dolgij, Levinson: Az archaikus kultúra és a város. 23. old.) Jeruzsálem és az Isten viszonyáról így szól az i.e. VI. századi Deutero-Izajás „Ne félj, nem fogsz megsegyenyülni, ne pirulj, nem ér gyalázat! Sőt elfelejted ifjúkorod szégyenét, és özvegyeséged gyalázatára sem kell emlékezned többé. Mert maga a Teremtőd lesz a hitvesed, a Seregek Ura a neve. Izrael Szentje lesz a Megváltód, akit az egész föld Istenének hívnak. Mint egy elhagyott és bánkódó lelkű asszonyt visszahív az Úr. Mert eltaszithatja-e valaki ifjúkori feleségét? Istened mondja ezt” (Iz 54,5-6.), és hasonlóképpen az i. e. V. századi Trito-Izajás „Nem hívnak többé elhagyottnak, sem országodat magányosnak, hanem így neveznek: 'én gyönyörűségem', és országodat 'menyasszony', mert az Úr örömét találja benned, s országod újra férjhez megy. Mert amint a vőlegény feleségül veszi a lányt, úgy fog frigyre lépni veled fölépítőd, és amint a vőlegény örül a menyasszonynak, úgy lelé örömét benned az Istened.” (Iz 62,4-5.)

¹¹ Theog 886-900.

¹² Megtudjuk: „Alkotó munkája elején teremtett az Úr, ősidőktől fogva, mint legelső művét. Az idők előtt alkotott, a kezdet kezdetén, a föld születése előtt. Amikor létrehozott, még ősvizek sem voltak, és a forrásokból még nem tört elő víz. Mielőtt a hegyek keletkeztek volna, korábban hívott létre, mint a halmokat, amikor a földet és a mezőket még nem alkotta meg, és a föld első rögét sem. Ott voltam, amikor az eget teremtette, s az ősvíz színére a kört megvonta, amikor a felhőket fölérősítette, s az ősforrások erejét megszabta; amikor kijelölte a tenger határát - és a vizek nem csaptak ki -, amikor megrajzolta a föld szilárd részét... Ott voltam mellette mint a kedvence, napról napra csak bennem gyönyörködött, mindig ott játszottam a színe előtt. Ott játszottam az egész földkerekségen, s örömmel voltam az emberek fiai között.” (Péld 8,31.)

¹³ Vö. Jób 28.12-28.

óta Jahve mellett trónol, maga is örökkévaló, az isteni hatalom részese, Élnek, Elohimnak, Jahvének, Jahve-Elohimnak női párja. A teremtés kettőjük közös műve. Női isteni lény szerepel továbbá a korai keresztény apokrif, gnosztikus iratokban. Az előretudó, láthatatlan szűz Borbélóról és az alsóbbrendű Szophiáról, a Belátás Bölcsességéről, egy aiónról (egy örökkévaló isteni kisugárzásról) olvashatunk János¹⁶ és Júdás nem kanonizált evangéliumában.¹⁷

BÖLCSEK ITT ÉS BÖLCSEK OTT

A keletiek bölcsessége titkos ismeret. „**Jób könyve**” így vall a bölcsességről: „*Fátyol takarja minden élő elől, el van rejtve az ég madarai előtt. Maga az alvilág és a halál is vallja: mi csak hallomásból tudunk róla. Egyedül az Isten ismer hozzá utat, egyedül ő tudja, hol a lelőhelye... Amikor a szélnek megszabta a súlyát, és a vizeket mércéjével mérte, amikor az esőnek korlátot szabott, és a mennydörgések útját kijelölte, akkor volt, hogy látta, a súlyát lemérte, megvizsgálta és lehatolt mélyére. Az embernek akkor csupán ennyit mondott: 'Az Isten félelme, lásd, ez a bölcsesség, az okosság meg: kerülni a bünt.'*”¹⁸ A bölcsesség mindennél drágább, megfizethetetlen, de akárcsak az egyiptomi Maját, „*fátyol takarja minden élő elől*”. A „*Bölcsesség*” mindenki számára felfoghatatlan, csak az Isten előtt tárul fel.

Az Isten az égben őrizte titkait, bölcs királyai és a király bölcsei a zárt palotában, a király szolgálatában tevékenykedtek, osztották tanácsaikat és jóslataikat.¹⁹ „*A perzsa mágusok ugyanis nem-perzsákat nem tanítottak, hacsak a király nem utasította őket*” – írja Philoztratosz.²⁰ Ugyanígy járhattak el a szardeiszi khaldeus és az egyiptomi papok is. Az uralkodói udvar a zsidóknál hasonlóképpen működött. A király „*A bölcssekhez fordult, akik jártasak voltak a tudományban és a törvények ismeretében, mert az volt a szokás, hogy a király meghányta-vetette ügyeit azokkal, akik a törvényben és a jogban jártasak voltak. A királyhoz a médek és a perzsák hét fejedelme: Kersena, Setar, Admata, Tarsis, Meresz, Marszena és Memukán állt a legközelebb. Ezek látták a király arcát, és az első helyeket foglalták el a birodalomban.*”²¹ Tanácsaikért olykor életükkel adóztak. Széles körben elfogadott vélemény: „*Az okos ember visszatartja ítéletét; a dörék szíve kikürtöli bolondságát.*”²²

A hellén bölcssek ezzel szemben ugyan a hatalom birtokosai, de nem királyok vagy azok szolgái, hanem államférfiak, politikusok, poliszuk előljárói, arkhónok, baszileuszok, probuluszok, türannoszok. Türannoszoként, alkotmányozókként és törvényhozókként meghatározóan beleszóltak szűkebb és tágabb hazájuk sorsába. Ők történelemalakító történelmi személyek: egyéniségek, akik nyíltan, az agorán hirdették bölcsességüket, legtömörebb intelmeiket pedig a delphoi szentélyben tették közszemlére. Minden művelt hellén ismerte őket, tetteiket éppen úgy, mint tudományukat.

Itt is, ott is voltak bölcssek: azok, a keletiek, lelki-vallási hitekkel, isteni igazságokkal léptek a **hívők** elé, ezek, a hellének, evilági bölcsességet hirdettek a **polisz polgároknak**, ezért amazok, mint Nietzsche mondja, „*szentek*” voltak, emezek, a hellének pedig „*bölcssek*”.

14 Vö. Sir 24,3-5; 24,9-11.

15 Vö. Bölcs 7,22-8; 8,1-4; 9,4; 9,9.

16 „**János evangéliumá**”-ból idézi Marvin Meyer: Júdás és a gnosztikus kapcsolat. In: Júdás evangéliuma a tchacos-kódex alapján. Geographic Kiadó. 2006. 144. és 147. old.

17 Vö. Júdás evangéliuma a tchacos-kódex alapján. 37. old.

18 Jób 28.12-28.

19 Talán csak Dávid szavai korholják a bölcsesség-keresést: „*Föltettem magamban, hogy bölcsességben mindent megvizsgálok és kikutatok, ami az ég alatt történik. Ilyen hálátlan feladatot bízott Isten az emberek fiaira, hogy vessződjenek vele. Láttam mindent, ami csak végbemegy a nap alatt, és kiderült: minden csak hiábavalóság és szélkergetés. Ami görbe, nem válhat egyenessé, ami nincs, azt nem lehet számba venni. Így szóltam magamban: Sok bölcsességre szert tettem, és mind fölülmúltam, aki előttem Jeruzsálem fölött uralkodott. Sok bölcsességet és tudományt latra vettem. Gondosan tanulmányoztam a bölcsességet és a tudást, az esztelenséget és a balgaságot. S meggyőződtem róla, hogy ez is csak szélkergetés. Valóban a sok bölcsességgel sok bosszúság jár együtt, és aki gyarapítja a tudást, a gyötrelmet is fokozza.*” (Préd 1,13-18.)

20 Prótagorasz. Élete és tanítása. 2. In: A szofista filozófia. Szöveggyűjtemény. Atlantisz Könyvkiadó. 1993. 11. old.

21 Eszt 1,13-14.

22 Péld 12,23.

MONDAKÖR?

„A 'hét bölcs'-ről szóló mondakör” Hellászbán „az i. e. VI. században alakult ki” – írja Falus Róbert.²³ Ennek alapján vélik, hogy a „Valóságban sohasem volt Görögországban hét olyan férfi, akiket a közvélemény olyanféle hatókörrel ruházott volna fel, hogy ők lettek volna a bölcsesség kiváltságos osztogatói... De igaz, hogy a VII. és a VI. században sok volt a bölcs tanács és ezek mindenütt elterjedtek, bárki volt a szerzőjük”.²⁴

„Mondakör”?

Hát éppen erről van szó! Ha voltak keringő bölcsességek, azaz voltak bölcs tanácsok, akkor voltak ezeknek szerzőik is, s voltak, akik a bölcs tanácsok megfogalmazóit bölcseseknek tartották, s voltak, akik a bölcses mondásait bölcsességeknek mondták. Ha kitalálták őket, és kitalálták mondásaikat, akkor a kitalált „bölcsék” is realitással rendelkezettek mindaddig, amíg személyüket a hellének és szomszédjaik bölcsként elfogadták, s amíg tanításukat bölcsességeként elismerték. Voltak talán heten, talán tizenheten. S ha voltak, akkor valamiképpen elnyerték ezt a kitüntető címet, amellyel a közvélemény ruházta fel őket. „Valakik” – ezek voltak a bölcsék!

A „mondakör” szereplői, hősei, a bölcsék ugyanis nem „Valakik”! Ha szemrevételezzük a korabeli vezető poliszok vezetőinek névsorát és elővesszük a hét görög bölcs névsorát, akkor kiderül, hogy ezek a névsorok részben fedik egymást. A kor vezető politikusai közül kerülnek ki a kor kiemelkedő bölcssei, a kor bölcsői közül kerülnek ki a kor meghatározó politikusai. Személyüket és tevékenységüket koruk és az utókor mesés elemekkel ugyan kiszínezte, mondhatjuk, „mondába”, mesékbe burkolta, de ettől függetlenül élő hősök voltak ők, akik a hellén poliszok valóságos történelmi szereplőiként alakították poliszuk viszonyait. Ezek után csak egy kérdés vár megválaszolásra: volt-e olyan ismérv, ami a számos bölcs politikus és politikus bölcs közül egyeseket, mondjuk hetet, vagy akár tizenkettőt kiemelt volna?

Steiger Kornél az i. e. VIII-VII. századra teszi a jós, a költő, a mesterember és az államférfi megjelenését: „A VII. század végén megjelenik egy új emberfajta, aki képes ugyan a politikai tevékenységre, de nem tör hatalomra. Szellemi tevékenységet folytat, de nem szegődik szolgálatába senkinek. Ez az ember: a bölcs.”²⁵ A jellemzés nem illik teljesen a bölcsesekre, hiszen többségük nemcsak hatalomra tört, de hatalomba is került, s mindenképpen egy meghatározott politika „szolgálatába szegődtek”, s ennek érdekében „folytatták szellemi tevékenységüket”. Steiger Kornél tehát a VIII. századi történelmi színpadán föllépő, élő, tevékeny hús-vér szereplőkről beszél. S neki van igaza!

A BÖLCS ISMERI FEL A BÖLCSET

A bölcseskről és bölcsességükről az első híradás Xenophanészról és Hérakleitosztól maradt fenn, de nem említik a heteket, vagy inkább nem tudtak róluk.

Xenophanész a bölcsék közül egyedüli Thalészt említi:

*Csodálta Thalészt, hogy a napfogyatkozásokat és napfordulókat előre meg tudta mondani.*²⁶

Bármennyire csodálja is a csillagokat ismerő Thalészt, de hogy ezért ő egy lenne a bölcsék közül, arról nem tud.

Xenophanész a „bölcs”-et a polisz hatalmát helyes törvényeivel és kincstára gazdagításával, tudásával poliszát szolgáló költővel és politikussal azonosítja, aki bírálja a mitológiát, a „Minden” megismerésére törekszik.

Élesen kikelt Homérosszal és Hésziodosszal szemben, majd általában az istenekben való hit ellen:

*Rákent isteneinkre Homérosz Hésziodosszal minden olyant, ami gáncs vagy szégyen az emberi nemnél: lopni, paráználkodni, s amellet csalni is egymást.*²⁷

Xenophanész úgy látta:

²³ Falus Róbert: Az ókori világ irodalmi. 127. old.

²⁴ Croiset: A görög kultúra. Holnap Kiadó. 1994. 77. old.

²⁵ Vö. Steiger Kornél: Utószó. In: Sztoikus etikai antológia. Gondolat Könyvkiadó. 1983. 501. old.

²⁶ Xenophanész. Töredékek. B 19. In: Görög gondolkodók. 1. köt. Thalésztól Anaxagoraszig. Kossuth Könyvkiadó 1992. (Továbbiakban: Xenophanész)

²⁷ Xenophanész B 11.

*Egy isten, ki az isteni s emberi nem legerősbje,
ám a halandóknak formára sem, észre se mása.*

*Mindene lát és mindene ért és mindene hall is.*²⁸

Elsősorban az istenek bírnak adekvát ismeretekkel, mert minden rajt van a látszat,²⁹ amin erőfeszítéssel le lehet küzdeni:

*Nem tártak fel az istenek ám mindent elejében:
csak kutatás által lel idővel jobbra az ember.*³⁰

Az volt a véleménye, hogy a bölcs felismerésének feltétele van, mégpedig a megismerőnek is bölcsnek kell lennie: „*ahhoz, hogy felismerje a bölcslet, magának is bölcsnek kell lennie.*”³¹ Ez a bölcsnek zárt kasztját jelenti, de feltehetően nincs kapcsolatban a hét bölccsel, a bölcs-mozgalom zártságával.

A SOK TUDÁS NEM TESZ ESZESSÉ

A másik korai tanúságtevő Hérakleitosz.

Két bölcsről szól: Homéroszról és Hésziodoszról, akik a mitológiának, a költészetnek, az etikának, a jognak, a hadtudománynak, az orvoslásnak, az agrárgazdálkodásnak, a hajózásnak stb., azaz **mindennek**, ami görög, a kiindulópontját jelentik. Ezért „*Homérosz... a görögök között bölcsőbb volt mindenképpen*”,³² és „*a legtöbbek tanítója Hésziodosz. Róla hiszik, hogy a legtöbbet tudja*”.³³ Bölcsességüket azonban nem sokra tartja, hiszen, mint mondja „*Homéroszt [is] érdemes volna a versenyekről kikergetni és megkorbácsolni [és] Arkhilokhoszt [is]*”.³⁴

Mind Xenophanész, mind Hérakleitosz bölcsnek a két eposzköltőt tartották, és őket, lévén mindkettő lényegileg mitologikus gondolkodó, éppen a filozófia álláspontjáról bírálták.

Homérosz és Hésziodosz után nála is az áll az első helyek egyikén Thalész áll, mert hogy „*Thalész elsőnek értett a csillagokhoz.*”³⁵ Thalészról, mint bölcsről ő sem tud. Hérakleitosz még név szerint említi Biaszt is, akít azért dicsér, mert „*súlyosabb a szava, mint a többieké.*”³⁶ De hogy bölcs lenne a szó filozófiatörténeti (platóni) értelmében, arról az ő esetében sem esik szó.

Ugyanakkor Hérakleitosz ismeri a bölcsnek jelszavát: „*Minden embernek osztályrészéül jutott, hogy ismerjen magára és józan legyen.*”³⁷ Hérakleitosz tanításában a bölcsesség kritériuma: „*egy a bölcs dolog: felfogni az értelmet, amely kormányoz, áthatva mindenben mindent*”,³⁸ és „*Nem tőlem, hanem a logosztól hallván, bölcs dolog elismerni, hogy minden egy.*”³⁹ A „*Minden*”-t kormányzó „*Egy*” elismerését a közfelfogás Zeusznek nevezi: „*Az egyetlen bölcs dolog nevéül nem fogadja el, és elfogadja Zeusz nevét.*”⁴⁰ Ha Zeusz a bölcsesség foglalatosa, akkor érthető, hogy „*A legbölcsőbb ember is majom az istenhez képest bölcsességben, szépségben és*

²⁸ Xenophanész B 23-24.

²⁹ Vö. Xenophanész B 34,4.

³⁰ Xenophanész B 18.

³¹ Diog. Laert. Xenophanész IX,2.

³² Hérak B 56.

³³ Hérak B 57.

³⁴ Hérak B 42.

³⁵ Hérakleitosz. Töredékek. B 38. In: Görög gondolkodók. 1. köt. Thalészról Anaxagoraszig. Kossuth Könyvkiadó 1992. (Továbbiakban: Hérak)

³⁶ Vö. Hérak B,39.

³⁷ Hérak B 116.

³⁸ Hérak B 41.

minden másban.”⁴¹ Hasonlóképpen: „Az ember a csecsemő nevet kapja az istentől ugyanúgy, ahogy a gyermek a felnőtt férfitől.”⁴² Az ember ismerete az isteni bölcsességhez képest nem más, mint vélemény: „[Mert] vélemény az ismerete még a legjobb vélekedőnek is, ahhoz ragaszkodik.”⁴³

Ennek fényében Hérakleitosznak Xenophanészről és többi kortáráról is megvan a véleménye: „A sokféle tudás nem tanít meg Arra, hogy esze legyen valakinek. Mert Hésziodoszt is megtanította volna és Püthagoraszt, aztán meg Xenophanészt is és Hekataioszt.”⁴⁴ Püthagoraszt külön is bírálja, mert „a szószátyárok elindítója és vezére.”⁴⁵ A célpontok arra utalnak, hogy Hérakleitosz elsősorban a korabeli szaktudományos ismereteket feldolgozó kortársai – Hésziodosz, Püthagorasz, Xenophanész és Hekataiosz – ellen fordult.

BÖLCSLISTÁK

Különböző bölcslistákat ismerünk, közülük az első Platóné. Bölcslisták? Ez önmagában nem mond semmit, beszédesebbé válik, ha tudjuk, hogy a listázás már a palotagazdaságok uralkodó, valószínűleg egyedüli írásbeli műfaja volt. Az „**Iliász**” hajókatalógusa a mükénéi korszakból hagyományozódott Homéroszra. Említhetjük Hésziodosz „**Katalogosz günaikón**”-ját, az elkallódott „**Asszonyok katalógusá**”-t, az isteni férfiak és a halandó asszonyok szerelmét taglaló művét is. A hellének később is kedvelték, lelkiismeretesen vezették, gondosan megőrizték a különböző listákat. Találkozunk az olimpikonok, az arkhónok, a baszileuszok, a polisz polgárok névjegyzékeivel, a démoszok anyakönyveivel, az adós-listákkal, a pénzverők jegyzékeivel, a lírikusok és a szónokok stb. felsorolásával. Athénban i. e. 683-tól vezették az epónümoszok, az évnek nevet adó arkhónok jegyzékét. A filozófusok is szükségesnek látták a listák gondozását. Diogenész Laertiosz felsorolja Arisztotelész munkái között többek között „**Az Olympiázi győztesek**”, a „**Pythiai győztesek**”, az „**Érvek a pythiai (győztesekről)**” és a „**Dionyszoszi győzelmek**” címűeket.⁴⁶

A bölcsokről készült mértéktartó névjegyzékek száma tucatnyi – Diogenész Laertiosz, Hermipposz, Pauszanasz, Platón, Plutarkhosz, hogy csak a legfontosabbakat említsük – és mintegy félszáz nevet tartalmaznak, megközelítően ezeket: Agamemnón, Akurilaosz, Akuszilaosz, Anakharszisz, Anaxagorasz, Apollóniatész, Arisztodémosz, Arkhilokhosz, Biasz, Daidalosz, Diokhaitész, Empedoklész, Epameinodasz, Epikharosz, Epimenidész, Euripidész, Hérakleitosz, Hermionész, Hermotimosz, Hésziodosz, Hipaszosz, Homérosz, Khabrinosz, Kharmentidész, Kharondasz, Khilón, Kleobulosz, Kreón, Kroiszosz, Kürosz, Laszosz, Leóphantosz, Linosz, Lükurgosz, Minósz, Muszaiosz, Müszón, Nesztor, Odüsszeusz, Orgeosz, Orpheusz, Palamédész, Pamphilosz, Parmenidész, Peiszisztratosz, Pelopidasz, Periandrosz, Perokléasz, Periklész, Phémoné, Phereküdész, Pittakosz, Polüedosz, Prométheusz, Prótagorasz, Püthagorasz, Szimónidész, Sziszümbriosz, Szókratész, Szolón, Teireszaisz, Thalész és Zeusz.

Már Platón figyelmeztetett arra, hogy a listák összeállítói túl szélesen húzzák meg a határokat: „*Együtt szokták magasztalni a korinthuszi Periandroszt és a milétoszi Thalészt, Periklészt és Anaxagoraszt, Kroiszoszt és Szolónt meg mint bölcsüket és Küroszt, mint uralkodót. Ennek mintájára hozzák össze Kreónt és Teireszaiszt, Polüedoszt és Minósz, Agamemnónt és Nesztórt, Odüsszeuszt és Palamédészt – én azt hiszem, Prométheuszt és Zeuszt is így valahogy hozták kapcsolatba – és pedig egyeseket mint egymással ellenséges, másokat, mint baráti viszonyban lévőket énekelnek meg, ismét másokat mint olyanokat, akik hol baráti, hol ellenséges indulatúak, amennyiben bizonyos dolgokban egyetértenek, másokban pedig eltérő véleményen vannak.*”⁴⁷ A mitológia isteneitől, Zeusztól Szókratészig együvé sorolják a legkülönbözőbb mitikus és történelmi személyeket,

39 Hérak B 50.

40 Hérak B 32.

41 Hérak B 83.

42 Hérak B 79.

43 Hérak B 28.

44 Hérak B 40.

45 Hérak B 81.

46 Vö. Diogenész Laertiosz: Arisztotelész V,1. A filozófiában jeleskedők élete és nézetei. I-V. 1. köt. Jel Könyvkiadó. 2005. VI-X. 2. köt. Jel Könyvkiadó. 2007. (Továbbiakban: Diog. Laert.)

47 Második levél. 311ab.

görögöket és nem görögöket, akik hol kapcsolatban állnak egymással, hol évszázadok és ezernyi mérföldek választják el őket egymástól. Nem találunk, ne is keressünk közös alapot és ismérvet sem eszmeiségben, sem időben, sem helyileg, ami ezeket a vélt vagy valós személyeket bölcsekké teszi.

Panaszolja Diogenész Laertiosz is, hogy „*A bölcsek száma is vitatott*”,⁴⁸ és őt idézve még számosan, egészen napjainkig. Sok embert tarthattak a századok során a különböző poliszokban bölcseknek, közülük többen Hellasz-szerte ismertségre tehetek szert, bizonyára voltak olyanok is közöttük, akik elnyerték Delphoi elismerését is. Mindezek elmondhatók a hét görög bölcsről is, de ők valamiben különböztek az összes többi bölcstől. Amiről tehát a „*panaszkodók*” nem vesznek tudomást, hogy az általában vett bölcs-listáktól meg kell különböztetnünk a „*hét görög bölcs*” listáit. Tudnunk kell, hogy a „*bölcssekre*” vagy a „*hét görög bölcs*”-re kérdezzük-e rá, mert a zűrzavart többnyire az okozza, hogy egybemossák névsoraikat. Az előbbi érthetően szélesebb, mint az utóbbi. A bölcsek közül a hetek közé csak kevesen számítottak, hozzájuk tartozni bizonyos kitüntetésget, megkülönböztetett rangot jelenthetett.

VARIÁCIÓK PLATÓNRA

Platón „*Prótagoraszá*”-ban olvashatunk először a „*hét görög bölcs*”-ről. Szókratész említi nevüket és mondásaikat. Felsorolásában a bölcsek: „*A milétoszi Thalész, a mütilinébeli Pittakosz, a Priénéből való Biasz, a mi Szolónunk, a lindoszi Kleobulosz, a Khénaiból való Müszón és mint hetedik köztük a spártai Khilón*”.⁴⁹ Platón máshol is szól róluk, de a „*hét görög bölcs*”-ről, mint önálló filozófiai közösségről többször nem tesz említést.

<i>Platón (i. e. 427-347)</i>	<i>Hermipposz (i. e. III. sz.)</i>	<i>Diogenész Laertiosz (i. sz. III. sz.)</i>	<i>Pauszaniász (i. sz. II. sz.)</i>
Biasz	Biasz	Biasz	Biasz
Khilón	Khilón	Khilón	Khilón
Kleobulosz	Kleobulosz	Kleobulosz	Kleobulosz
Pittakosz	Pittakosz	Pittakosz	Pittakosz
Szolón	Szolón	Szolón	Szolón
Thalész	Thalész	Thalész	Thalész
<i>Periandrosz vagy Müszón</i>			
Müszón	Müszón	Müszón	Müszón
	Periandrosz	Periandrosz	Periandrosz

⁴⁸ Diog. Laert. Thalész I,1.

⁴⁹ Platón: Prótagorasz. 343a. In: Uő. Összes művei. 1. köt. Európa Könyvkiadó. 1984. (Továbbiakban: Prótagorasz)

<i>Thalész, Biasz és Pittakosz helyett belépők</i>			
	Epimenidész	Epimenidész	
	Phereküdesz	Phereküdesz	
<i>A nyolcadik</i>			
	Anakharszisz	Anakharszisz	
<i>Esetleges szereplők</i>			
	Akuszilaosz	Akuszilaosz	
	Anaxagorasz	Anaxagorasz	
	Arisztodémosz	Arisztodémosz	
	Laszosz		
	Leophantosz	Leophantosz	
		Linosz	
		Pamphilosz	
		Peiszisztratosz	

	Püthagorasz	Püthagorasz	
--	-------------	-------------	--

Könnyen belátható, hogy ezek a bölcs-listák Platónéhoz igazodnak, nem önálló kutatások eredményei, hanem Platón névjegyzékének egyszerű, kisebb-nagyobb módosítással vagy kiegészítéssel történő átvételei.

A KOCKAVETŐ BÖLCS

Filozófiai írásaiban Xenophón, aki Platón mellett Szókratész beszélgetéseinek részese volt, mind a „**Lakomá**”-ban, mind az „**Emlékeim Szókratészről**”-ben, és a „**Szókratész védőbeszéde bírái előtt**”-ben említi, hogy Szókratész elmélkedett a bölcseskről és a bölcsességről.

Xenophón Szókratésze egészen másképpen szól a bölcseskről és a bölcsességről, mint Platóné. A bölcsességet a szélesen értelmezett *hozzáértéssel* azonosította,⁵⁰ de értette még rajta az *erény* elérését,⁵¹ a *logikus* gondolkodást is,⁵² meg hogy ő „*A bölcsességet és a józanságot nem különböztette meg egymástól, hanem azt ítélte bölcsnek és józannak, aki felismeri a szépséget és jót, és ahhoz tartja magát*”.⁵³ Lényeges felismerése, hogy „*Azok közül, akik zsarnokságra törtek, egyesek azonnal kudarcot vallottak, másokat pedig – bármily rövid ideig voltak is uralmon – mint bölcs és szerencsés embereket csodáltak*”.⁵⁴ A türannoszok és a bölcsök kapcsolata olyan kiindulópont, ami mutatja, hogy Szókratész álláspontja (Platón és Xenophón egybehangzó állítása) szerint az államvezetés és a bölcsesség egybetartoznak.

Xenophón így vélekedik: „*az emberi bölcsesség éppen úgy nem tudja a legjobb lehetőséget kiszámítani, mint az, aki kockát vet*”.⁵⁵ Ebből adódik, hogy a jóslatot a bölcsesség fölöttinek véli: „*Ha valaki az emberi bölcsességet meghaladó dolgokban szorul segítségre..., mélyüljön el a jóstudományban*” – javasolja.⁵⁶

Jellemző a korai bölcseskre utaló és hagyatékukkal sáfárkodó szavai: „*Végigbúvárokodom barátaimmal a régi bölcsök kincseit, amelyeket örököül hagytak ránk könyveikben leírva, és ha valami nagyszerű gondolatra bukkanunk, kiemeljük*”.⁵⁷ A koraiak ilyen tanulmányozása mellett nem sokat lehetett profitálni a bölcsök hagyatékából, de valamit azért lehetett. Porphüriosz szerint ugyanis „*A Platón előtti filozófusok könyvei ritkaságszámba mennek, jóllehet többet ismernénk, ha valaki átnézné a filozófusok plagizálásait*”.⁵⁸ Az i. sz. harmadik évszázad óta e munkákból is sok elveszett, de a megmaradókat sokan és szisztematikusan átnézték, a plagizálások pozitív mozzanata az, hogy mégis innen tudjuk a bölcseskről azt, amit róluk egyáltalán tudhatunk.

Feltűnő, Xenophón a „*hét bölcs*”-ről nem tud, hetük közül Szolón kivételével, akit nem bölcsként, hanem törvényhozóként jellemez, név szerint egyet sem említi, még milétoszi Thalészt sem. Ugyanakkor tudja, hogy Delphoiban, a szentély falán ott a felirat: „*Ismerjed meg önmagadat!*”⁵⁹ Arra következtethetünk, hogy ugyan a Szókratész körüli beszélgetésekben szó eshetett a hét bölcsről, de Xenophón, szemben Platónnal, nagyobb jelentőséget nem tulajdonított nekik, de az sem kizárható, hogy a Szókratésznek tulajdonított szavakat,

⁵⁰ Vö. Xenophón: Emlékeim Szókratészről. I,4.3.

⁵¹ Vö. Xenophón: Emlékeim Szókratészről. IV,2.8-11.

⁵² Vö. Xenophón: Emlékeim Szókratészről. VI,14.

⁵³ Xenophón: Emlékeim Szókratészről. III,9.4.

⁵⁴ Xenophón: Kürosz nevelkedése. I,1.1. In: Uő. Összes munkái. 2. köt. Filozófiai és egyéb írásai. Osiris Kiadó. 2003.

⁵⁵ Xenophón: Kürosz nevelkedése. I,6.

⁵⁶ Xenophón: Emlékeim Szókratészről. IV,7.10.

⁵⁷ Xenophón: Emlékeim Szókratészről. I,6.14.

⁵⁸ Prótagorasz töredékei. 3. In: A szofista filozófia. Szöveggyűjtemény. Atlantisz. 1993. 19. old. (L. még: Prótagorasz: Töredékek. In: Filozófiai Figyelő. 1991.)

⁵⁹ Xenophón: Emlékeim Szókratészről. IV,2.24. In: Uő. Összes munkái. 2. köt. Filozófiai és egyéb írásai. Osiris Kiadó. 2003.

hogy volt hét görög bölc, Platón költötte. Mi az igazság? Ne döntsünk! Nézzük meg, ez lehet csak az ésszerű eljárás, hogy mi szól vagy szólhat mellette, és mi pedig ellene.

KIK LEHETEK ÉS KIK NEM PLATÓN BÖLCSEI?

Ha végigolvassuk a platóni bölc-listát, első megközelítésében nem tudunk vele mit sem kezdeni: nevek sorozata. Ha vallatjuk, beszédesebbé válik.

Kezdjük azzal, hogy kik és miért nem szerepelnek és szerepelnek bölcslistájában?

Az első, amit mondhatunk róluk, hogy Platón kizárja a hetek köréből azokat, akiket *istenként* vagy *héroszként*, *mitikus* személyként ismertek.

Nem kevésbé hiányoznak az eposzok, a tragédiák, az elégiák, azaz a *költői alkotások hősei* éppen úgy, mint azok *költői*.

Nem szerepelteti a *barbárokat*, a hellénbarátnak tartott lüd Kroiszoszt, s a görögök ellenségét, a perzsa Küroszt sem. Egy kivétellel találkozunk: *Anakharsziszt*, a szkíta herceget, a legtöbben „nyolcadikként” a hét görög bölc közé sorolták.

Platón bölcsei ismert és vezető városok ismert és vezető képviselői: *lényeges* súlyú poliszok és *tehetséges* politikusok soráról van szó!

Platón csak *egyetlen nemzedék* fiait szerepelteti, az összes bölc az i. e. VII. és a VI. század szülötte (megközelítőleg Anakharszisz 600 körül; Biasz 590-530; Epimenidész 596-500; Khilón 556 körül; Kleobulosz VI. században; Müszón VII. században; Periandrosz 627-585; Phereküdesz 600 körül; Pittakosz 650-570; Szolón 640-559 vagy 638-558; Thalész 624-546 körül élt). Ezért a platóni elvek alapján kitessekeljük a hét bölc közül azokat, akik e nemzedék előtt, vagy pedig utána éltek.⁶⁰

Ha Platón által meghúzott határokat és ismérveket elfogadjuk, akkor a bölc-névsorban helye van vagy lehet még knósszoszi *Epimenidésznek*, a krétai kurésznek; *Periandrosz* korinthoszi türannosznak, akit mindenki más említ, de Platón nem, noha tudja, hogy sokan őt is bölcnek tartják, illetve tartották;⁶¹ valamint *Phereküdesz*nek Szüroszból, aki Szamosz szigetén élt és működött. Ők a névlisták változó tagjai.

A BÖLCSEK TERÜLETI ÉS ETNIKAI PROFILJA

Ha rávetítjük e neveket Hellasz korabeli térképére, további információra bukkanunk. A bölc-lista arra mutat, hogy a poliszok és bölcseik *lefedték* – Megalé Hellasz kivételével – az egész hellén világot. Listájában csak azok szerepelnek, akik a *szárazföldi* Görögországban, a *szigeteken* és *Ióniában* munkálkodtak. Egyetlen egy olyan alkotó sincs közöttük, aki Nagy-Görögországban fejtette volna ki tevékenységét. Mi sem vesszük figyelembe bölcsként a Megalé Hellaszban tevékenykedőket, így többek között a Szamoszon nevelkedett, de Krotónban működő Püthagoraszot sem.

A *területi* szempontot szem előtt tartva Platón listájában *hároman* (Szolón, Khilón és Müszón) a *szárazföldi* görögöket; *ketten* (Kleobulosz és Pittakosz) a *szigetek* lakóit; hasonlóképpen *ketten* (Thalész és Biasz) pedig a *kis-ázsiaikat* képviselték. Ha a listák további neveit is figyelembe vesszük, akkor azt látjuk, hogy ugyancsak *négyen* a *szárazföldi* poliszokból (Khilón, Szolón, Periandrosz, majd pedig az utóbbi eltávolítása után Müszón), *négyen* a *szigetekről* (Epimenidész, Kleobulosz, Phereküdesz és Pittakosz), *ketten* (Biasz és Thalész) pedig *Ióniából* származnak.

Feltűnő a hét bölc *etnikai* megoszlása. Platón névsorában *hároman dórok* (Khilón, Kleobulosz és Müszón), *hároman iónok* (Biasz, Szolón és Thalész), *egy* pedig *aiol* (Pittakosz). A szélesebb bölcslistákon szereplők arányai hasonlóak: közülük *öten dórok* (Epimenidész, Khilón, Kleobulosz és Periandrosz, majd pedig az utóbbi eltávolítása után Müszón), *öten iónok* (Biasz, Phereküdesz, Szolón és Thalész), míg *egy aiol* (Pittakosz).

Az arányok nem intézhetők el egy intéssel. Kétséges, hogy mindez merő véletlen lenne. A „*hét bölc*” mozgalma *tudatosan* szervezett intézményként jöhetett létre. A bölcsek címüket az erőviszonyokat patikamérleglen *kiegyensúlyozottan* nyerték el.

MIKOR?

Mikortól léptek föl azok a neves férfiak, akiket a hét görög bölc között tart számon a történelmi emlékezet? Pontosan nem tudjuk, de van néhány biztosnak tartható eligazító kapaszkodónk:

- ekkoriban uralkodott a lüd Alüattész és Kroiszosz nagykirály,
- ekkoriban uralkodott Egyiptomban Pszammetik, Nékosz és Amaszisz fáraó,

⁶⁰ Nem vesszük figyelembe Akuszilaoszt, mivel életkorának meghatározásában nagy a bizonytalanság (i. e. VII. vagy VI-V. szd.), a többiek: Anaximandrosz, Anaxagorasz, Anaximenész, Arisztodemosz, Laszosz, Leophantosz és részben Peiszisztratosz, különösen a bölcnek mondott Szókratész messze állnak (i. e. V-IV. szd.) a bölcsek zömének nemzedékétől.

⁶¹ Vö. Platón: Második levél. 311ab. In: Uő. Összes művei. 3. köt. Európa Könyvkiadó. 1984.

- ekkoriban lépett fel Szolón Delphoi védelme érdekében,
- erre az időre esik Delphoi új szerepvállalása,
- az első bölcsnek ekkorira esett az akméjük,
- ebben az időben napfogyatkozás volt,
- ekkoriban foglalják el Milétoszt a lüdek,
- ebben az időben alapította Szolón a két Szoloi várost,
- ebben az időszakban esett el Szardeisz.

Ezeknek alapján különböző forgatókönyvek lehetségesek.

HA THALÉSZ...

Nézzük először milétoszi Thalészt, mert mint mondják, ő „*volt az első, akit bölcsnek neveztek*”.⁶² Születési dátumául az i. e. 640. és a 624. időpontot fogadjál el. Akméjét (40. életévét) 585-581 közé teszik, ezért a későbbi időpont a valószínűbb. Említik az i. e. 610-es évet is. Ezekhez az időpontokhoz viszonyítjuk a továbbiakat.

Bölccsé minősítését egy napfogyatkozáshoz kötik, amit ő jelentett be Paniónionban. Hieronümosz Thalész bölccsé minősítésének dátumául egy napfogyatkozás utáni időpontot, az i. e. 579-es évet adja meg. Ezt a dátumot megelőző legközelebbi, mégpedig emlékezetes, mert teljes napfogyatkozás i. e. 582-ben volt, tehát három évvel korábban. Egybevetve i. e. 579-et a születési időpontokkal, bölccsé minősítésére ezek a lehetőségek adódnak: 61, 45 és 31 év. Ha a napfogyatkozás egybeesett a méd-lüd háború döntő csatájával, akkor a nevezetes, szintén teljes napfogyatkozás 585-re esik. Ebből korára 55, 39 és 25 év adódna. Akméjéül így vagy a 45., vagy a 39. életéve adódik. 55 évesen az elismeréshez túl idős, 25 évesen túlzottan fiatal, legelfogadhatóbb születési időpont a 624. év, amikor a napfogyatkozáskor 39 esztendő.

De nem biztos, hogy a napfogyatkozás megjóslásáért nyerte el a bölcs nevet, noha széleskörűen ez tette ismertté a nevét. Iamblikhosz Thalész geometriai teljesítményeire gondol, „*amelyek miatt sokan bölcsnek tartják*”.⁶³ Ha a bölcs címet egyiptomi útját követően nyerte el, akkor ez életének első szakaszában történt. Kétséges, hogy az egyiptomi eredményeket azonnal továbbgondolta, valószínűbb, hogy éppen akkor lett erre ideje és késztetése, amikor felhagyott a kereskedéssel. Tovább kell pontosítanunk az időpontot, ha más eseményeket is figyelembe veszünk.

A bölcsket az i. e. 627-585 közt élt Periandrosz meghívta Korinthoszba.⁶⁴ A türannosz 587 és 585 között vesztette el életét, a hatalmától már előbb megfosztották. Az összejövétel feltehetően megelőzte az 585. évet.

Feljegyezték azt is, hogy „*Thales friss felfedezését elmagyarázta a prienei Mandrolytusnak*”, Biasz utódának.⁶⁵ Biasz részt vett a bölcsök delphoi, korinthoszi és szardeiszi találkozásán, mint a legjelesebb bölcsök egyike. Részt vett azon a paniónioni találkozón is, ahol akkor, amikor Kürosz hadserege a méd Harpagosz parancsnoksága alatt elfoglalta Ióniát, Biasz Szardeiszba való áttelepülésükre ösztönözte az ión poliszokat.

A napfogyatkozás idejére a bölcs Pittakosz is elhunyt. Thalész a Leszbosz-szigeti Ereszoszban jártában találkozott Pittakosz megőrzött emlékével.

Mondják, bölccsé minősítése egybeesik az athéni Damasziász arkhónságával.⁶⁶ Ilyen néven arkhón i. e. 639-ben, 582-ben, 581-ben és 580-ban volt.⁶⁷ A 639-es dátum elvethető, mert az kb. Thalész születésére esik. A napfogyatkozást követő 582-es, 581-es és 580-as évek elfogadhatók lennének, ha a méd-lüd csata időpontjához nem ragaszkodnánk.

Feltehető, hogy nem a geometriai eredményeit és nem a napfogyatkozás megjóslását ismerték el bölccsé választásával. Mindkettővel szemben nyomós érv, hogy a delphoi szentély falait ékesítő szentenciák között nincs egyetlen egy asztronómiai, vagy geometriai ihletésű sem, de olyan van, amelyik egy kereskedő gondolataira

⁶² Diog. Laert. Thalész I,1.

⁶³ Thalész. Töredékek. A 11. In: Görög gondolkodók. 1. köt. Thalésztól Anaxagoraszig. Kossuth Könyvkiadó 1992. (Továbbiakban: Thalész)

⁶⁴ Vö. Plutarkhosz: Szolón. 4. In: Uő. Párhuzamos életrajzok. 1. köt. Magyar Helikon. 1978. (Továbbiakban: Plut Szolón)

⁶⁵ Apuleius: Virágokert. 18. In: Uő. A világról. Szónoki és filozófiai művek. Magyar Könyvklub. 2003.

⁶⁶ Vö. Diog. Laert. Thalész I,1.

⁶⁷ Vö. Németh György: A polisok világa. Bevezetés az archaikus és koraklasszikus kori görög társadalomtörténetbe. Korona. 1999. 310. old.

vallanak. Arisztotelész éppen egy meteorológiai jóslásával összefüggő kereskedői manővere – egyedáruság – alapján nevezi őt bölcseknek.⁶⁸

Az érvek és ellenérvek számbavétele azt erősíti meg, hogy Thalész csak a napfogyatkozás *előtt* kaphatta a bölcsek címet, valamikor 590 körül, talán 34 évesen.

HA SZOLÓN...

Vannak, akik szerint nem Thalészt, hanem Szolón volt az első a bölcsek között. Nem kizárt, hogy az elsőség fölvetése mindkettőjük nagyjából egyidejű bölcse fogadását rejti. Ha így van is, érdemes mérlegelni azt, hogy a másik adatsor Athénhez és Szolónhoz köthető.

Delphoi sokat köszönhetett Szolónnak az i.e. 596-ban megvívott szent háború kezdeményezésében és győzelmében, a jóshely megerősödésében, miképpen Szolón is rendkívül sokat köszönhetett Püthiának, hogy i.e. 594-ben ő lett Athén arkhóna, békéltetője, törvényhozója és alkotmányozója. A bölcsek közül Szolónnak lehetett a legelmélyültebb kapcsolata Delphoival, s ez arra enged következtetni, hogy talán ő kezdeményezte és szervezte meg a bölcsek mozgalmát, amire a feltörekvő Athénnek különösen szüksége volt, hogy hellászi céljait és a barbár világgal való kapcsolatait elérje.

A szervezkedő bölcsek politikuskoknak szükségük volt Delphoira és az egymással való összefogásra, mert a hagyományos, már ugyan omladozó, de még erős arisztokrata-uralommal szemben a jelentős poliszok tekintélyes vezetői, az új hatalmi formációk kiharcolóai a városi nemesség, s ezzel a kézműves és kereskedő népség hatalmát építették ki. Delphoi elősegítette hatalomra kerülésüket és hatalmuk megszilárdítását,⁶⁹ ugyanakkor egymástól tanultak, egymást támogatták.

Delphoi sem nélkülözhetette Athén és a bölcsek támogatását, mert Phokisszal és két riválisával, Korinthoszal⁷⁰ és Thesszáliával, de talán Sziküón (a város részt vett a szent háborúban Delphoi mellett) reményeivel szemben is ez biztosította számára a vezető szerepet Hellaszban, s meghatározó befolyását az akkori lakott világban. A bölcsek-mozgalom is hozzájárult ahhoz, hogy Delphoi, ez „Az eredetileg vallási közösség... fokozatosan politikai szervezetté alakult”.⁷¹

A szervezkedés mögött egymással összefüggő érdekek húzódtak meg. Az összefogás Hellasz valamennyi poliszának érdekében történt, részben mert biztosította Hellasz gazdasági, politikai, katonai és tudományos-kulturális kapcsolatát Egyiptommal, Föníciával, részben pedig olyan a Kis-Ázsiából fenyegető és erőszakos lépésektől sem visszarettentő hatalommal, mint Lüdia, amely kezdett szemet vetni az ión poliszokra és a szigetekre.

Ha Szolónat tekintjük az első bölcseknek és a legbölcsebbnek, akkor is a hét bölcsek fellépésének legvalószínűbb időpontja valamikor i. e. 594 után, meglehet, hogy 590-ben lehetett.

HA DELPHOI...

Megközelítően a VIII. század utolsó harmadában alakult meg a thermopülai amphiktüonia Larisza és Malisz közt elterülő Anthelában, Démétér szentélye körül.⁷² Vezető erejét Thesszália adta. Az amphiktüonia nyugtalanul

⁶⁸ Vö. Arisztotelész: Politika. 1259a. Gondolat Kiadó. 2. kiad. 1984. (Továbbiakban: Politika). Meteorológiai ismeretei alapján jó olajbogyó-termésre számított, ezért még télen olcsón a környékbeli olajpréseket kibérelte, s nyáron jó haszonnal adta tovább bérbe azokat.

⁶⁹ Vö. Németh György: A poliszok világa. 289-291. old.

⁷⁰ Figyelembe vehetjük a bölcseknek a gazdag, kéttengerű Korinthoszbba történt meghívását is. Korinthosz összekötötte Ióniát, az égei-tengeri szigeteket, a szárazföldi Hellaszt és Nagy-Görögországot, ezért hivatott volt, hogy szimbolizálja a Hellén egységet, gazdagságával pedig betöltse a bölcsek vezető szerepét. Küpszelosz és Periandrosz vállalkozása arra utal, hogy kezdetben még volt lehetőség Delphoi és Korinthosz közötti választásra.

⁷¹ Maróti Egon: Delphoi és a Pythia sportversenyei. Akadémiai Kiadó. 1995. 38. old.

⁷² Az amphiktüonia a körülakló szóból ([amphiktüonész](#)) eredhet. A mítosz szerint a szentély névadó alapítója Amphiktüón, a vízözönt túlélő Pürrha és Deukalión fia volt. „Az amphiktüonia eredetileg regionális vallási szervezet volt, amelyet a Thermopylai mellett fekvő Anthela Démétér szentélye köré csoportosult 12 népközösség alapított az Argolis, Euboia, Phókis és Thessalia közötti területen. Az amphiktüonia magvát az egymáshoz etnikailag közel álló malisi-lokrisi és észak-boiótiai törzsközösségekben kell keresni. Démétér a malisiak főistene lett az amphiktüonia védőistenége.” (Maróti Egon: Delphoi és a Pythia sportversenyei. 36. old.). Az amphiktüoniák a poliszközi viszonyok első jogi rendezését jelentették. (vö. Hahn István: Az ótestamentumi monoteizmus születése. In: Uő. Hitvilág és történelem. Tanulmányok az ókori vallásosság köréből. Kossuth Könyvkiadó 1982. 95-97. old. és Németh György: A poliszok világa. 291. old.). Feladatai: a közös ünnepek megszervezése, a versenyjátékok lebonyolítása, a szentély védelme, birtokaira vonatkozó ügyek intézése, a kincstár ellenőrzése, a poliszok viszályainak rendezése. Az ünnepi istentiszteleteken és az ünnepi játékokon való részvétel, a jóslatkérés joga, a szentélyekbe menekültek védelmének biztosítása, tiltotta a tagok közötti háborúzást, biztosította a fegyverszünetet és a halottak eltemetését, kölcsönösen lemondtak az ostromlott polisz vízvezetékének tönkretételéről, a legyőzött város lerombolásáról, a diadalmi emlékművek állításáról, joguk volt az esküszegők megbüntetésére, a szent háborúk meghirdetésére. A Földközi-tenger partvidékén elterjedt amphiktüoniákra hasonlít a tizenkét héber törzs szövetsége, amely a Jahve parancsait tartalmazó két kőtáblát őrző silói szentély körül szerveződött. (vö. Hahn István: Az ótestamentumi monoteizmus születése. 123-124. old.)

figyelte a két szent város, Kirrha és Delphoi közötti, egyre elmérgesedőbb vetélkedést. A thermopülai amphiktüonia összejövételén felszólalt Kirrha ellen, Delphoi mellett az ifjú politikus, Szolón, s rábeszélése a szövetségeseket, hogy kezdjenek háborút az orákulomot megszenteltlenítő kirrhaiak ellen. Ha Szolónt említjük, akkor mögötte egy nagy múltú, területileg és lakossága számát tekintve jelentős, gazdaságilag felemelkedő, politikájában megújuló és példaértékű polisz, Athén állt.

I.e. 596-ban zajlott le az első szent háború Kirrha és Delphoi szövetségesei között. Versengésükből Kirrha végleg eltűnt a föld színéről. Delphoi olyannyira megerősödött, hogy amikor feltehetően i. e. 590-ben belépett a thermopülai amphiktüoniába, rövidesen annak vezető erejévé vált, és az Apollón sugalmazta Püthián és a szavait értelmező papokon keresztül hatalmi tényezőként lépett föl, mindenhez köze lett, ami Hellasz-szerte és Hellasz környezetében történt.

Ha keressük azt a politikai erőt, ami arra ösztönözte Delphoit, hogy lépjen be a thermopülai amphiktüoniába, akkor Szolónra kell gondolnunk. Athénnek ugyanis nagy szüksége volt arra, hogy törekvéseinek Delphoi nemzetközi támogatást biztosítson, Delphoinak pedig legalább ennyire szüksége volt Athén megerősödésére és támogatására, részben Kirrha veresége után a vezető szerepre ácsingózó Korinthosszal, és részben az amphiktüoniában erős befolyással bíró Thesszáliával szemben.

Ha keressük a mértékadó és a bölcsket kiválasztó közeget, akkor a Parnasszosz szirtjei között fekvő Delphoira, a világ köldökére, omphaloszára kell gondolnunk. A döntésben Delphoi privilégiumot élvezhetett. Minden valószínűség szerint a hét bölcs mozgalmát Delphoi szervezte meg.

A bölcsök mozgalmának megszervezése egybeeshet Delphoinak a thermopülai amphiktüoniához való csatlakozásával, ez pedig 590 és 588 közé tehető.⁷³ A VIII. század utolsó harmadában alakult meg a tizenkét tagú thermopülai amphiktüonia Démétér szentélye körül, Larisza és Malisz közt elterülő Anthelában. Delphoi az 590 és 585 közötti évek egyikében csatlakozott a thermopülai amphiktüoniához.⁷⁴ Amikor Delphoi belépett a thermopülai amphiktüoniába, akkor rövidesen Tesszália, a thermopülai amphiktüonia eddigi vezető ereje ellenében is a legfőbb hatalmi centrummá vált. Delphoinak mindenhez köze lett, ami Hellasz-szerte történt! Apollón, jóslatait közvetítő Püthia és jóslatait értelmező papjai révén, hatalomként lépett föl Hellasz életében.⁷⁵

A bölcsök mozgalmának megszervezése egybeeshetett Delphoi új szerepvállalásával. A bölcsök i.e. 596 után, de 582 előtt (ugyanis az amphiktüonia tagállamai „*A püthói játékokat Kr. e. 582-től rendezték meg koszorút adó versenyként*”⁷⁶), meglehet, hogy a bölcsök éppen i.e. 590-ben választották Delphoit intézményi háttérként. „*A hét bölcs, mint mondják, előbb Delphoiban gyűlt össze*”.⁷⁷ Itt személyesen a templom tekintélyes idős főpapja és Püthia rangjukat megillető tisztelettel fogadta őket. Meglehet, hogy ez volt alakuló gyűlésük, felavatásuk és beavatásuk szertartása, mozgalmuk megalakulásának aktusa, itt és ekkor történhetett a hét bölcs kanonizálása, hivatalos jegyzékbe vétele. Alakuló összejövételük egyben eszmei alapelveiket megfogalmazó tanácskozás, normáikat elfogadó értekezlet lehetett. Irányeszméiket kifejező, röviden megfogalmazott intelmeik ekkortájtban kerülhettek a szentély falára. Ez mutatta országnak-világnak nyíltan vállalva Delphoi és a bölcs-mozgalom *eszmei* egységét.

Belső tagoltságuk szervezettségükről, az amphiktüonia és a bölcsmozgalom párhuzama a bölcsmozgalom és az amphiktüonia *szervezeti* összefonódására utal. Delphoi csatlakozása után a szövetségei tanács (pülaia) egyik ülését ősszel Anthelában, a másikat tavasszal Delphoiban tartotta. Összefüggés lehet a tanács Delphoiban tartott gyűlései és a bölcsök istentiszteletekkel és kultikus étkezésekkel megnyitott és bezárt szokásos évi, szintén tavasszal tartott találkozásai között, ugyancsak Delphoiban. Diogenész Laertiosz közli, hogy a bölcsök közül „*Dikaiarkhosz négyet hagyományozott át: Thalészt, Biaszt, Pittakoszt és Szolónt; más hatot is megnevez, akik közül hármat kiválaszt: Arisztodémoszt, a pamfíliait, a lakedémoniai Khilónt,*

⁷³ Másra is gondolhatunk, i. e. 590-ben és 586-ban tartottak Delphoi szervezésében versenyeket, ez a korábbi dátumot valószínűsíti, de a későbbi elfogadására hajlunk, ha tudjuk, hogy „*A püthói játékokat Kr. e. 582-től rendezték meg koszorút adó versenyként, de értékes ajándékokért Kr. e. 590-ben és 586-ban is megküzdöttek egymással a versenyzők,* vö. Maróti Egon: *Delphoi és a Pythia sportversenyei. Budapest, 1995, 43-44. A versenyt a Delphoi védelmére szervezett szent szövetség, az amphiktüonia tagállamai rendezték meg az olümpiát követő második, páros évben.*” (Németh György: Jegyzetek. Helénika. In: Xenophón történeti munkái. 531. old.). Ugyanez a szervezeték meg az iszthmoszi (580) és nemeai (573) játékokat is. Az amphiktüon építette és felügyelte a delphoi templomot, vezette be delphoi versenyeket. (vö. Strabón: Geógraphika. IX. 3,3.; IX. 3,7.; IX. 3,9. és IX. 3,10. Gondolat. 1977. Továbbiakban: Sztrabón)

⁷⁴ Vö. Németh György: A polisok világa. 289-291. old.

⁷⁵ Apollón ázsiai (anatóliai, óind) isten, aki az „*Iliász*”-ban a trójaiak mellé áll. Egyesek szerint hiányzik a műkenéi írásokból, kultusza 1200 utáni (vö. Maróti Egon: Delphoi és a Pythia sportversenyei. 12-13. old.), mások szerint az égei kultúra akháj íjas istenalakja Apollón előképe (vö. Hegyi Dolores: A görög Apollón-kultusz. 79. old.)

⁷⁶ Németh György: Jegyzetek. Helénika. In: Xenophón: Összes művei. 1. köt. Történeti munkái. Osiris Kiadó. 2001. 531. old.

⁷⁷ Plut: Szolón. 4.

*Kleobuloszt, az anakharszisi Periandroszt.*⁷⁸ E felosztás alapján megkockáztatjuk azt a feltevést, hogy mint a delphoi amphiktüionában, ahol a szünedrion tagjai közül a küldöttek, a hieromnémonok két-két szavazattal, a képviselők, a pülargoszok pedig csupán egy-egy szavazattal rendelkeztek, hasonlóképpen a bölcsek közül is voltak a bölcsek, akiknek a pülargoszok mintájára csak egy-egy szavazatuk lehetett ((Khilón, Kleobulosz és Müszón) és voltak – jobb szó híján – a bölcsebbek, akik, mint a hieromnémonok, két-két szavazattal (Biasz, Pittakosz, Szólon és Thalész) bírtak. Ezek az erőviszonyok a hagyományban nem mondanak ellent a korabeli valóságos hatalomeloszlásnak. Négyüknek vezető szerepük volt a bölcs-mozgalomban, szavuk döntő lehetett a bölcsek összejövetelein. Ezért lehetett olyan nagy jelentőségű annak a kérdésnek az eldöntése, amivel léptenyomon találkozunk, hogy ki vagy kik voltak a legnagyobb bölcsek.

Az első időpont tehát, ami szóba jöhet, i.e. 590.⁷⁹

KÖRBE-KÖRBE

A bölcsek kiválasztása **nem** volt **szabad** választás. Láttuk, hogy a tagság minden vonatkozásban, földrajzilag és etnikailag kiegyensúlyozott és kötött volt. A „hetes” szám mellett ez lehetett a másik korlátozás. Gondolhatjuk, a harmadik, a rátermettség, a „bölcesség”. De bizonyára csak sok áttételen keresztül. Az első szó bizonyára a poliszokat vagy olyan polisz közösségeket illette, mint amilyen pl. Paniónion vagy a „Hatváros” volt. Kezdetben, de bizonyára később is a bölcseknek járó cím odaítélésébe beleszólhattak a bölcs-közösség tagjai maguk is.

Hogyan kerülhetett be X vagy Y a hetek közé?

A bölcs cím elnyerését, a bölcsé nyilvánítást, a kanonizálást valamilyen döntés előzhette meg. Példáját a mitológiából vehették:

*Csakhogy igazmondók nem voltak az egykori költők:
mondták: sorsolás útján osztottatok egykor;
ám az Olümposz s Hádész közt sorsot vet-e bárki,
hogyha nagyon nem balga? Egyenlők közt vetik azt ki.⁸⁰*

A költemény arra mutat, hogy a körbesorsolás az **egyenlők** közt valaha elfogadott választási elv lehetett, s hogy később már az erő és a hatalom döntött. Azt is mondhatnók, hogy az egyenlők közötti körbesorsolás végeredménye valamiképpen irányított lehetett.

Hérodotosz leírta, hogy hogyan jártak el a legméltóbb hadvezér címének és a győzelem díjának odaítélésében: „A zsákmány elosztása után a hellének az Iszthmoszhoz hajóztak, hogy átadják a győzelmi díjat annak a hellénnek, akit haditettei alapján a legméltóbbnak találtak rá. A hadvezérek egymás után lerakták szavazóköveiket Poszeidón oltárán, hogy kinyilvánítsák, kit tartanak közülük elsőnek és másodiknak. Az első szavazatot mindenki önmagára adta, mert magát gondolta a legkiválóbbnak. A második helyet azonban legtöbben Themisztoklésznak ítélték. Így aztán mindenki csak egy szavazatot kapott... A hellének irigykedése így megakadályozta, hogy odaadják az első díjat, tehát döntés nélkül tért haza ki-ki a maga városába.”⁸¹ Hogy jó helyen keresgélünk, azt talán Platón igazolja: „Minden templomnak... gondnokot kell választani..., a legnagyobb templomoknak hármat, a kisebbeknek kettőt, végül a legszerényebbeknek egyet. Ezek kiválasztása és megvizsgálása úgy történjék, mint a hadvezéreké.”⁸² A hadvezérválasztásra Platón más eljárást javasol, mint amiről Hérodotosz írt, de érdemes néhány dologra utalni, ami arra mutat, hogy ezt a körbe-körbemozgás javaslataiban megmaradt. Az országot tizenkét területre kell felosztani, mindegyik rész öt földfelügyelőt állít, akik mint őrségparancsnokok törzsükből tizenkét ifjút választhatnak ki. A kiválasztott várost őrzők – hadvezérek, osztagparancsnokok, lovassági parancsnokok, lovaskapitányok stb. – között kijelölt területet minden hónapban

⁷⁸ Diog. Laert. Thalész I,1.

⁷⁹ A bölcsek és Delphoi kapcsolatára vet fényt: „Nehéz kimutatni, honnan ered Delphoinak, Görögország szellemi központjának jelentősége és hírneve. Egyes kutatók szerint a türannosz-rendszerből kell kiindulnunk. Válságos időszakban a jóda tekintélye mentette meg ingatag trónjukat. Érdemes megemlíteni, hogy ez nemcsak a hellén uralkodókra, hanem phrügiai és anatóliai barbár királyokra – Güüészre, Kroiszoszra, Midaszra is vonatkozik.” (Herbert: Kísérlet a görög táj leírására. In: Uő. Labirintus a tengerparton. Európa Könyvkiadó. 2003. 111. old.). Majd máshol: „nem lehet levonni semmiféle általános következtetést, még azt sem, hogy Delphoi mindig a demokratikus erőket támogatta. Arisztotelész szerint a görög államok delphi követei a türannisz támazai voltak.” (i. m. 115. old.). A „mindig” helyett a történelembe ágyazva kell elemezni Delphoi szerepét.

⁸⁰ Kalimakhosz: Zeuszhoz. 60-63. In: Uő. Hymuszai. Európa Könyvkiadó. 1977.

⁸¹ Vö. Hérod VIII,123-124.

⁸² Platón: Törvények. 759e-760a. In: Uő. Összes művei. 3. köt. Európa Könyvkiadó. 1984. (Továbbiakban: Törvények)

hol jobbról, hol balról, „*körben haladva*” kicseréljék, mindegyikük kijelölt területét így megismerje, védelméhez értsen.⁸³

Hasonlóról írt Plutarkhosz is. A halászok arany tripuszt (háromlábú üstöt, illetve széket) találtak hálójukban: „*Püthiához fordultak döntésért, aki a tripuszt a legbölcsebb férfinak ítélte, így hát először Thalésznek küldték Milétozba... Thalész azonban kijelentette, hogy Biasz bölcsebb nála, és odaadta neki a tripuszt, ő viszont továbbküldte a magánál még bölcsebbnek. Így aztán a tripusz körbejárt, míg másodszor is Thalészhoz került... Theophrasztosz úgy tudja, hogy a tripuszt először Biaszhoz vitték el Priénébe, és Biasz csak ezután küldte el Milétozba Thalészhoz. Így járt sorba valamennyi bölcset, amíg másodszor is Biaszhoz került, s végül Delphoiba*”.⁸⁴ Mindegyikük a másikat tartotta magánál bölcsebbnek, de, mint Plutarkhosz véli, másról volt szó: „*mindegyik túl akart tenni a másikon színlelt szerénységben, bár többre becsülte magát a másíknál*”⁸⁵ – mígnem visszakért az elsőhöz, aki elhelyezte azt a thébai vagy a delphoi Apollón-szentélyben.⁸⁶ A tripusz vagy a pohár innen-oda vándorlása logikailag ugyanazt az utat járta be, mint a hadvezérek szavazókövei. A hadvezérek hazamentek, de a bölcseknél a döntés Delphoira szállt.

Az elsőbbség kérdésében többnyire Szolón és Thalész között oszlanak meg a voksok, Platón Szolónt tartja „*a hetek legbölcsebbiké*”-nek,⁸⁷ mert törvényeivel használt államának.⁸⁸ Van, aki Biaszt „*az első helyen említi a hét (bölc) közül*”, s ezért ő az, „*akiről több szó esik, mint másokról*”,⁸⁹ de a Spártát képviselő Khilónról is mondták, hogy ő az „*Aki bölcsességével első lett a hét bölc közül!*”⁹⁰ Mások szerint Müszón volt az, „*akit Apollón minden embernél bölcsebbnek nyilvánított.*”⁹¹ Phereküdesz sírján pedig ez a felirat állhatott: „*Bennem van az egész bölcsesség teljessége*”.⁹² Később Szókratész nevezte Püthia az emberek között a legbölcsebbnek. Az „*első*” egyszer **időbeni** fellépésükre vonatkozik, egyszer pedig arra, hogy melyikük **bölcsessége** a jelentősebb. Vitáznak is azon, hogy ki volt az első bölc a hét bölc közül, és vitáznak arról is, hogy a hetek közül ki volt a legbölcsebb. A két kérdés keveredik egymással és az egyik a másikat erősíti vagy gyengíti.

Nagy a valószínűsége annak, hogy egymást választották meg – Xenophanész szerint ahhoz, hogy valaki „*felismerje a bölcset, magának is bölcsek kell lennie*”⁹³ –, de Delphoi kezdeményezésére és jóváhagyásával. Nyilván Püthia szent révületében tett orákulumán alapult a döntés, amelyet az értő papok fejtettek meg az érdekek és az erőviszonyok alapján.⁹⁴ Apollónnak, Püthiának, a papoknak Biasz, Pittakosz, Szolón, Khilón és Thalész esetében nem sok mérlegelési lehetőségük volt, mert ők a thermopülaei és a paniónioni amphiktüoiának

83 Vö. Törvények. 760a-d.

84 Plut. Szolón 4.

85 Plut. Szolón 4.

86 A hagyomány ősrégi: „*Miután pedig a versenyre gyülekezést feloszlatták, Hésziodosz áthajózott Delphoiba, hogy jóslatot kérjen és hogy győzelmi áldozatát az istennek följánlja.*” (Homéroszról és Hésziodoszról, származásukról és versenyükről. In: Homérosz: Iliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960. 911-912. old.). Hésziodosz ezt írja a szokásról: „*elnyertem a kétfülű tripuszt. / Ezt mindjárt Helikón Müzsáinak felajánlám.*” (Hésziodosz: Munkák és napok. 657-658. In: Uő. Istenek születése, Munkák és napok. Magyar Helikon. 1976. Továbbiakban: Erga). Delphoi ismerte el Homérosz és Hésziodosz költői versenyének győztesét is (vö. Homéroszról és Hésziodoszról, származásukról és versenyükről. In: Homérosz: Iliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények. 911-912. old.)

87 Platón: Timaios. 20d. és 21c. In: Uő. Összes művei. 3. köt. Európa Könyvkiadó. 1984. (Továbbiakban: Timaios)

88 Vö. Platón: Állam. 599e. In: Uő. Összes művei. 2. köt. Európa Könyvkiadó. 1984. (Továbbiakban: Állam)

89 Diog. Laert. Biasz I,5.

90 Diog. Laert. Khilón I,3.

91 Diog. Laert. Müszón I,9. Müszónt tartották a legbölcsebbnek, de róla tudjuk a legkevesebbet. Ezt az ókoriak azzal indokolták, hogy embergyűlölő volt, de sokkal inkább „*hogy azért volt ismeretlen, mert egyetlen poliszhoz sem tartozott, hanem valami jelentéktelen faluhoz.*” (uo.)

92 Diog. Laert. Phereküdesz I,11.

93 Diog. Laert. Xenophanész IX,2. Arisztotelész is úgy véli: „*A sokaság véleményével sem érdemes foglalkoznunk, mert a sokaság szinte mindenről, de leginkább a boldogságról meggondolatlanul beszél. Csupán a bölcsek véleményét kell megvizsgálnunk, mert a többiekkel, akiknek érveik nincsenek, csupán érzelmeik vannak, lehetetlen érvelő beszélgetést folytatni.*” (Arisztotelész: Eudemoszi etika. 1215a. In: Uő. Eudemoszi etika. Nagy etika. Gondolat. 1975. Továbbiakban: Eud. et.)

küldöttei, jelentős poliszok képviselői voltak. Őket nem kellett „választani”, legfeljebb formális szertartásban. Delphoi a pánhellén érdekek mellett saját érdekeiben is munkálkodik. A nemzetközi erőviszonyokba hírszerzési hálózatával és jóslásaival befolyásolja a poliszközi viszonyokat és folyamatokat, továbbá a Hellasz körüli hatalmak politikáját. Politikai vízióiban a hellén befolyás keletre és nyugatra való kiterjesztése éppen úgy benne rejlett, mint halványan Hallasz egységge szervezése.

Kroisoszról mondják, hogy Delphoiba arany tripuszt vagy arany talpas ivópoharat küldött, hogy azt a bölcsek közül a legbölcsebbnek adják.⁹⁵ Küldeménye arra mutat, hogy ismerte a „legkiválóbbak” kiválasztásánál elterjedt hellászi szokást. Lehetett egy hátsó szándéka is. A tripuszt azért küldte ilyen megszorítással, a legbölcsebbnek, mert vélte, hogy mindegyikük ugyan önmagát tartja a legbölcsebbnek, miközben álszerénységből továbbadják egymásnak a tripuszt, és ezzel gyengítheti a bölcs-összefogását és mozgalmuk hatékonyságát. Az vitathatatlan, hogy a bölcsek kiválasztásában a hazai háttér mellett Hellaszon kívüli, – idézőjelben mondva – „barbár” környezetük érdekei is szerepet játszottak. Velük szemben Hellasz egésze, de különösen az egyes városállamok ugyan jelentéktelennek tűnhettek, de ennek ellenére külön-külön és együttvéve a keleti nagy birodalmak vágyát képezték.

HATALMI HÁLÓBAN

A belső krízis összefonódott a külsővel. A válság neve – Gügésztől (i.e. 680-650) kezdve, aki Delphoitól kapott orákulummal törvényesítette és szilárdította meg a Mermnad dinasztia uralmát – Lüdía. Delphoi támogatása nem akadályozta meg Gügészt abban, hogy támadásokat kezdjen Milétosz, Szmürna, Kolophón, Ardüsz és Priéné ellen.⁹⁶ Utódja, Szardüattész, folytatta a támadásokat, most már Milétosz és gyarmatai ellen. A támadásokat – bár Klazomenaiban vereséget szenvedett– trón kései örököse Gügész dédunokája, II. Alüattész (i.e. 617-560) a fegyverek nyers erejével, különös kegyetlenséggel hajtotta végre. Leverte a médek, a kimmerioszokat,⁹⁷ elfoglalta Szmürnát, Kolophón gyarmatvárosát, adófizetésre kötelezte Milétoszt, majd kényszerűségből békét kötött vele. Az i.e. 660-as évektől kezdve Szardeisz Ióniára irányuló nyomása határozta meg a lüd-hellén viszonyt.

A lüd expanziót Alüattész utóda, Kroisosz (563-546) nagykirály fejezte be, az ellenségeskedés gyümölcseit ő aratta le. Más és más ürügyet keresve először az epheszosziakat támadta meg, utána sorban mind a kis-ázsiai városokat, s végül „ezeket mind leigázta, és birodalmához csatolta”.⁹⁸ Tervezte az Égei-tengeri szigetek elfoglalását. Biasz és Pittakosz érvelésével, hogy Lüdía szárazföldi hatalomként vélhetően alulmaradna a tengeri harcokban, elérte: a nagykirály elállt a szigetek megtámadásától.⁹⁹ A befolyásolás más eszközeihez folyamodott, a furkósbot és a mézesmadzag, a fegyverek és az aranyak váltakoztatásával, szövetségkötéssel, ajándékozással, a katonai mellett gazdasági és politikai eszközökkel lépett föl, s vont a maga hatókörébe a kis-ázsiai hellén poliszokat és az égei-tengeri szigeteket. Megerősítette Iónia vezető poliszával, Milétossal kötött békét. Maga mellé állította Szamosz türannoszát, Polükratészt. Különös figyelmet fordított Lesbosz szigetére. Pittakoszt is megkörnyékezte, de ő nem fogadta el a felajánlotta kincseket,¹⁰⁰ ami nem mondható el ellenfeleiről.

⁹⁴ Mindebben Delphoinak volt szerepe. Valószínűsíti ezt Szókratész bölcsésé minősítése, „kit Apollón földi halandók / közt a tudás révén legmagasabbra emeli” (Hermészianax: Szerelmesek katalógusa. In: Görög költők antológiája. Európa Könyvkiadó. 1959. 376. old. L. még Platón: Szókratész védőbeszéde. 21a. In: Uő. Összes művei. 1. köt. Európa Könyvkiadó. 1984.), valamint Xenophón: Emlékeim Szókratésztől. III,9 1-5.)

⁹⁵ Vö. Plut. Szolón 4.

⁹⁶ Hérodotosz szerint: „Gügész elnyerte a hatalmat, amelyben egy Delphoiban elhangzott jóslat is megerősítette. Mert, amikor a lüdek Kandaülész halála miatt haragjukban fegyvert fogtak, Gügész hívei a többi lüddel abban állapodtak meg, hogy akkor legyen Gügész a király, ha Delphoiban a jósa is királlyá nyilvánítja, ha pedig nem így történik, vissza kell adnia az uralmat a Hérakleidáknak. A jósa megerősítette Gügészt hatalmában, s így ő lett a király.” (Hérod I,13.)

⁹⁷ A 700-as években Kis-Ázsiába került nomád népesség, Milétosz ellensége.

⁹⁸ Hérod I,29.

⁹⁹ Vö. Hérod I,27.

¹⁰⁰ Vö. Diog. Laert. Pittakosz I,4.

Szövetséget kötött Korinthossal és Spártával.¹⁰¹ A kis-ázsiai és az égei-tengeri szigeteken lüd-barát, úgynevezett „kése”, „vazallus-tirannoszok” segített hatalomra.

A „kincses lüd királyság”¹⁰² gazdagságát arany-bányáiból, a közvetítő kereskedeleméből és a leigázottak adóiból halmozta fel. Azok, akik a VIII. és VII. század fordulóján feltalálták a pénzt, nem képzelhetők el szelíd és szolid adóbehajtókként. Kroiszosz pedig **KRÖZUS** volt, a lüd gazdagság legfőbb és büszke, sőt hivalkodó sáfára, ha aranyról, ha pénzről volt szó, valószínűleg nem ismert se pardont, se határt.¹⁰³ A háborúskodás és harácsolás behatárolta a poliszok termelését és kereskedelmét. Ilyen erős és mesésen gazdag állam pusztá szomszédsága sem lehet hatástalan a hozzá képest porszemnyi poliszokra, A keletre vezető karavánutak lüd ellenőrzése arra kényszerítette a poliszokat, hogy új gyarmatokat hozzanak létre.

Megerősítette kapcsolatait Delphoival. Elhalmozta kincsekkel a delphoi, a déloszi, a didümai és a thébai Apollón-szentélyt, meglátogatta és megajándékozta Apollón jósdáját Abaiban, hozzájárult az ephorosi Artemisz-templom helyreállításához. A görög közvélemény megnyerésére és vezetői maga mellé állítására irányuló politikája jó befektetésnek bizonyult arra, hogy viszonylagosan nyugodt hátország mellett fölözhesse le adók formájában a poliszok jövedelmének jelentős részét, megszilárdítsa politikai-hatalmi súlyát a térségben. Mindez nem jelenti, hogy Kroiszosz görögök iránti rokonszenve megjátszott póz lett volna.¹⁰⁴ Bölcsüket, művészeket és mestereket hívott udvarába. Őszintén méltányolta és pártolta a görög kultúrát, a hellén szellemi értékek emelték udvara fényét.

Így alakult ki az a vélemény, hogy a „félíg elgörögösödött” Kroiszosz „A kisázsiai görögök nyájas filhellén ura” volt, akinek „laza és barátságos fennhatósága alatt” a görögök „azt tehettek, ami éppen jólesett nekik.”¹⁰⁵ Nevét Platón a bölcsék közt említi, Kroiszoszban a filozófusok által vezetett állam filozófus-királyát vélte látni,¹⁰⁶ de bölcsként tisztelte Delphoi is, hiszen aranyakkal terhelte kincstárát. Uralmára megbocsátással tekintettek, kellemes tehernek érezték, mert elődei rabló expedícióival, kegyetlen kizsákmányolásával és később a perzsák sarcolásával ellentétben adókivetésével rendszeres, rendezett kizsákmányolást vezetett be. Azért látták benne a görögök barátját, mert fegyveres akcióit, a politikai nyomást ellensúlyozta a diplomácia és a megvesztegetés finomabb eszközeivel, befolyását a görög hagyományokra építette és a görög intézményeken keresztül érvényesítette.¹⁰⁷

Százévnyi háborúban Lüdia „a Halüsz folyótól innen élő valamennyi nép felett uralkodott”.¹⁰⁸

EGYIPTOM

A másik nagyhatalmi centrum Egyiptom. A baráti viszonyt a hellén poliszokkal Pszammetik (i. e. 664-610) kezdeményezte és alapozta meg.¹⁰⁹ Görög zsoldosai segítségével kiáltatta ki magát fáraóvá, hellén testőrségére

101 A spártaiakat már korábban megkörnyékezte: „Egy korábbi jótéteményével egyébként Kroiszosz már többeket lekötöztetett. Mert amikor a lakedaimóniak korábban Szardeisban jártak, hogy aranyat vásároljanak annak az Apollón-szobornak az elkészítéséhez, amely most a lakóniai Thornax-hegyen áll, Kroiszosz ajándékba adta nekik az aranyat, amit meg akartak venni.” (Hérod 1,69.)

102 Szapphó: Töredék. In: Görög költők antológiája. 111. old.

103 Kroiszosz képzeletbeli párbeszédben intette Küroszt, hogy „szegénység lesz a nagy ajándékozgatás vége, és legalább annyi aranyat tartson házában, amennyit egy dúsgazdag ember megengedhet magának” (Xenophón: Kürosz nevelkedése. VIII,2,15), Kürosz felelete: „nekem is vannak kincseim ... ha kincsről van szó, én is telhetetlen vagyok, akár a többiek... Én sem vagyok kivétel az isteni törvények alól, én is szüntelenül többre vágyom. De ha megszereztem, akkor azzal, ami meghaladja szükségleteimet, barátaim szükségén segítek.” (i. m. VIII,2,19-22.)

104 „Kroisos eleinte a békés politika felé fordult és csak arra volt gondja, hogy a görög szent helyeket mind Európában, mind Ázsiában gazdagítsa... Ez a buzgóság a királynak görög polgárjogot szerzett, a lydiaiaknak azt a kiváltságot, hogy az olympiai játékokat az első sorból nézhették; de az ioniai part lakosai mégsem gondolták, hogy mindezért kötelesek szabadságukat fölládozni. Ekkor Kroisos szakított a szelidséggel és hadat üzent a városoknak, melyek alattvalói elzárták a Kaystros és Hermos völgyeinek torkolatát. Elsőben Ephesos bukott el.” (Maspero: A zsidók ókori története. Asszírok, médek és perzsák tündöklése és bukása. Franklin-Révai. é. n. Anno Kiadó. Hasonmás kiadás. é. n. 230-231. old.)

105

Vö. Cs. Szabó László: Görögökről. 133. és 185. old.

106

Vö. Második levél. 310d-311b.

107

Delphoiban így szólt az idegenvezető: „Kroiszosz egy péknéről is aranyszobrot készíttetett és itt felajánlotta. – Igaz – mondta erre Theón –, csak hogy nem a szentélyből űzött csúfot, hanem jó alapos oka volt rá. A történet a következő: Kroiszosz apja másodszor is megnősült, és a második felesége, Aliatté, további gyerekeket hozott a házasságba. A nő Kroiszosz életére tört, mérget adott a péknének és megparancsolta neki, hogy süsse bele a kenyérbe és tálalja fel Kroiszosznak. De a pékné titokban figyelmeztette Kroiszoszt, a kenyeret pedig Aliatté gyermekei elé tette le. Kroiszosz ezért trónra kerülése után az isten színe előtt hálálta meg az asszony jótétét, s ezt igen helyesen tette.” (Plut. Miért nem jósol már versben a Püthia? 402,16ef. In: minerva.elte.hu/mfsz/MFSZ_024/5TORDAI.doc)

108

Hérod 1,6.

109

Ő szabadtotta fel az országot – a lüd Gügész és a kisázsiai görög poliszok támogatásával – az asszíroktól.

támaszkodott hatalma biztosítása érdekében, feleségei között görögök is voltak. A hellén segítség viszonzásául görög kereskedelmi telepet engedélyezett: Naukratiszt. Amaszisz (i.e. 569-526) fáraó pedig ápolta és elmélyítette azt, amit elődje elkezdett. Mindketten pártolták Hellasszal a katonai, a kereskedelmi és a politikai kapcsolatokat. Amaszisz Delphoi és Athén mellett Spártával is kapcsolatokat épített ki, Szamossal szövetséget kötött (lehet, hogy ez vezetett később ahhoz, hogy Polükratész kegyvesztett lett a perzsák előtt, s kivégezték őt).

Ciprust közvetlenül is hatalma alá vonta, s valószínűleg az egyiptomi hatalmi centrumok felkérésére, Philoküprosz, a város türannoszáat meggyőzve Szolón közreműködésével áthelyeztette és megerősítette a sziget legnagyobb városát, Aipeiát, amelyet azután tiszteletére Szoloinak neveztek el. A város feltehetően a méd-föníciai szövetség ellen alapították, mint azt a másikat is, amelyet Szolón Kroiszosztól eljövőben a kis-ázsiai Kilikiában alapított, s szintűgy a Szoloi elnevezést kapta.

Egyiptom nem örült a lüd terjeszkedésnek, s egyre inkább felkeltette a figyelmét egy újabb nagyhatalom, a Perzsa Birodalom szerveződése. II. Kurosz hatalomra kerülése (i.e. 559-530) és katonai sikerei, Asszíria, Babilónia és Médeia veresége, a szerveződő perzsa és föníciai összefogás intő jelként mozgósította a fáraókat védelmük megszervezésére és az egyiptomi-hellén kapcsolatok erősítésére.

Egy biztos, mind Lúdia, mind Egyiptom ápolta Delphoival baráti kapcsolatát, a bölcseket pedig nemcsak meghívták, hanem bizonyos fokig ők tették bölcsekké őket. Kroiszosz nagykirály éppen úgy, mint Amaszisz fáraó nem átalotta, hogy szóba álljon valamelyik, birodalmukhoz képest porszemnyi polisz küldöttével, bölcsével.

MIT TANULTAK?

Mind Lúdia, mind Egyiptom vonzotta a tudásra éhesek és a politikában érdekelteket. Ezek a birodalmak nemcsak korlátozták a görög poliszok mozgásterét, hanem szinte kikényszerítették a poliszhatárok átlépését. Az idegen népekkel való érintkezés a viszonyok bonyolultságát és változatosságát hozta létre, biztosították a városállamok és a polisz polgárok kitekintését a lakott világokra. Mindennek része volt abban, hogy az ezredek alatt felhalmozott ismereteikkel gazdagították a hellén szellemet, aminek meghatározó szerepe volt a filozófia létrejöttében és elterjedésében. A görögség Egyiptommal és a keleti birodalmakkal szemben sokáig elmaradottnak tűnik. Ám Kelettel szemben Hellasznak a nagy előnye nem a matematikában, nem a geometriában, nem a csillagászatban, nem a technikában, nem az orvoslásban, nem ebben, vagy abban volt, ezek közül sok mindent a görögök nem önmaguk fejlesztettek ki, hanem átvették és saját logikájuk alapján átrendezték. Előnyük társadalmuk szociális szerkezetében, politikai intézményrendszerükben és az ezekre épülő szellemi kvalitásaikban található meg. Sok más nép fia is jártak a Nilus ajándékozta földön, de merítve kincseiből mégsem hoztak létre asztronómiát, geometriát, matematikát, mint ahogyan azt a görögök tették.

Hegel világosan meghúzta a korai bölcsek bölcsessége és az egyiptomi papi tudomány közötti *elvi* határvonalat: „Érdekes lehet szemügyre venni a történeti utalásokat, hogyan képzelte el az egyiptomiak tudata szellemüket egy feladat formájában. A legvilágosabban fejezi ezt ki a híres függőnyfeliratban, amely Neith istennőnek... saisi szentélyében található. Ez áll ott: **az vagyok, ami van, ami volt és lesz: fátylamat halandó föl nem lebbenthette.** Ez kimondja azt, amit gyakran mindörökre érvényes mondásnak vesznek, minth a természet belsejét, igazságát, azaz szellemét nem lehetne megismerni. Ez azonban csak az egyiptomiak felirata, és kifejezi az egyiptomi szellem mivoltát... Proklos hozzáteszi még: **a gyümölcs, amelyet szültem, Hélios.** Ezzel megtörtént a megoldás: hogy a belső, elrejtett hozza létre a világost, az önmaga előtt világost, a szellemi napot. Ez a maga előtti megvilágosodás pedig a szellem. Neith, a rejtett égi istenség, akinek tiszteletére a lámpaünnepet ülték – a neki tulajdonított állítmányokat egyenesen az éjre lehetett vonatkoztatni. – anyja Héliosnak, a Napnak vagy a fénynek, amint fölkel a görögöknél és megjelenik Apollónban. Az ő delphoi templomának felirata pedig így hangzik: **Ember, ismerd meg tenmagadat.** A görög Apollón nem csupán napisten, hanem a tudás istene; s a görög szellem abban mutatkozik, hogy Apollón megparancsolja az embernek, legen öntudata. Nem lehet az egyiptomi szellem jellegét, a görög szellemmel való összefüggését és magát a görög szellemet rövidebben kifejezni, mint az idézett szavakkal.”¹¹⁰

A koraiak sokat tanultak az egyiptomi tanulmányutakon, sokat tanultak az egyiptomi tudós papoktól: „Szolón, Thalész, Platón, Eudoxosz, Püthagorasz, sőt egyesek szerint Lükurgosz is... mind eljöttek Egyiptomba, és kapcsolatba kerültek a papokkal.”¹¹¹ Szolónban ez a találkozás felkeltette az érdeklődést a múlt társadalmi és politikai viszonyai iránt, hatásukra a szociológiának és az utópiáírásnak elemeit kezdeményezi. Thalész megalapozza a modern értelemben vett geometriát az egyiptomi papság földmérő, építészeti fogásaiból, matematikai felismeréseiből kiindulva, s reájuk építve. Püthagorasz vallási, politikai és tudományos közösséget szervez az egyiptomi papi kasztok mintájára, a csillagászat, a matematika, a zene és a hősi eposzok tanulmányozására. A három kortárs az egyiptomi papoktól kapott ösztönzést, de mennyire mást tanult ott az egyik és mennyire eltérőt a másik. Thalész matematikát és geometriát akart tanulni, Szolón szociológiát és utópizmust, Phereküdesz misztikát, Püthagorasz pedig matematikát és geometriát tanulni ment Egyiptomba. „**Akart**” – írtam, de ezen nem tudatos tanulmányi programot értek, hanem vonzódást, érdeklődést, affinitást,

110

Hegel: Előadások a világtörténet filozófiájáról. 403. old.

111

Plut. Iszisz és Oszirisz. 10.

fogékonyságot, hajlamot, irányultságot, hangulatot. Az eredmény: a természet és a társadalom titkait fedő fátyol fellebbentése.

THALÉSZ

Thalészt Kroiszosz udvarában járva a kaldeus papok, bizonyára a nagykirály tudtával, sőt utasítására, megismertették a soron következő napfogyatkozás idejével. Ezt az időpontot Thalész ismertette Paniónionban az ión államok küldötteivel, majd külön Priénében, s feltehetjük, hogy Delphoival.

Kroiszosz így gondolkodhatott: Thalészt, aki (hasonlóképpen, mint Epimenidész és mint Phereküdész) nem volt poliszának vezetője, egy ilyen jóslat kiemeli az ismeretlenségből, Hellasz-szerte hírnevet biztosít számára. Kroiszosz nagyon jól tudhatta, hogy, egy ilyen információ megemeli Thalész tekintélyét a többi bölcs között és Delphoi előtt is. Remélte, hogy mindez Thalészt Lüdea és személy szerint az ő lekötelezettjévé is teszi; Thalész jelentette ugyanis Szardeisz számára Miléoszt, Panióniont, Delphoit és a bölcsek mozgalmát!

Kroiszosz számítása nem vált be. Ugyan a napfogyatkozás i. e. 582-ben történt beköszönte nimbuszt font Thalész alakja köré, de Thalész Lüdeával szemben mindvégig védelmezte az ión államok függetlenségét, szervezte az ión államok ellenállását, Miléosz felszabadítását. Mindeközben Thalész Lüdea ellenségével, a perzsa birodalommal kötendő szövetség kiépítésén munkálkodott.

Az ellenségeinek ellenségeivel folytatott politikai játék lehet a magyarázata annak, hogy noha Thalészt Egyiptomban barátilag fogadták, megismertették geometriai és matematikai eredményeikkel, de a politika közelébe nem engedték, ezzel szemben Szolón nem akárkikkel, hanem magával Amaszisz fáraóval, Héliopoliszban és Szaiszban pedig „*a két legtudósabb egyiptomi pappal*”, Pszenóphiszsal és Szónkhisszal találkozott, akik nem csupán tudományos, hanem hatalmi, politikai tényezők is voltak.

PITTAKOSZ

Kroiszosznak leginkább a szigetekre fájt a foga. Észérvekkkel, hogy Lüdia felkészületlen és gyakorlatlan a tengeri háborúban, Pittakosz és Biasz a szigetek elfoglalásáról lebeszélte, ami nem tántorította el őt attól, hogy befolyását a szigetekre is kiterjessze. Ez a kis-ázsiai partokhoz közeli Szamosz esetében, Polükratész megnyerésével sikerült is, de Leszbosznak befolyása alá vonása váratott magára.

Korábbi politikai türannoszok – az arisztokrata reformszárnyat képviselő Mürszilosz és a radikálisabb Melankhrooszt – támogatása után Pittakosz a gyakorlatban alkalmazta bölcs elvét: „*Ismerd föl az alkalmas pillanatot!*”,¹¹² s kezébe vette a hatalmat mint Mütiléné aiszümnétésze, *választott* türannosza, ami széles támogatottságára utal.¹¹³ A hatalomátvételben bizonyára szerepe volt becsvágya, helyzetfelmérése és kezdeményező képessége mellett, ne szépítsük, fegyveres hívei segítségének.¹¹⁴ Alkaios egyik versében ezt írja róla:

*Vágyik szörnyen e férfiú nagy hatalomra s így
fölfordítja az államot s ing, lemerül hamar.¹¹⁵*

Az arisztokrata párt e forradalmi változást a világrend megrendüléseként, a törvénytelenség uralmaként élte át. Az új uralom erkölcsi elítélése sem maradt el. A főbűn, a legsúlyosabb vád az arisztokrata törvény megsértése:

112

Diog. Laert. Pittakosz I,4.

113

Diogenész Laertiosz ezt ezzel magyarázza: „*Az athéniek és mytiléniek küzdelmében ő volt a parancsnok, az athéniek fő parancsnoka pedig Phrynon volt, aki pankrateiában Olympiászi győztes lett. Pittakosz beleegyezett, hogy egyéni küzdelemre is kiálljon vele. Pajzs alatt rejtekben hálót tartott, amelyet rádobott Phrynonra, s őt megölve megmentette az országot... Ez idő tájt a mytiléniek nagyra becsülték Pittakoszt, és rábízta az uralmat. Tíz évig uralkodott, és ezalatt rendbe hozta a polisz dolgait. Ezután leköszönt és még tíz évig élt.*” (Diog. Laert. Pittakosz I,4.); Sztrabón pedig ezzel: „*A mytilénéi Pittakos, az un. hét bölcs közé tartozott, hajóhadat vezetett Phrynon ellen, s egy ideig váltakozó szerencsével folytatta a háborút. Alkaios, a költő is azt mondja, hogy egy ütközetben olyan rossz helyzetbe került, hogy fegyverét eldobta és elfuot; egy hírnöknek azt a megbízatást adta, hogy jelentse az övéinek: Alkaios megmenekült, nem fegyvereit, csak Kakast akasztottak Athéné szentélyébe (Frag. 32. Bergk.) Később pedig, amikor Phrynon párharcra hívta ki, halászfőlszerelést vett magához, rárohant, a hálót rádobta, szigonyával és törével átszúrta és megölte.*” (Sztrabón. XII. 1,38.); majd máshol: „*Alkaios ugyanúgy korholta őt is, mint a többieket, Myrsilost, Melankhorost, a Kleanaktidákat s még egyebeket, bár ő maga sem volt ártatlan az ilyen forradalmi kilengésekben. Pittakos éppen a hatalmasok letörésére használta föl az egyeduralmat, s ennek megtörténte után a városnak visszaadta önállóságát.*” (i. m. XIII. 2,3.)

114

A türannisz megragadását Arisztotelész így értelmezi: „*az államban beszélhetünk egyetértésről akkor, ha a polgárok az állam érdekei tekintetében egy véleményen vannak, ugyanazokat a célokat követik, és a közös határozatokat végrehajtják. Tehát a cselekvésre tartozó dolgokban szoktak az emberek egyetértetni, de itt is csak nagy dolgokra s csak olyan emberekre értjük ezt a kifejezést, amelyekben mindkét fél, illetve mindenki elérheti azt, amit akar; pl. az állam egyetértésben él akkor, ha minden polgárának az a nézete... hogy Pittakosznak kell az állam élén állnia – ti. akkor, amikor ő maga is ezt akarta.*” (Arisztotelész: Nikomakhoszi etika. 1167a. Európa Könyvkiadó. 1987. Továbbiakban: Nic. Et.)

115

Alkaios: Egy nagyratörőről. In: Görög költők antológiája. 116. old.

...összehívta mind ragadó hadát,
a házat éj s nap színbora öntözi,
vad dőzsölés dúl szertesét ott,
hol maga szólt azelőtt a törvény.¹¹⁶

A gyűlölet a személyeskedésbe torkollott: Pittakoszt „Alkaiosz 'szarapusz'-nak, bicegőnek nevezte, mivel lúdtalpa volt és húzta a lábát; 'kheiropodész'-nek is hívta, mivel ráncok voltak a lábán, amelyeket 'kheirasz'-nak neveznek; hetvenkedőnek is hívták ('gaurax'), mert a pöffeszkedésben lelte kedvét; 'hájmukinak' ('physzkosz'), mert kövér volt és hájas. Továbbá 'sötétben evőnek' ('szophordopidész'), mert lámpa nélkül vacsorázott. 'Mocskos Pálnak' ('agasztyrosz'), elhanyagolt külseje miatt... a gabonaőrlés volt egyetlen testgyakorlata.”¹¹⁷ Pittakosz uralma Alkaiosz és hívei hatalmi becsvágyát, törtetését, nagyravágyását lehetetlenítette el, ami Alkaioszt személyében is érintette.¹¹⁸

Pittakosz mintegy tíz évvel uralkodás után önként, de kényszerűen lemondott hivataláról. Ellenfelei évtizedes kormányzását így értékelték:

...ez az ember itt, mint
sandaszívű róka, ígért sokat, de
szökni kíván már,
mítse teljesítve, saját honából.¹¹⁹

Hogy mindez így történt abban Szardeisznak is része volt. Kroiszosz a Pittakosz ellenes erőket kétezer sztatérral támogatta, s ha támogatta, akkor ez azt jelentette, hogy hatalomra segítette:

Zeusz atyánk, nekünk iszonyú bajunkban
kétezer sztatért a lüdek fizettek,
s így a szent várost, igazán remélték,
tán el is érzük,
bárha tőlünk még sose kaptak ők jót,
és nem ismertek.¹²⁰

Kétezer sztatér nagy érték volt.¹²¹ Gyanúsán hangsúlyozza a költő, hogy ellenértékül nem tettek semmilyen szolgálatot a lüdeknek, nem is ismerik egymást.¹²² Hogy Alkaiosznak része lehetett a Pittakosz elleni összeesküvésben, mire Sztrabón utal: „ő maga sem volt ártatlan az ilyen forradalmi kilengésekben.”¹²³

Így terjeszkedett a lüd birodalom Hellasz rovására, így kezdett kiépülni a türanniszok fejlődésének új szakasza, Lúdia, de különösen Perzsia hatalmát kiszolgáló vazallus-türannoszok korszaka.

AISZÓPOSZ

Kroiszosz Delphoi befolyásolását mindenekelőtt aranyakkal, értékes ajándékokkal igyekezett megszerezni. Az aranyak egyik közvetítője a bölcsekhez közel álló Aiszóposz, a meseíró volt. Egy alkalommal nem adta át Delphoinak a Kroiszosz által küldött, feltehetően jelentős értéket képviselő aranyakat mondván, hogy a papok nem szolgálta rá, s az aranyat visszaküldte Szardeiszba. A papok koholt vádak alapján megvádolták, perbe fogták, elítélték, s egy szikláról a mélybe vetve kivégezték. Arisztotelész így mondja el: „[Delphoiban]

116

Alkaiosz: Pittakoszhoz. In: Görög költők antológiája. 116. old.

117

Diog. Laert. Pittakosz I,4.

118

A politikai ellenfél testi és jellembeli hibáinak felerősítése, testi nyavalyáinak kigúnyolása, alaptalan rágalmozása személyes alkalmatlanságát volt hivatva bizonyítani. Világos e heves ellenézés személyes motívuma is: „a műtilénéiek Pittakoszt választották meg azokkal a száműzöttekkel szemben, akiknek élén Antimenidész és Alkaiosz álltak. El is mondja Alkaiosz az egyik szolionjában, hogy Pittakoszt türannosszá választották; ti. így támad rájuk: 'a silányházájú Pittakoszt állították az ernyedti és istenvert állam élére türannosznak, fennem dicsérvén őt nagy sokaságban.’” (Politika. 1285ab.)

119

Alkaiosz: Zeuszhoz. In: Görög költők antológiája. 118. old.

120

Alkaiosz: Zeuszhoz. In: Görög költők antológiája. 118. old.

121

1 sztatér 8,73 gr. súlyú, vert aranypénz volt, így a 2000 sztatér 17,46 kg. súlyú aranyat jelentett.

122

Sztrabón említi, Alkaiosz fivére, Antimenidész „szövetségben a babilóniakkal kemény harcokban vett részt s kimentette azokat a veszedelmekből”. (Sztrabón. XIII. 2,3.). A babiloni kapcsolat kevésbé védhető, mint a lüd.

123

Sztrabón. XIII. 2,3. A türannisz-ellenes forradalom híve volt: „Most inni kell! Vad táncsal a ház falát / kirugni: holtan fekszik a Mürszilosz! ... (Alkaiosz: Az ellenfél halálára. In: Görög költők antológiája. 115. old.). Máshol így összegez: „ezt feledni sosem lehet nekünk, hogyha e nagy csatára indulunk.” (Alkaiosz: Harci dal. In: i. m. 115. old.)

valamilyen viszálya támadt az ottaniakkal, mert az áldozatot bemutatta ugyan, de a pénzt visszaküldte Sardeisbe, mondván, hogy az emberek nem méltók arra, hogy gazdagítsa őket. Azok pedig a templomrombolás vádját koholták ellene, hogy megölhessék”.¹²⁴ Ezt a verziót fogadta el Plutarkhosz is,¹²⁵ velük szemben Arisztophanész és Lembosz úgy tudják, hogy egy aranykehely elrablásával vádolták meg.¹²⁶

A papok érdemtelenége miatt az aranyak visszaszármaztatása, csak akkor értelmes indok és tett, ha valamilyen konkrét vállalásuk ellenértékét szolgálta a küldött kincs, de a papok nem teljesítették Kroiszosz kívánalmát, előzetes megállapodásukat. Hogy mi forgott kockán, azt akkor sem tudták, mi is csak tapogatózhatunk.

Az „igazságszolgáltatás” serpenyőjébe belekerülhetett a meseíró éles társadalombírálata és emberi alapokon nyugvó etikája; bizonyára súlyosan terhelte bűneit a legeslegnagyobb szentségtörés, hogy a szentély aranyhességét nem elégitette ki, azaz az aranyak átadásának megtagadása. A papok menségére szolgáljon, ha fennállt egyáltalán ez a menség, hogy Aiszóposz láthatóan, legalábbis ebben a szituációban, Kroiszosz érdekeinek szolgálatában állt, s a papokkal szembeni követelmény bizonyára a lüdek Hellasz poliszai elleni cselszövésének részét képezhette. Ha úgy tetszik, Aiszóposz a lüdek követeként hazaárulónak bizonyulhatott. A jogi koncepció akkor is koholt vád, törvénytelenység volt, s ezért Delphoit, mint mondták, „aiszóposzi vér szennyezte be”!

ANAKHARSZISZ

Kitűnik a bölcsek sorából a szkíta Anakharszisz, Daükatosz szkíta király kisebbik fia, a szkíta herceg. Édesanyja Olbia poliszából való hellén nő volt, aki a hellén kultúra és életvitel felé fordította, s barbár atyja, aki a szkíta életmódra nevelte lehetséges utódát.

A hellén-szkíta Anakharszisz „Verseket írt a szkíta és görög szokásokról, mintegy nyolcszáz sort, amelyekben dicséri az egyszerű életmódot és a hadásatról beszél.”¹²⁷ Delphoiban kért tanácsot, kiket keressen fel.¹²⁸ Látogatást tett a lakedaimóniai Khénben Müszónnál, Spártában Khilónnál és Athénban Szolónnál. Tapasztalatait bátyjának így összegzi: „a hellének, a lakedaimóniak kivételével, nagy buzgalommal töreksenek a bölcsesség minden fajtájára, bölcs szót azonban csak a lakedaimóniakkal lehet váltani, s bölcs felelet is csak tőlük várható.”¹²⁹ Értékelésében része van, hogy Spártának patriarchális hagyományai közelebb álltak hozzá, mint az athéni demokrácia. Anakharszisz a szkíta társadalom hellenizálására törekedett, ezért számára különösen érdekesek lehetettek a szolóni alkotmányozási elvek és az athéni társadalom működése. Fellépett az írott törvények ellen, majd „megjelent egy népgyűlésen, s kifejezte álméltóságát, hogy a görögöknél a bölcsek beszélnek, de a tudatlanok döntenek az állam ügyeiben”,¹³⁰ vagy másképpen, csodálkozott „hogy a helléneknél a szakértők versenyeznek és a hozzá nem értők ítélkeznek.”¹³¹

A görögök és a szkíták közötti kapcsolatot a kis-ázsiai lüd hódítás erősen felértékelte, mert Lúdia elvágta a kis-ázsiai poliszokat, különösen Milétoszt a szárazföldi kereskedelmi utaktól, veszélyeztette a Fekete-tengeri gyarmatok biztonságát, ráadásul szerepet játszott a lüd és a perzsa, a lüd és a görög erőviszonyokban is. A keleti nyitás gazdasági és katonai szempontból elkerülhetetlen volt. A szkíták megnyerése érdekében kifejtett erőfeszítés szó szerint értendő, mert a szkítákról följegyezték, hogy „ki nem állhatják az idegen szokásokat, s főként a hellén szokásokat utasítják el. Ezt mutatja Anakharszisz és újabb Szkülész példája.”¹³² Földjükre

124

Arisztotelész [Arisztotelés]: Görög politeiák töredékei. 487. In: Államéletrajzok. Aristotelés, Hérakleidész Lembos, Pseudo-Xenophón, Xenophón, Kritias és Héródész Attikos írásai a görög államokról. Osiris Kiadó. 1998.

125

Vö. Plutarkhosz: Az isteni büntetés késlekedéséről. 12. In: Uő. Szókratész daimónja. Magyar Helikon. 1985.

126

Vö. Arisztophanész: A darázsok. 1397-1399. In: Arany János drámafordításai. Arisztophanész. 1. köt. Akadémiai Kiadó. 1961. Lembosz szerint „kivégezték szentélyrablásért, mivel felfedeztek egy aranycsészét az ágyneműje közt.” (Hérakleitosz Lembos: Kivonatai. 52. In: Államéletrajzok. Aristotelés, Hérakleidész Lembos, Pseudo-Xenophón, Xenophón, Kritias és Héródész Attikos írásai a görög államokról. Osiris Kiadó. 1998.)

127

Diog. Laert. Anakharszisz I,8. A bölcseknek a „művészetekre vagy más gyakorlati cselekvésre vonatkozó leleményes gondolataik voltak, mint ezt milétoszi Thalészról vagy a szkütha Anakharsziszról halljuk”. (Állam. 600a.)

128

Vö. Diog. Laert. Thalész I,1.

129

Hérod. IV,77.

130

Plut: Szolón. 5.

131

Diog. Laert. Anakharszisz I,8.

132

Hérod. IV,76.

idegen nem telepedhetett és földükről nem menekülhetett, elzárkózott életmódot folytattak. Anakhszisz megnyerése a hellén ügynök ezért különösen becses lehetett.

Nagy szolgálatot tehetett Anakhszisz Delphoinak! Híreket szolgáltatott ki hazájáról? Görögbarát tábor, „*pártot*” szervezett, s görög segítséggel meg akarta szerezni a „*királyi*” méltóságot? Ez is, az is lehetséges.¹³³ Nem tudjuk, de azt igen, hogy akármilyen szolgálatért kapta a „*bölcs*” nevet, azt inkább hellén, mint szkíta érdekért nyerte el. Anyja révén magát is görögnek vallotta (Szolóntól, aki barátságtalanul fogadta őt, vendégbarátságot kért, mivel „*saját hazájában van, s így joga van a vendégbarátságra*”¹³⁴), elfogadta a görög mitológia számos elemét, rítusait maga is gyakorolta. Miközben titokban, sűrű erdőben a hellén isteneknek áldozott, egy szkíta megleste, s jelentette a látottakat Szauliosznak, bátyjának, a szkíták „*királyá*”-nak, aki „*amikor meglátta, hogy mit csinál Anakhszisz, habozás nélkül nyilat röptített belé és megölte.*”¹³⁵ Anakhszisz életével fizetett azért, mert „*hellén szokás szerint akart áldozatot bemutatni*”¹³⁶.

A testvérpár mindenképp fokozottabban érezhette át a hellén és a barbár ellentétességét az életmódban és a dolgok megítélésében. Konfliktusuk ennek az ismeretnek életre-halálra történő végiggondolása és végigküzdése. A sok „*nem tudhatjuk*” ellenére ismerjük a szkíta herceg életének és halálának rejtélyét – „*Ilyen sorsra jutott Anakhszisz, mert idegen szokásokat vett át, és barátságba került a hellénnel*”¹³⁷ –, aminek végső kulcsa: Delphoi.

A KÖZÉP POLITIKUSAI

Miként Hegel felvetette: „*A patriarkális élet elmúlt; sok államban fellépett a törvényes meghatározások és berendezkedések, – a szabad megalakulás szükséglete. Láttunk fellépni sok egyént, aki többé nem származása révén uralkodik polgáritársain, hanem tehetségével, fantáziájával, tudományával válik ki és lesz tisztelté.*”¹³⁸ Sem Arisztotelész, sem Hegel nem említi, hogy a kiválóság, a tehetség, a fantázia és tudás mellett még egy, talán minden erénynél eredményesebb, hathatósabb eszköz van e középosztály kezében, s ez a pénz, a gazdagság, a vagyon és hatalmukat biztosító kísérők.

A hét bölcs mozgalma összefogta – Weber szavaival élve – a kor kiemelkedő **bürokratikus** és **karizmatikus** vezetőit, az oligarchiával szembeforduló, a nemzeti társadalomból éppen csak kilábolt törvényhozókat, alkotmányozókat, uralkodókat.¹³⁹ A bölcsek többsége túrannosz volt, s a túrannoszok többnyire a bölcsek körébe tartoztak, volt közöttük aiszümmnétesz, arkhagetasz, arkhón, baszileusz, ephorosz – , hieromnémon, kozmosz, oikisztész, prütanisz, pülargosz.¹⁴⁰ Ilyen **bürokratikus** vezető volt Biasz, Khülön,

133

Delphoi ilyen stratégiájára akad más példa is. Pantaleon, Alüattésznek egy ióniai nőtől született fia, anyja ösztönzésére Lúdia feletti hatalomra tört. Kroiszosz e feltestvérével vívott küzdelem után foglalta el a trónt.

134

Diog. Laert. Anakhszisz I,8. és vö. Hermipposz filozófus-életrajzainak töredékei. In: Steiger Kornél: A lappangó örökség. Fejezetek a preszókratikus filozófia antik hagyományozásának történetéből. Józsefvég Műhely Kiadó. 1999. 172. old.

135

Hérod IV,76. Hasonló sorsra jutott a hellén anyától származó szkíta Szkülész is (vö. Hérod IV,78-80.). A szkíta-perzsa házasságok és a kivégzések arra mutatnak, hogy a hellén hatás intenzívvé vált, és a szkíta viszonyokra nézve bomlasztó volt.

136

Diog. Laert. Anakhszisz I,8.

137

Hérod IV,77.

138

Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 133. old.

139

Vö. Weber: A karizmatikus uralom és átalakulása. In: Uő. Állam. Politika. Tudomány. Tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1970. 157. és kk. old.

140

Aiszümmnétesz politikai zavargások idején felkért, vagy kijelölt, rendkívüli hatalommal felruházott döntőbíró; **arkhagetasz** – az apoikia alapítója, illetve vezetője; **arkhón** – a legfőbb végrehajtó hatalmat gyakorló kilenc személy egyike Athénben; **baszileusz** – a **poliszban** szakrális bírói funkciót betöltő főhivatalnok; **ephorosz** – a király ellensúlyát képező és ellenőrzését végző felügyelő Spártában; **hieromnémon** – Delphoiban az anyagi értékek a kultusz helyes elvégzésének felügyelője; **kozmosz** – a polisz vezetője Krétán; **oikisztész** – a város vagy kolónia alapítója; **probulosz** – küldött; **prütanisz** – Athénben a phülék saját napi ügyeit intéző 50 fős testületének naponta választott elnöke; **pülargosz**. Arisztotelész leszögezi: „*Az államkormányzás művészete és az okosság tulajdonképpen ugyanabból a lelki alkatból fakad, de lényegük azért mégsem ugyanaz. Az államra vonatkozó okosság egyik ága, azaz a vezető ágazat: a törvényhozó okosság; a másikat, amely az egyes esetekre vonatkozik, közös névvel egyszerűen államkormányzás művészetének nevezük; ez utóbbi ismét cselekvésben és megfontolásban nyilvánul, mert a népgyűlési határozat, mint a végső mozzanat, cselekvés útján valósítható meg. S éppen ezért csak ezekről az emberekről szokták mondani, hogy 'politikával foglalkoznak', mert csupán az ő cselekvésük olyan természetű, mint a kézműveseké.*” (Nic. Et. 1141b.). A bölcsekre, mint bölcsekre bizonyára illik az a meghatározás, hogy ők a „*törvényhozó okosság*” művelői, hiszen poliszuknak alkotmányt és törvényeket adtak, ugyanakkor kifejtették azokat az elveket is, amelyeken ezek az alkotmányok és törvények nyugodtak, s amelyeknek megvalósítását elősegíteni kívánták. De nehezen lehetne tagadni, hogy nem bölcs mivoltukban, azaz mint poliszuk vezetői, igencsak foglalkoztak az „*egyes esetekkel*” is, ennyiben az „*államkormányzás művészei*” voltak, s joggal mondhatjuk róluk, hogy tevékenységük „*olyan természetű, mint a kézműveseké*”, azaz ténylegesen „*politikával foglalkoztak*”. Heller Ágnes így vélekedik: „*A régi – preszókratikus kor – sopherai, bölcsői közéleti emberek. Bölcsességüket a közéletből merítik és abban érvényesítik. Így a történelmi*

Kleobulosz, Müszón, Periandrosz, Pittakosz és Szolón, a **karizmatikus** vezetők közé számíthatjuk Epimenidészt, Phereküdeszt és Thalészt.

A bölcssek zárt közössége egyszerre volt szakrális, politikai és szellemi műhely. Ami megkülönbözteti a hét görög bölcsét bölcs elődeiktől és koruk többi törvényhozójától és alkotmányozójától, hogy ők egyszerre voltak egy mozgalom – a bölcs-mozgalom – tagjai¹⁴¹ és egy új eszmei alakzat – nevezhetjük azt bölcsességnek – első művelői. A bürokratikus vezetők „kívülről” forradalmasították a viszonyokat, a gazdaságot és a politikát, az alkotmányozást, a törvényhozást és a jogszolgáltatást, a karizmatikus vezetők pedig „belülről”, a vallást, az esztétikát, az etikát, és a tudományokat. Persze ezek nem tiszta képletek: valamennyien viseltek valamilyen politikai funkciót, valamennyijüktől feljegyeztek bölcs mondásokat, valamennyien folytattak szakrális tevékenységet is, egyszerre viseltek szakrális és profán (politikai) hivatalt. A bölcs-minőség e két oldala nem választható el egymástól: eszméik a mozgalom tudatát képezik, összefogják és erjesztik a bölcssek tevékenységét, mozgalmuk pedig törekvés eszméik alkalmazására és megvalósítására. A munkamegosztás fejletlenségéből adódódik univerzalitásuk. Mindegyikük szinte mindenre képes, mindegyikük polihisztor: kereskedő, politikus, költő, csillagász, matematikus és geométer, filozófus.

A bölcssek különböző hagyományos – vérségi, törzsi, származási – kötöttségektől viszonylag független személyiségek, szuverén férfiak voltak abban a korban, amikor ez csak kivételesen, a polisz-közösség járszalagjától éppen elszakadni tudóknak adatott meg.

Vannak ellenvetések, hiszen szinte valamennyi bölcs neves, hagyományokban gazdag, istenektől eredeztetett család gyermeke. De itt nem az ősről, nem a családról, nem a szülőkről, hanem magukról a bölcsokről van szó! Vegyük elő csak egyiküket, talán a legnevesebbet, aki egészen Kodroszig vezette vissza a családfáját. Mit mond róla Arisztotelész? Nézzük: „a legkiválóbb törvényhozók a polgárság középosztályából kerültek ki: közülök való volt Szolón (látszik a költészetéből)”, s megismétli: „a középrétegekhez tartozott.”¹⁴² Plutarkhosz, aki helyzeténél fogva a legközelebb lehetett Delphoi irataihoz, hasonlóképpen értékeli Szolón tevékenységét és korabeli megítélését: „a gazdagok bíztak benne, mert vagyonos volt, a szegények pedig derék embernek tartották.”¹⁴³ Hegel általánosabb fogalmazással élve kimondja, hogy „Az elv, amelyből ki kell indulnunk, a szubjektív és az objektív akarát egysége. Politikai szempontból is ez a közép, a szépség az, amelynél megállnak a görögök és amely a görög alkotmányhoz vezet.”¹⁴⁴

Alkaiosz Pittakoszról sok szemetet összehordott, de a legnagyobb botrányköt abban látta, hogy

*Te, ily silány sorból eredő, olyan
tisztelet betölthetsz, mit csak előkelő
szülők szabad hős sarja tölt be...¹⁴⁵*

A „közép” tehát nem származási kategória, hanem társadalmi szerepvállalás rögzítése, politikai magatartás értékelése. Ha elővesszük a bölcssek bölcs mondásait, akkor ez minden másnál világosabban mutatja, hogy azok ideológiai tartalma mennyire ennek a középosztálynak a „bölcsességét”, életvitelének, világszemléletének elveit fogalmazzák meg, a szélsőségekkel szemben lépnek föl. Ebből a szempontból különösen figyelemre méltó, hogy, mint fentebb láthattuk, a gnómák megfogalmazásában jelentős súlyúak azok, amelyek a szélsőségek szembeállításának viszonyával operálnak.

HETEN VOLTAK

A szokásos filozófiatörténet, ha említi is őket, nem vizsgálja meg, hogy miért „hét” és miért „bölcs” a hét görög bölcs? Hogy éppen heten voltak vagy lehettek, az nem jelent kénye-kedve szerint választott számot. Mondják, a hét szimbolikus szám, de olyannyira mégsem semmitmondó, hogy semmit se mondjunk róla. A szimbólum

– nem az Arisztoteléstől interpretált – Thalés, így Solón. Nincs semmiféle, a polistól őket elkülönítő **különleges** magatartásuk, különleges kapcsolatuk a világgal. Egyszerűen többet tudnak, sokkal többet értenek a világból, a természetből és a társadalomból, mint a többiek. Ez a többletudás, s nem különleges magatartásuk teszi őket a közösség szemében bölcsökké.” (Heller Ágnes: Az arisztotelési etika és az antik ethos. Akadémiai Kiadó. 1966. 113-114. old.) Steiger Kornél úgy véli, hogy „A szókratikus filozófus kétlaki életet él: egyaránt otthon van a filozófusok közegeiben és – a maga fonák módján – otthonosan mozog a világban is. Ez az életforma éppen ellentéte a korai bölcsének, akik követőikkel együvé zárkózva kívül éltek mind a világon, mind az egyéb filozófusok közegein.” (Steiger Kornél: A lappangó örökség. 45-46. old.)

141

Farrington a VI. századra vonatkozóan beszél a görög „tudományos mozgalom”-ról. (vö. Farrington: Tudomány az ókorban. Szikra Kiadás. 1949. 30. old.) Már a VII-VI. század fordulóján működő bölcsre is, s elsősorban rájuk illik a „mozgalom” megnevezése.

142

Arisztotelés: Az athéni állam. V.3. In: Államéletrajzok. Arisztotelés, Hérakleides Lembos, Pseudo-Xenophón, Xenophón, Kritias és Héródész Attikos írásai a görög államokról. Osiris Kiadó. 1998. – Az én kiemelésem – EKO)

143

Plut. Szolón 14.

144

Hegel Előadások a világtörténet filozófiájáról. Akadémiai Kiadó. 2. kiad. 1979. 471. old.

145

Alkaiosz: Pittakoszhoz. In: Görög költők antológiája. 116. old.

ugyanis mindig valamilyen realitást feltételez és fejez ki, s nem menekülhetünk meg attól, hogy ezt megfejtsük.¹⁴⁶

A „hetes” szakrális szerepe „összefügghet a 28 napos holdciklussal, ami négy hétnapos ciklusra (négy hétre) oszlik. Mások szerint a Göncöl szekér hét csillaga lehet a magyarázat. Elképzelhető a korábbi két szent szám, a három és a négy összegeként való származtatás is. Az ósumérban a hetes jel fejezi ki a világmindenséget is, ami a kozmológiai eredetet valószínűsíti. A világot az emberek horizontálisan négy égtájra, vertikálisan pedig három szintre (ég, föld, alvilág) osztották, ami összesen éppen hét.”¹⁴⁷ Kezdetben hét bolygót ismertek, köztük a Napot és a Holdat. A „hét” a Hold keringési idejének a negyede, az első hét szám összege (1+2+3+4+5+6+7) kiadja a holdhónap napjainak és a női ciklusok számát, a 28-at. Lélektanilag a „hetes” – a három, a kilenc és a tizenkettő mellett – a mágikus számok egyike: „A kísérleti pszichológia kimutatta, hogy az ember rövid időtartalmi emlékezetében nem képes tárolni 7 2-nél több különálló egységet, például szót.”¹⁴⁸ Méltán vélhetjük és vallhatjuk, hogy az a makacsul mindig visszatérő, a legkülönbözőbb területeken fellépő, kiiktathatatlan „hetes”-nek itt van a gyökere és végső magyarázata.

A szent „hetes” szám keleti hatásra az Apollón-kultuszban élt tovább: „Feltűnő a hetes szám gyakori előfordulása az Apollón-mítoszokban és a kultuszban. Hét kört írtak le a hatyúk Délos szigete felett Létó vajúdása közben, mígnem az isten világra jött. (Kallimachos: Déloshoz 249-258). A hónap hetedik napján született (Hésiodos: Erga 771). Ünnepei mindig a hónap hetedik napjára esnek, míg a görög ünnepek általában holdtölte táján vannak. Ő a hetes szám őre, ő védi Thébai hetedik kapuját (Aischylos: Heten Thébai ellen 800). Ünnepein olykor hét lány és hét fiú énekel, helyenként hét him és hét nőstény állatot áldoznak neki. Az Apollón-kultusz esetleges keleti eredetének feltételezéséhez éppen a hetes szám gyakorisága vezette el a kutatókat, s ez a görög földön az Apollón-kultusz kizárólagos sajátosságának tartották. Valójában a hetes szám már a préhellén vallásosságban is szerepet játszott. Gondoljunk arra, hogy hét ifjút és hét hajadont küldtek az athéniak a krétai Minotaurusnak, Rhodos szigetén pedig az ősi időkben Metageitnión hetedik napján mutattak be emberáldozatot Kronosnak (Porphyrios: De abstinentia 2,54), az ősi mediterrán pantheon egyik jellegzetes alakjának.”¹⁴⁹ A hónapok hetedik napját a görögök Apollónnak szentelték. De arról semmiképpen se feledkezzünk meg, hogy Jahve, Jahve Elohim, a teremtő Isten a hetedik napon pihent meg.¹⁵⁰

A „hét” bölcs névsorában feltehetően mindig hét név szerepelt, de a meghaltak vagy kilépők és kizártak helyébe újak léptek: „Maliandrosz Kleubolosz és Miszenosz helyére Gorgiadész fiát, Leophantoszt helyezi... és a krétai Epimenidész is ide sorolja. Platón viszont az ő Protagóraszában Myszont említi Periandrosz helyett. Ephorosz Myszónosz helyett Anakharszisz. Egyesek Pythagoraszt is ide sorolják.”¹⁵¹ A bölcsnek közül kizárt Periandrosz helyére Epimenidész, illetve Müszont számították hetediknek, de valószínűbb, hogy Epimenidész a meghalt Pittakosz helyébe lépett. A városát elhagyó Biasz vagy a kimaradt Thalész helyébe Phereküdeszt fogadták el bölcsnek. Szimónidész „rendkívül szerette volna, ha neve mint bölccsé vált volna ismertté”.¹⁵² Vágya nem teljesült, ma már tudjuk, hogy kívánságának kivitethetlensége igazából a hét bölcs korának lezárulásából következett. Az olyan kifejezések, mint amilyenek „elnyerte (megkapta) a bölcs címet”, „nem tartották bölcsnek”, „nem sorolták a bölcsök közé”, „szeretett volna a bölcsök közé kerülni” stb. arra engednek következtetni, hogy a „hét görög bölcs” korlátozott létszámú közösség volt, aminek tagjává lehetett válni, illetve így vagy úgy ki lehetett kerülni belőle.

Ez a hellén közösségek általános vonása: a kis-ázsiai parti Triopion hegyfokról elnevezett, Knidosznál fekvő triopioni szentély körül szervezett „Hatváros” (Ἐξί Πόλη) szövetségéből szentségtörés miatt kizárt Halikarnasszosz helyére nem vettek fel újabbat, így lett belőle „Ötváros” (Πέντε Πόλη: Lindosz, Lélüszosz, Kameirosz, Kósz, Knidosz) szövetsége,¹⁵³ de Paniónion városai „nem akartak maguk közé újabbakat

146

„A szimbolikus jelleget a szám fejezi ki a legérthetőbben, feltéve, hogy a jelentésnek számszerű meghatározása van... Az ilyen számokat szentnek tekintik, amennyiben a nagy elemi viszonylatokban érvényre jutó számszerű meghatározások. A tizenkét lépcsőfok, a hét oszlop ennyiben szimbolikus. Héralész tizenkét munkája is valószínűleg az év tizenkét hónapjából vezethető le, mivel a nappálya perszifikációja.” (Hegel: Előadások a művészetet filozófiájáról. Atlantisz Kiadó. 2004. 182. old.). Homérosz szülőhelyeként hét polisz: Argosz, Athén, Khiosz, Kolophon, Pülosz, Szamosz és Szmürna, Thébai hét kapuja, Ekbatana hét körfala, Atlasz leányai a hét Hüasz és a hét Pleiasz stb.

147

Filep László, Bereznai Gyula: A számírás története. Filum. é. n. 26. old.

148

Ivanov: Páros és páratlan. Kozmosz Könyvek. é. n. 55. old.

149

Hegy Dolores: A görög Apollón-kultusz. Akadémiai Kiadó. 1998. 92. old.

150

A hét kiemelkedő jelentőségét elemzi a görög gondolkodásban, az „Ószövetség”-ben és az „Újszövetség”-ben Szent Baszileusz. is (vö. Baszileiosz: Az ember teremtéséről. II. 8-10. In: Nagy Szent Baszileiosz művei. Szent István Társulat. 2001.)

151

Diog. Laert. Thalész I,1. (Az én kiemelésem – EKO)

152

Prótagorasz. 343b.

befogadni”,¹⁵⁴ és amikor Delphoi belépett a thermopülei amphiktüoniaiba, akkor a szavazatokat újraosztották, de számukat nem változtatták meg. A thermopülei amphiktüonia tanácsának neve *szünedrion* volt, az egyesült, Delphoi vezette tanácsé pedig *pülaia* lett, ahol a szavazatok száma 24 maradt. A szünedrionba a thermopülei amphiktüoniát alkotó tizenkét ethnosznak (*boiótok, dolopszok, dórok, íonok, lokrisziak, magnészok, malisziak, oitéiek (ainisziak), perrhaiboszok, phókisziak, phtiótisziak* és *thesszaloszok*) egy-egy küldötte és 2-2 szavazata volt, de „Amikor az első szent háború után Delphoi is csatlakozott az amphiktüoniához (Kr. e. 588 k.), két helyet kapott a szünedrionban, s a jelentéktelenebb perrhaiboszoknak és dolopszoknak attól kezdve be kellett érniük egy-egy szavazattal”.¹⁵⁵ Delphoi két szavazatot kapott, de a perrhaiboszoktól és dolopszoktól 1-1 szavazatot elvettek.¹⁵⁶

E legkülönbözőbb szerveződések meglehetősen zártak voltak és viszonylagos szilárdságáról árulkodnak. Ugyanezt feltételezzük a hét görög bölcsetében is.

A BÖLCS-MOZGALOM

Az ethnoszok és területi egységek, majd poliszok közötti szövetségek, az amphiktüoniák képezték az elsődleges alapot, amelyek a bölcset-mozgalom számára példaképpül szolgálhattak. Ismertebbek a déloszi, a delphoi, a kalaureiai, az onkhésztoszi, a paniónioni, a thermopülei amphiktüoniák. Megkockáztatható tehát, hogy a Delphoi köré tömörülő, az Apollón-kultuszra épülő bölcset mozgalom elnevezésében e korai időkbe visszanyúló kulturális háttér húzódik meg.

Jelkép ide, szimbólum oda, a „hetes”, ha csak jelképesen is, nem másról vall, mint hogy a „hét görög bölcset” mindenkor *kötött számból álló, szigorú belső tagozottsággal rendelkező, szervezett, zárt közösséget* alkotott, ami mindenkor éppen vagy megközelítőleg hét főből állt.

Első helyen említhetjük az *egyéni kapcsolataikat*. Ezek hagyományokra alapozódó példái a sátorközösségek, az asztaltársaságok, a szümpoziumok. Ilyen, részben a mozgalmon kívüli, részben annak kertében szervezett szümpozium volt a bölcset korinthuszi összejövetele Küpszelosz és Periandrosz meghívására. Megmaradt annak az emléke, hogy Szolón felkereste Thalészt Milétoszban, Anakharszisz pedig Delphoiban Püthiát, Athénban Szolont, Spártában pedig Müszont, s talán Khilont. Thalészról feljegyezték, hogy járt Mütülenében, de már Pittakosz halála után, hasonlóképpen Biasz utódánál, Priénében Mandrolütusznál, valószínűleg kapcsolatban volt szüroszi Phereküdesszel is.

Gyakorlat volt a türannoszok kölcsönös politikai, anyagi, katonai segítségnyújtása hatalomra kerülésük biztosítására, szerződésük hatalomgyakorlásuk eredményessége érdekében. Az előkelő származású Külón, Athén széles látókörű politikusa, népszerű arkhóna, aki 640-ben mint olümpionikosz dicsőséget hozott városának, türannoszként az arisztokráciát kívánta megdönteni. Vállalkozásához segítséget remélt és kapott apósától, Theagenésztől, megarai türannosztól. Theophrasztosz a szerződések kapcsán utal Kharondaszra és Pittakoszra.¹⁵⁷ Ismert, Korinthosz és Milétosz türannoszai, Periandrosz és Thraszübulosz között – ma már tisztázhatatlan, hogy melyikük kezdeményezésére, hiszen Hérodotosz és Arisztotelész más és más módon írja le az eseményt – tanácsadásra került sor. Egyikük azt kérdezte követe útján, hogy hogyan kormányozhatná eredményesen a várost, erre a másik a követet a búzamezőre vezette, s a vetésből kimagasló kalászatokat levágta. A kérdező ebből megértette, a város kiemelkedő polgáraitól kell megszabadulnia. Peiszisztratosz harmadik türannusza kivívásában támaszkodott az euboiai Eritriára, ahol tízéves száműzetését töltötte, s ahol visszatérését előkészítette, az argoszi türannosz pártfogására, akinek leánya harmadik felesége volt (első hatalomátvételekor Megaklész lányát, Agarisztet vette feleségül), továbbá a naxoszi türannosz katonai és politikai támogatására, thrákiai kapcsolataira, Delphoi, Délosz és Spárta hallgatóságos jóváhagyására.

Ezek a – mondjuk így – spontán kapcsolatok türannosz és türannosz, türannosz és türanniszra törők között önmagukban is fontossággal bírnak egy olyan Hellaszban, ami a nyelvi, mitológiai és sport-közösségen kívül csak virtuálisan létezik, s amelynek egységessé válásában ezek, a többnyire házassággal szentesített szerződések kristályosodási pontokká válhattak. A szóbeli vagy írott poliszközi és türannoszok közötti szerződések képezhettek és képezték azt a példát, ami azután a bölcset-mozgalomban szervezett formát öltött.

Hivataluknál fogva rendszeresen *találkoztak*. A thermopülei amphiktüoniában a szövetségi tanács, a szünedrion korábban tavasszal és ősszel Anthelában tartotta összejöveteleit. Delphoi csatlakozása után a szövetségi tanács neve pülaia lett, amely egyik ülését ősszel, Anthelában, a másikat tavasszal, Delphoiban tartotta, ott Démétér, itt Apollón állt a tisztelet központjában. Összefüggés lehet az amphiktüonia-szövetség

153

Vö. Hérod I,144.

154

Hérod I,145.

155

Németh György: A poliszok világa. 290. old.

156

Vö. Hérod I,144.

157

Vö. Ritoók Zsigmond: A piacon. In: Régi görög hétköznapiak. Szemelvények a görög művelődés forrásaiból. Gondolat Könyvkiadó. 1960. 74. és 77. old.

rendszeres összehívása és a bölcsek istentiszteletekkel és kultikus étkezésekkel megnyitott és bezárt szokásos évi, szintén tavasszal tartott, feltehetően szintén Delphoiban tartott találkozásai között. Ezen kívül, mint azt „*A szyrakuszi Arkhetimosz feljegyezte összejöveteleiket Kypszelosznál... Ephorosz szerint viszont Kroiszosznál volt az összejövetel Thalész nélkül. Egyesek azt is mondják, hogy Panióniában, Korinthoszbán, Delphiben jöttek össze.*”¹⁵⁸ A helyszínek – Delphoi, Korinthosz, Paniónia és Szardeisz – mind szóba jöhet külön-külön is, együtt is.

Az alkalmi és a rendszeres találkozások mellett szoros kapcsolatukra mutat **levelezésük**. Noha a levelek egytől egyig bizonyára képzeletbeliek, de fiktív voltak ellenére is feltehetjük, hogy a történelmi tudat megőrizte a bölcsek levelezésének emlékét. Ezek szerint Szolón írt Epimenidésznek, Periandrosznak, Peiszisztratosznak, s levelet kapott Epimenidésztől, Kleobulosztól, Peiszisztratosztól és Thalésztől. Thalész írt Phereküdésznek, Szolónnak, mialatt felkereste soraival őt Phereküdeszt. Mondják, Periandrosz levelet írt az összes bölcs társának, (rajtuk kívül Proklésznek és Thraszübulosznak is), neki pedig Khilón küldött levelet.

A kapcsolatokban külön hely illeti meg a bölcseknek és a lüd nagykirálynak, Kroiszosznak személyes találkozásait és levélváltásukat. A nemzetközi szerződések kötése, betartása és betartatása is szerepet játszott Szolón politikai tevékenységében. Szóba jöhet Athénak Euboiával és Korinthossszal kötött kereskedelmi szerződése, valamint ő ütötte nyélbe az Athén és Kréta közötti szövetségkötést is.¹⁵⁹

Kroiszosz nemcsak „*az összes bölcs*”-et, hanem Athénból Szolónon kívül Megaklész fiát, Alkmeónt, majd pedig annak a fiát, Megaklészt, továbbá a gazdagságával az athéniaiak közül kitűnt Teiszandrosz fiát, Hippokleidészt is **meghívta** Szardeiszba.¹⁶⁰ A meghívottak névsora nemcsak Szardeisz és Delphoi, s velük a bölcsek kapcsolatára világít rá, hanem arra is, hogy Szardeiszt egyre jobban érdekli a felemelkedő Athén. Pittakosz, Mütiléné türannosza, Kroiszossal tárgyalt, hogy elhárítsa a lüd támadást a szigetek és a szárazföld poliszjai felé.

Levélváltások voltak a **bölcsek** és **Kroiszosz** között. Kroiszosznak a bölcsmozgalommal való kapcsolatáról vall, hogy Szolón, Anakharszisz és Pittakosz küld hozzá levelet Szardeiszba. Bizonyára válasza is vártak, s válaszokat kaptak. Mindeközben Kroiszosz közvetlenül is kezdeményezte Delphoival a jó viszony ápolását, ajándékokkal halmozta el a szentélyt, s döntő elhatározásai előtt orákulomért is a szentélyhez fordult.

E kapcsolatok nem véletlenek, csak kiegészítenek egy mélyebb és szervezettebb közös kapcsolatot és cselekvést, amely mindenekelőtt Delphoihoz való kötődésükre utalnak. Plutarkhosz arról ír, hogy a bölcsek a Delphoiban található feliratok szerint nem heten, hanem csak öten voltak: Khilón, Thalész, Szolón, Biasz és Pittakosz.¹⁶¹ Érdemes ezen elgondolkodnunk. A bölcs-mozgalom belüli jelentőségük és szerepük megértéséhez táppontul szolgálhat a delphoi amphiktüonia belső tagolódása.

A bölcseket ellenfeleik is minősítik, akik mozgalmukat a „*bölcsek uralkodó hordája*”-ként, azaz szervezett, garázda fegyveres sereggént jellemezték, amelyek az uralkodásra törő vagy uralkodó bölcsek hatalmának biztosítására vállalkoztak, egy új hatalmi-politikai struktúra kialakításán munkálkodtak, amely kiváltotta a hagyományos arisztokratikus körök vad ellenállását és rágalmozását.¹⁶² A horda tagjai „*Csaholó, urára ugató kutyák*”,¹⁶³ akik „*elmésen töprengenek*”, de mindegyik „*nagy az ostoba, üres fecsegésben*”.¹⁶⁴ Ostoba, üres fecsegésükben merül ki elmésségük, de inkább korábbi uraikra való „*csaholásuk*” és még inkább tetteik voltak azok, amelyek felkeltették a hagyományos arisztokratikus körök vad ellenállását és rágalomhadjárátát. Vélelmezik: „*Az idézetek elveszett komédiákból származnak.*”¹⁶⁵ Néhány közülük Alkaiosz költeményére emlékeztet.

A bölcsek tehát mozgalmat alkottak. Farrington a VI. századra teszi azoknak a gondolkodóknak a fellépését, akiket egy görög „*tudományos mozgalom*” tagjaként tarthatunk számon.¹⁶⁶ A bölcsek mozgalma legalább annyira volt politikai, mint tudományos mozgalom!

158

Diog. Laert. Thalész I,1.

159

Egy nemzetközi szerződés szövegét közli Thuküdidész, ami egyfelől a lekedaimóniai és szövetségesei, másfelől Dareiosz és gyermekei, valamint Tisszaphernész (perzsa helytartó) között kötött, kiforrott szövege hosszú előzményekre utal vissza (vö. Thuküdidész: A peloponnészoszi háború. VIII,37. Osiris Kiadó. 1999. Továbbiakban: Thuk)

160

Vö. Hérod VI,125. és VI,127.

161

Vö. Plut Az *éta* Delphoiban. In: Uő. Moralia. Erkölcsi, filozófiai, állambölcseleti kérdések. Az eredeti görög szövegből összeállította Rakonczi János. Bába Kiadó. Szeged. 2012. 245. old.

162

Állam. 607c.

163

Ezért terjeszti ki szertelenül Platón a bölcs fogalmát a kutyákra is. (vö. Állam. 376ab.)

164

Állam. 607c.

165

Mayer Gyula: Szövegmagyarázatok In Platón Összes művei. 2. köt. Európa Könyvkiadó. 1984. 1245. old.

A POLISZOKON TÚL

A bölcs-mozgalom – az eddigiekből az is kitűnik –, hogy ugyan szorosan kötődött a poliszokhoz és azok képviselőihez, de az amphiktüonokra történő épülésével, a bölcsek találkozóival és levelezésükkel, kölcsönösen egymás tanácsira és segítségére való támaszkodásukkal, Hellaszon kívüli kapcsolataikkal messze túl is mennek azon, ami a polisz.

Mindehhez jön két, forradalminak tűnő, s valóban minden tradicionális jogon alapuló javaslat, amit a Paniónionban nyújtottak be, amikor szembekerültek a perzsa veszéllyel.

Mint Hérodotosz megállapítja, „*bölcs tanács volt az is, amelyet a phoinikai származású milétoszi Thalész adott az iónoknak, még szerencsétlenségük előtt. Ő azt javasolta, hogy szervezzenek ión tanácsot, mégpedig Teószban – mert Teósz Ióniának éppen a közepén fekszik –, a többi város lakosságának pedig olyan hatóságai legyenek, mintha csupán községek lennének.*”¹⁶⁷ Thalész javaslata tehát „*még szerencsétlenségük előtt*”, a lüd-perzsa háborút megelőzően hangzott el.¹⁶⁸ Az erők Teósz körüli tömörítése olyan terv, amelyben volt ráció, a várost stratégiai helyzete a harci központ szerepére determinálta.¹⁶⁹ Meglehet, az is motiválta javaslatát Teószra, hogy oldja a többi polisz ellenállását a tervvel szemben, akik nem kértek Milétosz katonai hegemoniából.¹⁷⁰ A javaslat nem kevesebbet jelentett, minthogy a kis-ázsiai poliszok egyetlen poliszba egyesüljenek Teósz központtal, azaz Teósznak adjanak polisz funkciót, míg a többi polisz, közöttük Milétosz is adja fel önállóságát, szűnjön meg, mint polisz és csupán csak démosz funkciói legyenek. Ez volt politikailag a legradikálisabb javaslat, ami abban a korban elhangzott, egyáltalán elhangozhatott: a poliszt formálisan megtartva (Teósz) magának a poliszformának tagadását jelentette.

Biasz volt a másik bölcs, aki bölcs javaslattal lépett föl: „*Az iónok, noha sorsuk rosszra fordult, ezután is összegyűltek a Paniónionban, ahol, úgy hallottam, a priénéi Biasz igen bölcs tanácsokat adott nekik, melyeket ha megfogadnak, ők lettek volna a legboldogabbak a hellének között. Ő ugyanis arra biztatta őket, hogy kerekedjenek fel valamennyien, hajózzanak el Szardó szigetére, s ott közösen alapítsanak egyetlen várost. Ily módon – mondta – megszabadulhatnak a szolgaságtól, jólétben élhetnek, a legnagyobb szigeten, uralkodhatnak mások fölött, ha viszont itt maradnak, nincs sok esély a felszabadulásukra. Ezt tanácsolta hát a priénéi Biasz a szerencsétlen sorsra jutott ióniaknak.*”¹⁷¹ A tanácsnak van egy eléggé nem méltányolt mozzanata: először merül föl Iónia problémáinak orvoslásaként a nyugati vég, Megalé Hellasz, közelebbről Szardínia szigete. A közös városlapítást Biasz ötvözte azzal a kivándorlással, amely a nagy gyarmatosítás óta bevett gyakorlat volt. Lényegében Biasz tanácsát követte a megtámadott Phókaiia, amelynek lakói Itáliában Eleát (Hüelát) alapították meg és Teósz, amelynek polgárai Thrákiában Abdéra városát szervezték meg.

Mi az, amit a szokásos filozófiatörténetek interpretációiból nem tudunk meg?

Sok más mellett eltűnik, hogy javaslatuknak van egy közös és lényeges eleme: legyen az iónoknak **közös** poliszuk, és az eredeti poliszok értékelődjenek le démoszá. Mindkét indítvány egy polisz-polgártól furcsa ajánlat, mert a pánhellén érdekek oltárán hajlandók feláldozni a görög világ szociális és politikai alapzatát, a poliszokat. A paniónioni amphiktüonia 12 poliszt fogott össze, Biasz és Thalész mint probuloszok poliszuk helyett az ősszión érdekeket képviselték. Helyzetük ezt érthetővé teszi: Milétosznál és Priénénél húzódtott a hellének és a barbárok közötti határ, ezért közvetlen életproblémájuk volt közös érdekeik szembéállítását a barbár (lüd, perzsa) világgal. Lehet, szavaik nem így hangzottak el, lehet, hogy egyáltalán el sem hangzottak, de éppen őtőlük várható el, hogy nyilatkozzanak e kérdésben, s hogy éppen úgy nyilatkozzanak, mint ahogyan feljegyezték róluk.

Téve, de nem tudva a bölcsmozgalom elvének a gyakorlat nyelvére fordítása Thalészhez és Biaszhoz kötődik: ión poliszok számolják föl önmagukat, és egyesüljenek Teósz körül, mint azt a milétosziak ajánlották, vagy pedig egy poliszt alkotva települjenek át Szardíniára, miként a priénéiek javasolták. A polisz leértékelődött, a poliszösszefogások felértékelődtek. Ne csodálkozzunk, hogy kizárólag a poliszban gondolkodni tudó görög politika minden résztvevője, köztük Delphoi is „nem”-et mondott. De a lüdek és a perzsák sem támogattak a hátuk mögött egy ilyen hatalmi-katonai blokk létrejöttét. A javaslatnak meg kellett buknia, s meg is bukkott.

166

Vö. Farrington: Tudomány az ókorban. 30. old.

167

Hérod I,170.

168

Hérodotosz közlése ennyi: Biasz javaslata akkor hangzott el, amikor már Harpagosz leigázta az iónokat, ezzel szemben Thalész javaslata „*még szerencsétlenségük előtt*”, azaz a lüd-perzsa háborút megelőzően. Thomson úgy értelmezi, hogy „*e lépésnek az lett volna a célja, hogy Szardeisz eleste után védelmet nyújtson a perzsák ellen*”, majd hozzáteszi: „*mivel ebben a helyzetben a terv katonai szemszögből nemcsak hogy haszontalan, hanem egyenesen káros volt, valószínűbbnek tűnik, hogy akkor terjesztették elő, amikor a perzsák még nem hódították meg a lüdiai hátsózatot.*” (Thomson: Az első filozófusok. Tanulmány az ókori görög társadalomról. Kossuth Könyvkiadó 1975. 266. old.)

169

Teósz 545-ben Phokaiával együtt a perzsák elleni ión ellenállás központja lesz.

170

Milétosz hivatott volt a lüd ellenes koalíciót vezetésére, mint ahogyan 500-ban majd Milétosz áll a perzsák elleni ión felkelés élére.

171

Hérod I,170.

A POLISZOK FELETT

Abban a korban, amikor az említettek fölléptek és megtörténtek, beszélhetünk-e „görögök”-ről, „hellének”-ről, mint valami egységes alakulatról? Volt-e olyan képződmény, mint **Hellasz**, a poliszokon, Spártán, Athénon, Milétozon stb. kívül?

A polisz szakrális terület, a hellén vallás polisz-vallás, ám „*a hiedelmi és szertartási rendszerek lassan, de biztosan és szubjektív tudatossággal terjednek szét az etnikai határok felé, olyannyira, hogy polisz feletti kultikus helyek jönnek létre*”¹⁷² E szervezetek a vallás poliszhoz kötöttségét, azaz lényegét és jellegét kezdik ki, objektíve távolságot teremtenek a mitológiától és a kultusztól. Saint-Simon pontos képet adott: „*A delphoi templom minden görög nép közös temploma volt, egyben független is mindegyiktől, mert saját szentnek nyilvánított területén állt, amelyre a szomszédos népek semmi jogot nem formálhattak, s tiszteletben tartottak még egymás ellen vívott legádázabb harcok során is. A delphoi templom papjai gondosan ügyeltek arra, hogy jóslataikkal fenntartsák és erősítsék a görög népek közösti szövetséget, s felszíták energiájukat például a szabadságukat fenyegető perzsa támadással szemben.*”¹⁷³

A polisz fölötti dimenzióknak optimális intézményes keretétül szolgált a thermopülai amphiktüonia, amely még poliszok előtti, ősi eredetű **ethnosz** – népcsoport és terület – alapon szerveződött, vagyis **geopolitikai** egységekre épült, de virtuálisan a poliszok is szerepet kaptak benne. Ezt a vonását Delphoi belépése és vezetővé válása után is megőrizte. Az **archaikus** képviseleti rendszer biztosította azt a **modern** szervezési elvet, hogy Delphoi poliszközi, polisz fölötti és poliszon túli szervezetként, legkorszerűbb intézményként létezhetett egy olyan korban, amikor a polisz volt az egyedül lehetséges forma, amelyből a hellén világ sohasem volt képes kitörni.

A poliszfelettség persze korlátozott módon érvényesült. A bölcs-mozgalom **hellén** intézmény, polisz fölötti struktúra, ami megteremti a filozófiai gondolkodás számára az elengedhetetlen szociális háttérrel, a görög filozófia kialakulásának legfontosabb feltételét: a tudomány nem ismer határokat! S a bölcs, a filozófus ezt az utat járta be: **polisz**-polgár, **hellén** polgár, **világ**polgár.¹⁷⁴ A poliszfelettség persze korlátozott módon érvényesült. A filozófia a polisz szülőtte, de csak annyiban, hogy eszmeileg a poliszokon nyugodott és hatása a poliszokban csapódott le. Nem is lehetett másképpen: „*bármely legitim szervezetnek a hagyományos rituális célzatú szervezeti formák – nemzetség, védszövetség (phatria), politikai törzsszövetség (phülé) – rituális alapjain kellett nyugodnia, vagy legalábbis ezt kellett mímelnie.*”¹⁷⁵ A bölcsnek „*mímelnüük*” kellett, hogy alapzatuk a polisz, de akkor, amikor bölcsként léptek föl, valóságos működésük pánhellén irányultságú volt. Bölcs terepe a polisz nyilvánossága, az agora, és egész Hellasz agorája, Delphoi, amely egyidejűleg politikai és tudományos centrum, internacionálé és filozófiai akadémia.¹⁷⁶ Azért válhatott a görög filozófia világfilozófiai jelentőségűvé, mert az egyetemesség megragadásán alapult. A „*mi*” világunk és az „*ő*” világuk megkülönböztetése különösen fontos kezdeményezésekkel járt.¹⁷⁷ Mindennek alapján mondhatjuk, hogy a hét görög bölcslet joggal nevezték és nevezik **görögöknek**, mert egész Hellaszt képviselték, ami ott és akkor kivételnek számított.¹⁷⁸

172

Józsa Péter: A vallás funkcionális értelmezésének kérdéséhez. In: Uő. Adalékok az ideológia és a jelentés elméletéhez. Tanulmányok. Népművelési Propaganda Iroda. 1979. 141. old.

173

Saint-Simon: Emlékirat az emberről szóló tudomány tárgyában. In: Uő. Válogatott írásai. Gondolat Könyvkiadó. 1963. 129. old.

174

Vö. Platón: Az államférfi. 262ce. In: Uő. Összes művei. 3. köt. Európa Könyvkiadó. 1984. és: Politika. 1327b. Nem telik el sok idő, mikor majd Anaxagorasz „*Annak, aki azt kérdezte tőle: 'hiányzanak-e az athéniak?', azt válaszolta: 'nem ők hiányoznak nekem, hanem én nekik.'*” (Diog. Laert. Anaxagorasz II,3.). Arisztipposz, hogy elkerülje a méltánytalanságokat, azt mondja: „*nem csatlakozom egyetlen állam polgáraihoz sem... mindenütt idegen maradok.*” (Xenophón: Emlékeim Szókratészről. II,1.)

175

Weber: A nem legitim uralom. In: Uő. Állam. Politika. Tudomány. Tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1970. 249. old. (Az én kiemelésem – EKO)

176

Vö. Herder: Esmék az emberiség történetének filozófiájáról. In: Uő. Esmék az emberiség történetének filozófiájáról és más írások. Gondolat Könyvkiadó. 1978. 300. old.

177

Ág Attila nem veszi észre ezeket a „*mi*” világunk és az „*ő*” világuk megkülönböztetésén túlmutató különösen fontos kezdeményezéseket (vö. Ág Attila. Az őstörténet aktualitása. A marxista őstörténet-elmélet fejlődéséhez. Kossuth Könyvkiadó. 1973. 6-10. old.)

178

Habermas értelmezése: „*Az antik filozófia a mítosztól örökli az Egészre irányított tekintetet. A mítosztól azzal a fogalmi szinttel különbözteti meg magát, amivel a Mindent az Egyre vonatkoztatja. Az őseredetet már nem narratív szemléletességgel jeleníti meg ősi szcénaként és a nemzetségi láncolatok kezdeteként, mintegy a világban való elsőségeként; inkább eloldja e kezdeteket a tér és idő dimenzióitól, s olyan Eggyé absztrahálja, mely mint végtelen szemben áll a végeesség világával, vagy annak alapját szolgálja. Akár a világhoz képest transzcendens teremtő istenként, akár a természet lényegi alapjaként, avagy végül elvontabb létként fogják is föl – bármelyik esetben olyan perspektíva jön létre, ahonnan nézve a világon belüli dolgokat és eseményeket a maguk sokszínűségében megkülönböztetve különös entitásokká lehet egyértelműsíteni és az adott Egész részeként értelmezni. A mítoszban másként jelenik meg a világ egysége: a különösnek a különössel való folyamatos kapcsolataként, a hasonlóknak és a nem hasonlóknak korrespondenciájaként, a látszáfény és a visszáfény (**Schein, Widerschein**) egymásban tükrözéseként, mint konkrét láncba szövődés, egymást átfedés és egymásba fonódás.*” (Habermas: A metafizika utáni gondolkodás motívumai. In: A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-Francois Lyotard, Richard Rorty tanulmányai. Századvég-Gond. 1993. 181-

Amikor a bölcsek, a poliszok és Hellasz viszonyát fölvetjük, akkor két dologról semmiképpen sem feledkezhetünk meg. Annak ellenére, hogy poliszon felül és kívül politizáltak, mind valahány jelentős bölcsek egyben poliszának valamilyen címen hatalmi tényezője. Csak úgy léphetnek föl, mint hatalmuk, s vele poliszuk érdekeinek megvalósítói, védelmezői, erősítői. Ebből következik, hogy minden összefogás és összefonódás ellenére mindegyikük egyben sajátos fejlődési szintet, súlyt és irányzatot visz a bölcsek-mozgalom egészébe. A hatalmi játszmáknak és hálóknak ilyen vonatkozása is van. Ez magyarázza azt a feltételezett szavazati arányt, ami Athén, Leszbosz, Priéné és Miléosz képviselője élvez, ez emeli ki pl. Athént a pánhellén politika háttéréből egyre inkább a politikai színpad előterébe.

Delphoi és a bölcsek-mozgalom *forradalmi* módon tagadott mindent, ami tradicionális jogon alapult, poliszközi és polisz fölötti pánhellén intézmény, képviselői összgörög érdekek megszólaltatói. Delphoi, amely egyidejűleg politikai és tudományos centrum, internacionálé és filozófiai akadémia.¹⁷⁹ A bölcsek annak általánosnak a következetes-következetlen képviselői, ami Hellasz a poliszokkal szemben.

A POLITIKÁN KÍVÜL

Ha a bölcsek többsége hivataluknál és hivatásuknál fogva politikusok voltak, és ha többnyire a politikusok közül kerültek ki a bölcsek, akkor nem kerülhetjük el ennek a helyzetnek az átgondolását, s azt sem, hogy levonjuk a mindebből fakadó konzekvenciákat.

Százból kilencvenkilencen kétkedés nélkül igazat adna Juhász Gyulának, aki úgy vélte, hogy bölcseknek lenni annyit tesz, mint

*Nyugalmas, tiszta szemmel nézni mindig
A háborgó és mulandó világot.¹⁸⁰*

Nemcsak a költő, a filozófiatörténész, Steiger Kornél is állítja: „*A VII. század végén megjelenik egy új emberfajta, aki képes ugyan a politikai tevékenységre, de nem tör hatalomra. Szellemi tevékenységet folytat, de nem szegődik szolgálatába senkinek. Ez az ember: a bölcsek.*”¹⁸¹ És máshol: „*A szókratikus filozófus kétlaki életet él: egyaránt otthon van a filozófusok közegeiben és – a maga fonák módján – otthonosan mozog a világban is. Ez az életforma éppen ellentéte a korai bölcsekének, akik követőkkel együtté zárkózva kívül éltek mind a világon, mind az egyéb filozófusok közegeiben.*”¹⁸²

Sem az egyik, sem a másik jellemzés nem áll meg, ha a tényekkel szembesítjük. A hét görög bölcse nem áll, hogy nyugalmas életet élve szemlélték környező, forrongó világukat. Az istenített oligarchákkal szemben a bölcsek mozgékony személyiségek, többségük nemcsak hatalomra tört, de hatalomra is került, poliszuk életének alakítói és a poliszközi kapcsolatok építői. Fölléptük az új hatalom kiépítéséhez kötődik, törvénykezési és a kormányzási felelősség nyomta vállukat, ami meghatározta tevékenységi területüket, érdeklődésüket, látókörüket. A korai bölcsek rangos politikusok, a hatalom birtokosai széleskörű poliszközi kapcsolatokkal és a barbár államokkal kialakított baráti szerződésekkel, valamint fegyveres konfliktusokkal. Cicero jól látta, hogy „*A hét bölcsek... szinte kivétel nélkül komoly részt vállalt az állam ügyeinek intézésében. Ugyanis nincs olyan dolog, amelyben az emberi erény jobban megközelítene az isteni hatalmat, mint az államalapítás vagy a már létrehozott állam fenntartása.*”¹⁸³ Miként állítható arról a Biaszról, aki városának baszileusza, s aki „*kettőezer sort írt arról, hogyan boldogulhatna Iónia*”, hogy távol maradt a politikától? S Thalészról, aki városának probulosza, Hellasz és Miléosz ügyében munkálkodik Paniónionban és Delphoiban, Egyiptomban és a lüd Szardeiszban? Nem politizált Szolón, poliszának arkhóna, Delphoi megmentője, városok alapítója, a lüd nagykirály és az egyiptomi főpapok tárgyalója? Érdektelen az államügyek iránt Anaximandrosz, aki oikisztészként (ktisztészként) Apollóniát alapította, vagy Anaxagorasz, Periklész barátja, az arisztokraták üldözöttje? Mai fogalmaink szerint a bölcsek többsége életének egy meghatározott szakaszában jelentős politikai hivatalt viselt, többségük türannosz volt. Ők képviselték Delphoiban poliszukat és Delphoit poliszukban és Hellaszon kívül a lakott világban.

Tudjuk, hogy mai fogalmaink szerint a bölcsek többsége életének egy meghatározott szakaszában jelentős politikai hivatalt viselt, többségük türannosz volt, s a türannoszok többnyire a bölcsek körébe tartoztak, volt közöttük aiszümnész, arkhagetasz, arkhón, baszileusz, ephorosz, hieromnémon, kozmosz, oikisztész,

182. old.)

179

Vö. Herder: Esmék az emberiség történetének filozófiájáról. In: Uő. Esmék az emberiség történetének filozófiájáról és más írások. 300. old.

180

Juhász Gyula: A bölcsek. Uő. Összes művei. Versek. III. 1926-1934. Utánzatok, rögtönzések, töredékek, énekkari szövegek, műfordítások. Akadémia Kiadó. 1963. 110. old.

181

Steiger Kornél: Utószó. In: Sztoikus etikai antológia. 501. old.

182

Steiger Kornél: A lappangó örökség. 45-46. old.

183

Cicero: Az állam. I,7. (12) Akadémiai Kiadó. 1959.

probulosz, prütanisz, pülargosz. Bölcsmozgalom tagjai voltak azok, akikben akkoriban a hatalom és az értelem egyesült, ami később Platón eszményképévé lett: „Az értelem és a hatalom természettől fogva egyivé tart, amennyiben szüntelenül egymást úzi, keresi és egyesül.”¹⁸⁴

Kik politizáltak akkoriban, ha nem éppen ők heten?!

POLITIZÁLTAK VAGY NEM POLITIZÁLTAK?

A háborgó világot szenvtelenül szemlélő, a nem szolgáló, a hatalomra nem törő, a nem politizáló, nyugalomban élő bölcs képe meglehet, hogy Platón és Arisztotelész szavainak teljes félreértésén alapszik. Platón azt kérdezi, „mi az oka annak, Hippiasz, hogy azok a régiek, akiknek nevét nagyra tekintik a bölcséletben – Pittakosz, Biasz, a milétoszi Thalész tanítványai s még a későbbiek is, egészen Anaxagoraszig –, valamennyien vagy a legtöbbjük szemlátomást távol maradt az államügyektől?”¹⁸⁵ Majd általánosabban is megfogalmazza: „akik filozófiára adják magukat... az állam számára **haszontalanná** válnak”¹⁸⁶.

Platón közlése túlságosan általánosnak és ugyanakkor túlságosan Hippiasznak címzettnek tűnhet, ezért hallgassuk meg Arisztotelészt is: „a bölcsesség: a természettől fogva legbecsesebb dolgokra vonatkozó tudomány és ész. Ezért van az, hogy az emberek Anaxagoraszt, Thalészt, s a hozzájuk hasonló férfiakat bölcseknek tartják ugyan, de okosoknak nem, mert látják róluk, hogy a maguk hasznát nem ismerik, s általában az a vélemény róluk, hogy nagyszerű, csodálatos, nehezen felfogható és emberfeletti dolgokat tudnak ugyan, de ezek mind **haszontalanok**, mert nem az emberi javakra irányulnak.”¹⁸⁷

Platón és Arisztotelész közlését nem megkerülni, hanem értelmezni kell!

Mit jelentett azonban abban a korban politizálni?

A válasz ott keresendő, ahol feltesszük a kérdést: „Mit jelentett abban a korban politizálni?” – élni és szolgálni a **polisban**, annak közéletében, szertartásaiban részt venni, közös ügyeit intézni, képviselni a polisz a különböző ünnepi játékokon és érdekeit a poliszközi és a nemzetközi arénán, megvédeni a polisz belső rendjét és a polisz a külső támadásokkal szemben. Mint Arisztotelész leszögezi: „Az államkormányzás művészete és az okosság tulajdonképpen ugyanabból a lelki alkatból fakad, de lényegük azért mégsem ugyanaz. Az államra vonatkozó okosság egyik ága, azaz a vezető ágazat: a törvényhozó okosság; a másikat, amely az egyes esetekre vonatkozik, közös névvel egyszerűen államkormányzás művészetének nevezzük; ez utóbbi ismét cselekvésben és megfontolásban nyilvánul, mert a népgyűlési határozat, mint a végső mozzanat, cselekvés útján valósítható meg. S éppen ezért csak ezekről az emberekről szokták mondani, hogy 'politikával foglalkoznak', mert csupán az ő cselekvésük olyan természetű, mint a kézműveseké. Okosságnak azonban elsősorban azt tartják, ami az egyes cselekvő személyre vonatkozik. Ez tartja meg a közös nevet: okosság, a többinek pedig más-más neve van: házvezetés, törvényhozás, államkormányzás, s ez utóbbi ismét: tanácskozó és bírói működés.”¹⁸⁸ Abban a korban az, aki nem a maga poliszában és nem a maga poliszért politizált, az **nem** politizált! S éppen ezért mondja Platón a bölcsről: „valójában csak a teste lakik és él otthonosan a városban, a lelke azonban kevésbé”¹⁸⁹. Politizáltak

184

Platón: Második levél. 310e. E helyre utalhat Lyotard: „Vegyünk egy tudományos kijelentést; ez annak a szabálynak van alárendelve, hogy egy kijelentésnek prezentálnia kell a feltételek olyan összességét, amely alapján tudományos kijelentésként elfogadják. Ebben az esetben a legitimitáció az a folyamat, amelyben a tudományos diskurzussal foglalkozó 'törvényhozó' felhatalmazza arra, hogy előírjon meghatározott feltételeket (általában a belső konzisztenciát és a tapasztalati igazolás feltételeit), eldöntve ezzel, hogy egy állítás a diskurzus részeként a tudományos közösség számításba vesz-e. – A megközelítés erőltetettnek tűnhet. Meg fogjuk látni, hogy nem az. Platón óta a tudomány legitimitációjának a kérdése szétbonthatatlanul összefonódik a törvényhozó legitimálásának kérdésével. Ebből a nézőpontból az igazság eldöntésének joga nem független az igazságosság eldöntésének a jogától, még ha eldöntésüket különböző autoritásokra bízzák is. Arról van szó, hogy a tudománynak nevezett nyelvtípus, valamint az etikanak és politikának nevezett nyelvtípus között szoros összefonódás van: mindkettő ugyanabból a perspektívából, vagy ha úgy tetszik, ugyanabból a 'választásból' származik, s ezt Nyugatnak hívják.” (Lyotard: A posztmodern állapot. In: A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-Francois Lyotard, Richard Rorty tanulmányai. Századvég-Gond. 1993. 22-23. old.). Néhány pontosítás: e folyamat egyetemes, ám keleten nem vált le a mitológiáról, a hellén fejlődésben a legitimitáció felismerése a bölcséktől ered, ennyiben ők az első „nyugati” gondolkodók. A tevékenységnek egyes autoritásokra való bízása későbbi fejlemény. Lyotard végül egybeveti a tudomány-legitimitáció platóni és mai sajátosságait, s megmutatja, ahogy a mai gondolkodó a „posztmodern állapot” talajáról belelát a múltba (vö. i. m. 64-69. old.)

185

Platón: A nagyobbik Hippiasz. 281c. In: Uő. Összes művei. 1. köt. Európa Könyvkiadó. 1984.

186

Állam. 487cd. Hasonló gondolattal találkozhatunk a „Gorgiasz”-ban is (vö. Platón: Gorgiasz. In: Uő. Összes művei. 1. köt. Európa Könyvkiadó. 1984.484ce- 485ae.)

187

Nic. Et. 1141b. (Az én kiemelésem – EKO)

188

Nic. Et. 1141b. A bölcsre, mint bölcsre bizonyára illik az a meghatározás, hogy ők a „a törvényhozó okosság” művelői, hiszen poliszuknak alkotmányt és törvényeket adtak, ugyanakkor kifejtették azokat az elveket is, amelyeken ezek az alkotmányok és törvények nyugodtak, s amelyeknek megvalósítását elősegíteni kívánták. De nehezen lehetne tagadni, hogy nem bölcs mivoltukban, azaz mint poliszuk vezetői, igencsak foglalkoztak az „egyes esetekkel” is, ennyiben az „államkormányzás művészei” voltak, s joggal mondhatjuk róluk, hogy tevékenységük „olyan természetű, mint a kézműveseké”, azaz ténylegesen „politikával foglalkoztak”.

189

Platón: Theaitétosz. 173c-174a. In: Uő. Összes művei. 2. köt. Európa Könyvkiadó. 1984.

ők, a bölcsek, csak nem a hagyományos, polisz határain belüli értelemben, hanem új módon, poliszok fölötti és poliszon kívüli, hellaszi politikai mezőben.

Egy idő után a bölcs-mozgalom poliszközi és különösen külpolitikai vonatkozása annyira kizárólagossá kezd válni, hogy a hellén-barbár problémák megoldásának kulcsintézménye lesz, s lettek a bölcsek Hellasz külpolitikussai, Delphoi nagykövetei. Nemzetközi politikai súlyukat mutatja, hogy Szolón, Thalész és Kleobulosz Egyiptomban képviselte a Hellaszi érdekeket. A másik korabeli hatalmi elem, Kroiszosz meghívta a bölcseket káprázató gazdagságával hivatkozva, hatalmát fitogtató szardeiszi udvarába. Miután Kroiszosz uralma alá vonta Lóniát „*valamennyi akkor élt görög bölcs ellátogatott a fényesen virágzó Szardeiszbába, még az athéni Szolón is.*”¹⁹⁰ Az „*összes bölcs*”, akiket megemlítenek, Biasz, Pittakosz, Szolón és Thalész. „*Ellátogattak*”, de a Lüdiához képest jelentéktelen városállamok nagykirályhoz képest közrendű tisztségviselői előzetes meghívás nélkül még a királyi udvar közelébe sem kerülhettek. Pittakosz és Szolón elfogadta a meghívást, ami Biasz és Thalész esetében, akik lüd alattvalók, egyenesen parancs számban mehetett. Ha éppen a bölcsek közül négyüket hívta meg, akkor nyilván pánhellén szerepvállalásuk és meghatározó személyiségük ismeretében tette. Nem annyira bölcsességük, mint amennyire politikai szerepvállalásuk adta tekintélyüket, a rang Delphoitól és Panióniontól sugárzott reájuk. Meghívásukban hatalmi politikáról volt szó! Ezt tanúsítja a nagykirály kitüntető figyelme, nem csupán a vezető bölcsek meghívása, hanem politikai manővere is.¹⁹¹

Létérdekük volt helyzetük elfogulatlan analízise és lehetőségeik előítélet mentes felmérése, ezért elsőként szakítottak a hagyományos szemlélettel, számoltak le a ködös illúziókkal, először tekintették olyannak a világot, mint amilyen. A bölcsek tehetségükkel, tudatosságukkal, tudásukkal váltak ki a hatalmi elit tagjai közül. A társadalmi struktúraváltás, a polisz világi életének racionális berendezése mellett kötelezték el magukat, új típusú gondolkodásmódot és magatartásformát képviseltek, a hagyományostól eltérő tevékenységi mintát és szférát reprezentáltak. Merész kereskedelmi, eredményes politikai-diplomáciai és tudományos utazásokat tettek az akkori ismert föld számos országában, gazdagodtak anyagilag és gyarapodtak tudásban, nem zavartatva a mitologikus hagyományoktól és a poliszhoz béklyózó kötelekektől, szinte előítélet nélkül, spongyaként szívták magukba a legkülönbözőbb ismereteket, hogy azután feldolgozzák azokat kritikával, megtisztítva a misztikumtól, az idegen hitektől és a hazai mítoszvilágtól.

Ők koruk lényegi folyamatainak megértői és tudatos, aktív megvalósítói lehettek. Egyéni törekvéseik egybeestek az objektív polisz és pánhellén érdekekkel. Ez olyan egységesség, ami a kivételes történelmi pillanat szülötte. A bölcsek nem egyszerűen polisz-polgárként, hanem már hellénként gondolkodtak és tevékenykedtek, „*elküük*” Hellaszért lobogott, hogy poliszuk érdekét is érvényesíthessék. Azzal zárjuk: „*olyan emberek, akik egyszerre bölcselők és politikusok*”.¹⁹²

A BÖLCSEK GNÓMÁI

Mondják, többnyire csak a „*gnómaköltők... járultak hozzá 'a hét bölcs'-nél jelentősebben a filozófiai gondolkodás kialakulásához*”.¹⁹³ A kijelentés tartalmát az is motiválja, hogy a gnómaköltők zöme a bölcsek köréből került ki, a filozófia kialakulása pedig éppen övelük, e bölcsekkel kezdődik: a gnóma a korabeli költészet és a korabeli filozófia kedvelt kifejezési módja, műformája.

A gnóma ősi, az epikát megelőző, eredetét tekintve keleti, nagyobb részt vándorló népi bölcsesség,¹⁹⁴ verses vagy prózai **irodalmi** és egyidejűleg **filozófiai** műfaj – eredetileg talán egyszerűen epigramma, azaz szobor- vagy sírfelirat, ezért mondják lapidárisnak, majd pedig intelem, életbölcsesség, emlékvers, aranyköpés, szentencia, maxima, lakonikus gondolati sűrítmenyként bölcsesség-műfaj.

A gnómák, amelyekben megfogalmazták, s amelyekben reánk hagyományozták a bölcsek mondásaikat, olyan **irodalmi** formák, amelyek filozofikummal telítődtek, s olyan **filozófiai** ítéletek, amelyek irodalmi formákat öltenek, miközben objektív tartalmuknál fogva objektívizáló és dezantropomorfizáló általánosítások. Így lesz **korszerűvé** az eposzok **után** az eposzok **előtti ősi** forma. Emezek belátása érdekében idézzük Hegelt: „*Az eposz elmondja, hogy mi a dolog; a külső körülményeket a maguk teljes körében, az egész tárgyat a maga létezésében. Ilyen módon az eposz az epigrammával kezdődik, amely eredetileg emlékművek egyszerű felirata volt. Az*

190

Hérod I,29.

191

A görögök – mondják – nem értették meg Hellasz és Európa különbségét: „*kissé tanácstalanul hallgatták volna hódolatunkat, amelyre mindig nyitva volt a fülük. Hogyan, a görögök megmentették Európát Ázsiától? Lehet kérem, lehet, ha úgy gondolják, de szerintünk inkább Athén és Spárta mentette meg a barbároktól a hellén világot. Így már rögtön megértik.*” (Cs. Szabó László: Görögökről. Európa Könyvkiadó. 1986. 19. old. Athén is, Spárta is olyan centrumok voltak, amelyek egyesíteni akarták a poliszokat fennhatóságuk alatt.). A kategorikus fogalmazás nem igazolható.

192

Timaiosz. 19e.

193

Pais István: A görög filozófia. 44. old.

194

A perzsák ismerték a gnómákat. Hérodotosznál található egyes perzsa eszméket gnómaként fogalmaztak meg. (vö. Szabó Árpád: Periklész kora. Történelmi és politikai áttekintés. Magvető Kiadó. 1977. 44-45. old.)

epigrammákat valamire ráírják. *Am szükségessé vált az önálló, nem külsődlegesen létező tartalom kimondása is. Ezt rögzítik a gnómák: kizárva a megindultságot, bármilyen önkényt, ezek kinyilvánítják, hogy mit ír elő a kötelesség, az erkölcs. Ilyenek továbbá Püthagorász aranymondásai (epé). Nem csak az erkölcsileg igazkimondása volt epikus jellegű, ilyen a égi filozófia is. A régi filozófusok fragmentumai epikus hangnemben fogalmazódtak meg, habár a tónusba már lírai elemek is keverednek. Az ilyen filozofémák elmondják, hogy mi az, ami létezik; ennyiben epikus jellegűek. Ugyanezt teszik a tanköltemények, például Hésziodosz műve. Epikus hangnem uralkodik ezekben is. Am a tankölteményeket mégsem nevezhetjük eposziaknak. Attól ha nem is hangnemükben, de tartalmukban különböznek. Tartalmuk még nem konkrét költői tartalom. Az erkölcsi szentenciák, a filozofémák megállnak az általánosságnál, tartalmuk nem igazán költői tartalom.*¹⁹⁵ Az átmenetek során (epigramma → gnóma → eposz → tanköltemény → régi filozófusok filozofémái) jutunk el a filozófiáig.

Érdeemes szemre vételezni, hogy világossá tudjuk tenni filozófiai tartalmukat, a hét görög bölcs gnómaí. Itt az egyszerűség kedvéért csak a Diogenész Laertiosz I. könyvében találhatóakat szedtük össze, noha itt-ott elszórva továbbiak is fellelhetők.¹⁹⁶

POLITIKAI, HATALMI GNÓMÁK

Amikor azt kérdezték, mi az, amit legritkábban látott: „öreg tyrannoszt”. (Thalész)

...három dologért tartozik hálával a sorsnak: először, hogy embernek született és nem állatnak; másodsor, hogy férfinak és nem nőnek; harmadsor, hogy hellénnek és nem barbárnak. (Thalész, Szókratész)

...a király pedig az, akinek legerősebb a hatalma. (Szolón)

Azt mondta, hogy akik hatással tudnak lenni a tyrannoszokra, hasonlóak a számoláshoz használt kövecskékhez, ahogyan ugyanis ezek hol többet, hol kevesebbet jelentenek, úgy a tyrannosz is hol naggyá, és dicsőségessé teszi mindegyiket, majd pedig becstelenné. (Szolón)

Parancsolj, miután (előbb) megtanultál engedelmeskedni! (Szolón)

Amikor testvére elégedetlenkedett, hogy Khülón ephorosz lett, ő pedig nem, így szólt hozzá: „Én el tudom viselni az igazságtalanságot, de te nem.” (Khülón)

...arra, hogy mi nehéz? [azt mondta] „A titkot őrizni, a szabad időt jól felhasználni, és az igazságtalanságot (tudni) elviselni.” (Khilón)

A hatalmon mutatkozik meg az ember. (Pittakosz)

Amikor Kroiszosz megkérdezte: „Melyik a legjobb uralom?” Azt felelte: „A tarka falapoké” – a törvényre utalva. (Pittakosz)

A győzelmet vér nélkül kell kivívni. (Pittakosz)

A lélek és az értelem tulajdonsága, hogy képesek legyünk a haza érdekében szólni. (Biasz)

A polisznak a legjobb tanácsokat kell adni! (Kleobulosz)

Azt mondta, hogy akik zavartalanul akarnak uralkodni mint tyrannosz, azokat a hűség, nem pedig a testőrség kell hogy védje. (Periandrosz)

Amikor valaki megkérdezte, miért lett tyrannosz, azt válaszolta: „Mert egyformán veszélyes önként lemondani vagy erőszakkal elveszíteni (a hatalmat). (Periandrosz)

A demokrácia jobb, mint a tyrannisz. (Periandrosz)

GAZDASÁGI GNÓMÁK

Vallotta: „Ne gazdagodj meg becstelenül, és ne mondj rosszat azokra, akik megnyerték bizalmadat.” (Thalész)

Azt is mondta, hogy az elteltség a gazdagságból származik, a büszkeség pedig az elteltségből. (Szolón)

A becsületes veszteséget többre értékeld, mint a becstelen nyereséget. (Khilón)

Tanulj meg helyesen háztartásod élén állni. (Khilón)

„Az aranyat csiszolt kövekkel (köszörűvel) próbálják ki és megmutatkozik értéke; az emberek jó vagy rossz lelkületét pedig az arany segítségével lehet megismerni.” (Khilón)

A zálog bajt hoz. (Khilón)

A letétet add vissza! (Pittakosz)

Sokaknak szerencse hozza a jómódot. (Biasz)

Amikor azt kérdezték, minek örülnek legjobban az emberek, azt felelte: „a pénzkeresésnek”. (Biasz)

195

Hegel: Előadások a művészet filozófiájáról. 342-343. old.

196

Elsősorban Plutarkhosznál található számos delphoi mondás. Muraközy Gyula a „Görögország leírása”-hoz (X. könyv) írt jegyzeteiben egy kéziratra, egy gyűjteményre s egy márványtáblára hivatkozik, bennük és rajta több mint száz bölcs mondás szerepel. E mondásokat mint delphoi bölcsességeket tartották számon (vö. Muraközy Gyula: Jegyzetek. In: Pauszaniasz: Görögország leírása. 2. köt. Attraktor. Máriabesnyő-Gödöllő. 2008. 301. old.). Ezekre nézve kevesebb biztosíték van arra, hogy a hét görög bölcstől származnak, mint a Diogenész Laertiosznál találhatóakra. Jól mutatja ezt a déloszi Létó-szentély felirata: „A legszebb az, ami a legigazságosabb, a legjobb az egészség, mindenek között a legkellemesebb pedig, ha az ember elérheti, amire vágyódik.” (Eud. et. 1214a.), ami eszmeileg a bölcssekhez kapcsolható, de nem kötik velük össze.

A méltatlan embert ne dicsérd vagyona miatt! (Biasz)
 A bölcsességet vedd útravalónak fiatal kortól öregségedig; ez maradandóbb minden más kincsnél!
 (Biasz)
 Ne tégy semmit a pénz kedvéért. Csak az annak előteremtésére méltót kell elérned. (Periandrosz)
 A kapzsiság szégyenletes. (Periandrosz)
 Amikor afelől érdeklődtek nála, melyek a legbiztonságosabb hajók, azt mondta, hogy azok, amelyek a parton vannak. (Anakhszisz)
 A piacot annak a helynek nevezte, ahol az emberek becsaphatják egymást és meggazdagodhatnak.
 (Anakhszisz)
 Aranyra nincs szükségem. (Anakhszisz)

JOGI GNÓMÁK

Egy házasságtörő megkérdezte, hogy bizonyítsa-e esküvel, hogy nem követett el házasságtörést. Thalész erre azt mondta: „A hamis eskü semmivel sem rosszabb, mint a házasságtörés.” (Thalész)
 Hogyan fogunk legjobban és legbecsületesebben élni? „Ha amit másoknak szemére vetünk, magunk nem tesszük.” (Thalész)
 A törvényeket pókhálóhoz hasonlította: mert a törvény is, ha gyenge és valami könnyebb (tárgy) esik rá: megtartja; ha valami nagyobb elszakad és szertefoszlik. (Szolón)
 Amikor megkérdezték, miért nem hozott törvényt az apagyilkosok ellen, azt felelte, hogy „mert még csak nem is számított ilyesmire”. (Szolón)
 Engedelmeskedj a törvényeknek! (Khilón)
 ... azt mondta, nem emlékszik rá, hogy életében valaha is törvényteleniséget követett volna el. Csak egy esetben került önmagával ellentmondásba: egy eljárásban a barátja felett a törvény szerint ítélt, de rábeszélte egy bírótársát..., hogy mentse fel az ítéletet. Így akarva eleget tenni mind a törvények, mind barátjának. (Khilón)
 ... ha részeg ember büntetést követ el, kétszeres legyen a büntetése. (Pittakosz)
 Azt is beszéljük, hogy kiváló ügyvéd volt. (Biasz)
 Ha véletlenül ítélsz, úgy ítéld, mint Priénében ítélnék! (Léroszi Démodikosz Biaszról)
 Erősebb az ítélethezásban, mint a priénéi Biasz. (Hippónax Biaszról)
 Ne csak a vétkeseket büntesd, hanem azokat is, akik véteni karnak. (Periandrosz)
 Azt mondta, csodálkozik azon, hogy a helléneknél a szakértők versenyeznek és a hozzá nem értők ítélnének. (Anakhszisz)
 Kifejezte afölötti csodálkozását, hogy a helléneknek törvényük van azok ellen, akik erőszakot követnek el, de ugyanakkor megbecsülésben részesítik az atlétaikat, akik egymást püfölik. (Anakhszisz)

ETIKAI GNÓMÁK

Ne a külsővel dicsekedjünk, hanem viselkedésünk legyen szép. (Thalész)
 Azt mondta, hogy gondolnunk kell a barátokra, akár jelen vannak, akár távol. (Thalész)
 Kroiszosz tarka ruhával ékesítette fel magát, trónjára ült és megkérdezte: látott-e már szebb látványt? (Szolón) azt felelte: kakasokat, fácánokat és pávákat – őket a természet díszítette fel ezerszer szebb ékességgel. (Szolón)
 Amikor pedig azt kérdezték, mi kellene ahhoz, hogy az emberek kevesebb igazságtalanságot kövessenek el, azt válaszolta: „azt, hogy akik ellen nem követtek el igazságtalanságot, éppúgy nehezteljenek, mint akik ellen elkövettek. (Szolón)
 ... azt tanácsolta az embereknek: „Inkább higgy a szépnek és a jónak, mint az eskünek!” (Szolón)
 Ne hazudj! (Szolón)
 Törekedj arra, ami értékes! (Szolón)
 Ne barátkozz senkivel könnyelműen! De ha barátot szereztél, ne hagyd el! (Szolón)
 Ne azt tanácsold, ami a legkellemesebb, hanem ami a legjobb! (Szolón)
 Ne barátkozz rosszakkal! (Szolón)
 ... ő mondta: „Semmit se vigyél túlzásba!” (Szolón)
 Senkit se fenyegezz, mert ez asszonyi dolog. (Khilón)
 Inkább siess barátodhoz akkor, amikor balsorsban van, mint amikor szerencsés. (Khilón)
 A holtakról semmi rosszat ne mondj! (Khilón)
 Tiszteld az időset (öregséget)! (Khilón)
 Az egyik egyszer okoz szomorúságot, a másik mindvégig. (Khilón)
 Ne gúnyold a szerencsétlent! (Khilón)
 Amikor erős vagy, légy irgalmas, hogy a hozzád közel állók (szomszédok) inkább szeressenek, mint féljenek. (Khilón)
 A megbocsátás jobb, mint az (utólagos) bánat. (Pittakosz)
 Nehéz becsületesnek maradni. (Pittakosz)
 Amikor megkérdezték, mi a legjobb, azt válaszolta: „Jól elvégezni, ami előtted áll.” (Pittakosz)

Egy phókiszi embernek, aki arról beszélt, hogy jó embert kell keresni, azt mondta: „hiába keresel, nem fogsz találni.” (Pittakosz)

Azt mondta, hogy minden bizonnyal a bölcs emberek dolga, hogy gondoskodjanak a szerencsétlenség megakadályozásáról, mielőtt bekövetkezne; a bátraké pedig elviselni, miután megtörtént. (Pittakosz)

Ne mondj rosszat barátodról – de ellenségedről se! (Pittakosz)

Ápold az igazságot, a hűséget, a tapasztalatot, az ügyességet, a barátságot, a becsületességet. (Pittakosz)

Igyekezz kedves lenni minden lakosnak, bármely poliszban élsz; ez hozza a legtöbb hálát; az önteltség ugyanis gyakran káros elvakultságot okoz. (Biasz)

Azt mondta, hogy az a szerencsétlenség, ha nem tudjuk a szerencsétlenséget elviselni. (Biasz)

A lélek betegsége az, ha lehetetlent kívánunk. (Biasz)

Nem kell mások szerencsétlenségén törni a fejünket. (Biasz)

Amikor megkérdezték, mi nehéz, azt válaszolta: „elviselni, ha valami rosszabbra fordul.” (Biasz)

... az életet úgy kell nézni, mintha sokáig élnénk, és úgy is, mintha rövid ideig élnénk. (Biasz)

Úgy kell szeretni, hogy (tisztában legyünk hogy akiket szeretünk) gyűlölni fognak, ugyanis a legtöbb (ember) gonosz. (Biasz)

Légy lassú a vállalkozásban, de amit elvállaltál, abban tarts ki. (Biasz)

A legtöbb ember gonosz. (Biasz)

Nemes dolgokon járjon az eszed! (Kleobulosz)

Ne légy bolondul hálátlan! (Kleobulosz)

Legjobb a mérték (Kleobulosz)

Azt is mondta: „Szép dolog a nyugalom; a megfontolatlanosság veszélyes. (Periandrosz)

Az élvezetek mulandók, a megtiszteltetések halhatatlanok. (Periandrosz)

A jósorsban légy mértékletes; a balszerencsében józan! (Periandrosz)

Barátaidhoz légy egyforma jó- és balsorsban egyaránt. (Periandrosz)

Tartsd be ígéretedet! (Periandrosz)

Minden az ilyekezett. (Periandrosz)

Azt mondogatta, hogy a szőlőtő három fűrtöt terem: az első az élvezet, a második a mámor, a harmadik az undor. (Anakharszisz)

Azt is kérdezte, hogyan lehetséges, hogy akik tiltják a hazugságot, a söntésben szemlátomást hazudnak. (Anakharszisz)

...szobrain ez áll: „uralkodj a nyelveden, a hasadon és a nemi szerveiden.” (Anakharszisz)

Amikor valami atikái a szemére vetette, hogy szkíta, azt mondta: „az én szégyenem a hazám, te pedig hazád szégyene vagy.” (Anakharszisz)

KÖZNAPI GNÓMÁK

Amikor megkérdezték, miért nem nemzett gyermekeket, így válaszolt: „A gyermekek iránti szeretetből.” (Thalész)

...amikor anyja rá akarta beszélni a nősülésre, azt felelte: „Még nincs itt az ideje”. Amikor ezt öregségében megismételte, azt mondta: „Már nincs itt az ideje.” (Thalész)

Ki boldog? „Akinek teste egészséges, esze éles, természete jól nevelt.” (Thalész)

...amikor anyja rá akarta beszélni a nősülésre, azt felelte: „Még nincs itt az ideje”. Amikor ezt öregségében megismételte, azt mondta: „Már nincs itt az ideje.” (Thalész)

Amit szüleidnek adtál, azt fogod kapni gyermekeidtól. (Thalész)

Hogyan tudja valaki a legkönnyebben elviselni a szerencsétlenséget? Úgy, „ha látja, hogy ellenségei rosszabb helyzetben vannak.” (Thalész)

... az ő kérdésére: „Kit tartasz boldognak?” azt felelte: „Az athéni Telloszt, Kleobiszt és Bitónt, és más, akiről sokat beszélnek.” (Szolón)

Amikor Szolón a fia halálát siratta..., így szóltak hozzá: „Ezzel semmit sem érsz el.” Ő eképpen válaszolt: „Éppen ezért sírok, mert semmit sem érek el vele.” (Szolón)

Amikor valaki azt kérdezte tőle, miben különböznek a jól neveltek a neveletlenektől, azt mondta: „A jó reménységben.” (Khilón)

Ne mondj rosszat szomszédodra, mert ha igen, olyasmit fogsz hallani, ami fájni fog. (Khilón)

Szerény menyegzőt rendezz! (Khilón)

Óvd magad! (Khilón)

Uralkodj a haragodon! (Khilón)

Ne kívánd a lehetetlent. (Khilón)

Az úton ne siess! (Khilón)

Becsüld a nyugalmat! (Khilón)

Ne szidd a balszerencsét, tartva a bosszútól. (Pittakosz)

Szeressd a mértékletességet! (Pittakosz)

Amikor azt tudakolták tőle, hogy mi édes az embereknek? Így felelt: „a remény”. (Biasz)

Azt is mondta, hogy könnyebb az ellenségek között igazságot szolgáltatni, mint a barátok között. A barátok közül ugyanis az egyik ellenség lesz, az ellenségek közül viszont az egyik az ember barátja lesz. (Biasz)

...a lányokat akkor kell férjhez adni, amikor koruk szerint szüzek, értelmük szerint asszonyok. (Kleobulosz)

...a barátal jól kell tenni, hogy még jobb barátunk legyen, az ellenséggel pedig azért, hogy barátunk legyen. (Kleobulosz)

Óvakodni kell a barátok bírálatától és az ellenség megszólásától. (Kleobulosz)

Azt is tanácsolta, hogy edzeni kell a testet... (Kleobulosz)

Uralkodj az élvezeteken! (Kleobulosz)

Semmit se tégy erőszakkal! (Kleobulosz)

Az ellenségeskedést meg kell semmisíteni! (Kleobulosz)

Az asszonyoknak nem szabad hízelegni, de veszekedni sem szabad vele idegenek jelenlétében; az egyik esztelenség jelem a másik az örülségé. (Kleobulosz)

Ne büntesd a szolgát bor mellett; úgy fog tűnni, részegségből teszed. (Kleobulosz)

Azonosat vegyél feleségül; mert ha rangosabbat veszel el, úgymond a hozzátartozóidból fölötted csinálsz magadnak. (Kleobulosz)

Az igazságtalanságtól meneküljünk! (Kleobulosz)

Ne nevesd ki, akiket gúnyolnak; meg fognak érte gyűlölni. (Kleobulosz)

A jósorsban ne légy gögös; a balsorsban ne légy levert! (Kleobulosz)

Tudjad bátran elviselni a sors változásait! (Kleobulosz)

Amikor megkérdezték, hogyhogy nem lett borissza, azt felelte, „mert szemem előtt tartom a részekek undorító magatartását.” (Anakhszisz)

Az olajról azt állította, hogy örülséget előidéző méreg, mivel az atléták miután bekenik magukat vele, egymásnak dühödnek. (Anakhszisz)

Azt is kérdezte, hogyan lehetséges, hogy akik tiltják a hazugságot, a söntésben szemlátomást hazudnak. (Anakhszisz)

...csodálkoznak, hogy... kis pohárból isznak, amikor teleítették magukat a nagyból. (Anakhszisz)

Amikor megkérdezték tőle, vannak-e Frígiában nádsípok, azt mondta: „nincsenek, de szőlővesszők sincsenek.” (Anakhszisz)

Azt is mondta, hogy a legcsodálatraméltóbb, amit a helléneknél látott az, hogy a füstöt a hegyen hagyják, a fát pedig a városba hordják. (Anakhszisz)

Vallotta, hogy jobb, ha az embernek egy kedves barátja van, mint sok mihaszna. (Anakhszisz)

Amikor egy részeg gyerek sértegette, azt mondta neki: „ha fiatal korodban nem tudod elviselni a bort, öregségedre vizet fogsz hordani.” (Anakhszisz)

...egy magányos helyen nevetett. Egyszer csak ott termett valaki és megkérdezte, miért nevet, hiszen senki sincs a közelben? Ő azt válaszolta: „éppen azért nevetek.” (Myszón)

TERMÉSZETI GNÓMÁK

Amikor azt kérdezte valaki: Mi volt előbb: éjjel vagy nappal? Így válaszolt: „Éjjel. Egy nappal előbb.” (Thalész)

Azt mondta, hogy a férfierény a jövőendő előrelátás, amennyire ez a józanész segítségével lehetséges. (Khilón)

Miután megismerte a sziget [a lakóniai Kütéra] természetét, azt mondta: „bárcsak soha létre nem jött volna, vagy ha létrejött, elsüllyedt volna.” (Khilón)

Azoknak, akik a felől érdeklődtek, mi a kellemes, azt mondta: „az idő.” Mi homályos? „A jövő.” Mi biztos? „A föld.” Mi bizonytalan? „A tenger.” (Pittakosz)

...az erőt a természet hozza létre. (Biasz)

Amikor tudomására jutott, hogy a hajó fara négyujjnyi, azt mondta: „tehát ennyi választja el a tengeren járókat a haláltól. (Anakhszisz)

EPISZTEMOLOGIAI GNÓMÁK

...a szkíta hercegtől megkérdezték, „*hogy mi az, ami az emberben jó is és rossz is, azt válaszolta: 'A nyelv.'*” (Anakhszisz)

...a szó a tettek képmása (Szolón)

A beszédet a hallgatás pecsételi le, a hallgatást pedig a megfelelő pillanat. (Szolón)

Thalészé a mondás: *Ismerd meg magad!* (Thalész, Phémoneész, Khilón)

Uralkodj a nyelveden, főleg lakomán! (Khilón)

Ne előzze meg a nyelv az eszed. (Khilón)

Beszéd közben ne hadonássz! Mert ez a bolondok szokása. (Khilón)

Khilón szűkszavú volt. Ezért a milétoszi Arisztogoras az ilyen beszédet (brakhylogia) khilóninak nevezi. (Khilón)

Ne fecsegsd ki, mit akarsz tenni, mert ha nem sikerül, kinevetnek. (Pittakosz)

Ismerd föl az alkalmas pillanatot! (Pittakosz)

Ne hadarj! Bolondnak fogsz tűnni. (Biasz)

Szeresd a bölcsességet (értelmet)! (Biasz)
 Meggyőződéssel nyerj (meg valakit), ne erőszakkal! (Biasz)
 A műveletlenség és az üres beszéd túlsúlyban van a halandók között; de az idő megteszi a magáét. (Kleobulosz)
 ...rámutatott, hogy a lányokat is nevelni kell. (Kleobulosz)
 ...ha valaki kimegy a házból, előbb gondolja meg, mit szándékozik tenni; és amikor ismét visszatér, gondolja meg, mit tett. (Kleobulosz)
 Azt is tanácsolta..., hogy jobban kell szeretni hallgatni, mint beszélni. (Kleobulosz)
 Többet ér a tudás szeretete a tudatlanságtól. (Kleobulosz)
 A nyelv legyen erős a szép szóra; legyenek szomszédosak az erénnyel – távol a rossztól. (Kleobulosz)
 A gyermekeket nevelni kell! (Kleobulosz)
 Légy titoktartó! (Periandrosz)
 Amikor megkérdezték, kik vannak többségben, az élők vagy a holtak? Azt felelte, hová sorolod a többséget? (Anakharszisz)
 Arra a kérdésre, hogy mi az, ami az emberben jó is és rossz is, azt válaszolta: „a nyelv”. (Anakharszisz)
 ...amikor Anakharszisz megkérdezte Pythiát, van-e valaki, aki bölcsőbb nála, ezt válaszolta... Myszón az oitiai Hén szülötte s nálad sokkal élesebb ésszel rendelkezik. (Myszón)
 ...úgy találta nyári időben, hogy az ekevasat az ekére erősítette. Így szólt hozzá: „Ó, Myszón, hiszen most nem a szántás ideje van!” Am ő azt válaszolta: „Épp itt az ideje, hogy fölszereljem.” (Myszón)
 ...nem a beszéd alapján kell a dolgokat vizsgálni, hanem a dolgok alapján a beszédet. Mert nem a dolgok vannak szavak miatt, hanem a szavak a dolgok miatt. (Myszón)

VALLÁSI GNÓMÁK

Thalész azt mondta, hogy a halál semmiben sem különbözik az élettől. Akkor miért nem halsz meg? – kérdezte valaki. Azt felelte: „Mert nem különbözik (az élettől).” (Thalész)
 Amikor a felől kérdezték, hogy az ember elrejteth-e valami gonosztettet az istenek elől, azt mondta, hogy „még a gondolatát sem”. (Thalész)
 Azoknak, akik azt kérdezték tőle: Mi nehéz? Azt válaszolta: „Önmagamat megismerni” És mi könnyű? Másoknak tanácsot adni.” Mi a legkellemesebb? „Sikert aratni.” Mi az isteni? „Aminek se kezdete, se vége.” (Thalész)
 Az isteneket tiszteld, a szülőket becsüld! (Szolón)
 ...amikor Hyppokratész Olympiászban áldozatot mutatott be és az üstök maguktól kezdtek forni, azt tanácsolta (neki Khilón), hogy ne nősüljön, vagy ha van felesége, bocsássa el és mondjon le gyermekeiről. (Khilón)
 Ne nézd le a jövődölést! (Khilón)
 ...amikor Aiszóposzt megkérdezte, mit csinál Zeusz, ez azt felelte: „a magasat lealacsonyítja, az alacsonyít fölemeli.” (Aiszóposz – Khülön kérdésére)
 A szükség ellen még az istenek sem küzdenek. (Pittakosz)
 Gyakorold a vallásosságot! (Pittakosz)
 Egy alkalommal istentelenekkel utazott a tengeren. Amikor viharba kerültek, és ők elkezdtek segítségül hívni az isteneket, azt mondta: „hallgassatok, nehogy megtudják, hogy a hajón vagytok!” (Biasz)
 Amikor egy hirtelen megkérdezte tőle, mi a vallás (istenfélelem), hallgatott. Amikor a hallgatás oka felől kérdezte, azt mondta: „azért hallgatok, mert olyasmi felől kérdeztél, amihez semmi közöd.” (Biasz)
 Az istenekről mondd, hogy vannak! (Biasz)
 ...ezt a jóslatot mondta: „Egy hétiszi”. Kérdik tőle: „Mi az, hogy hétiszi?” Parmenidész azt mondja, hogy a hétiszi egy lakóniai démosz, ahonnan Myszón szármatik. (Myszón)

A GÖRÖG TÍZPARANCSOLAT

A bölcsék gnómái közül néhányat külön hely illeti meg, nemcsak átvitt értelemben, hanem szó szerint is: ott voltak olvashatók a delphoi szentély külső és belső falán, meg a padlózatán.

Ez több, mint amire gondolhatunk. Nem epigrammák, nem olyan feliratok, amelyek a tárgyra, a falazatra és a padlózatra, az épületre, egyáltalán a szentélyre vonatkoznak, hanem amazok csak a helyet biztosítják számukra, tárgyak kívül esik, azokon a tárgyakon, amelyeken található: tárgyak emberi tartalom. Igaz, a templomok falára istenszavakat szoktak feljegyezni: „Kövesd az istenséget!”, „Gyakorold a vallásosságot!”, továbbá, hogy „A sorssal istenek sem küzdenek!”¹⁹⁷ Az i. e. IX. századtól kezdve azonban Hellasz szerte a szentélyek falán rögzítették a poliszok alapvető törvényeit is. A krétai Drérosz agoráján emelkedik a VIII. században épült Apollón Delphiniosz templom, amelynek falára véstek két törvénytörést,

az egyik a VIII. és a VII. század fordulójára esik, a másik 650 körüli,¹⁹⁸ ugyanebből az időből való a Gortünában lejegyzett törvényszöveg. Ezen utóbbiak sorát folytatja a hét bölcs legfontosabb gnómáinak rögzítése Delphoiban.

A bölcsök delphoi látogatásuk súlyát emeli, hogy a Hellasz szerzte és a barbárok előtt is közismert és köztiszteletben álló templom falára és belső terében felrötták a bölcsök intelmeit. A bölcsességek rögzítésével Delphoi szinte megszentelte és törvényerőre emelte a bölcsök bölcsességét.

Már felsorolásuk és elhelyezésük is sok mindent elárul mind a szentélyről, mind a bölcsokről.¹⁹⁹

A főhelyre, a szentély bejárata fölé, a homlokzatra a bölcsök fő intelme került: „*Ismerjed meg tenmagadat!*” A kapu jobb oldalán láthatták a másik intelmet: „*Tarts mértéket!*”, vagy „*Legjobb a mérték!*”, baloldalát pedig a „*Minden a gyakorlaton múlik!*” szentencia díszítette. Egyes intelmeket az előcsarnokban rötták a falra, így ott olvashatták az „*Emlékezz meg barátaidról!*” mondást, a „*Kezesség, rögtön kész a baj!*” intelmet, s végül „*Ha megtanultál engedelmeskedni, akkor fogsz tudni uralkodni!*”, vagy, ami valószínűbb: „*Semmit se túlzottan!*” szentenciát. Talán Püthia tripusza előtt, a padlón helyezték el „*A legtöbb (ember) gonosz!*” megállapítást, valamint „*A letéted add vissza!*”, vagy „*Fizesd vissza a betéted!*” A „*Légy józan!*”, az „*Ismerd föl a kellő pillanatot!*”, vagy „*Ismerd fel az alkalmat!*”, „*A legszebb a nyugalom!*” intelem is valahol olvasható volt.

A szentenciák párhuzamát a tízparancsolatban lelhetjük föl, de jelentős szemléletbeli különbségekkel. Hogy csak a legkézenfekvőbbeket említsük: ott az Isten sugallja és írta föl Mózesnek elvárásait; itt az istenség a világiak eszméit szentesíti; ott az embernek Istenhez való viszonyát illeti az elsőbbség, itt a mindennapok emberi viszonyaira adnak eligazítást, amott tiltások és parancsok sora, emitt pozitív normák és elvárások. Ezt a különbséget Hahn István élesen kiemelte: „*Az archaikus kor 'hét bölcsének' erkölcsi normákat tömör előírásokba foglaló mondásait a hagyomány szerint a delphi Apollón-templom falára vésték, és ezzel mintegy szentesítették: de e mondások maguk világiaktól származnak, alapjában világi erkölcsöt hirdetnek, s a szentély papsága nem annyira sugallta, mint inkább tekintélyével szentesítette ezeket.*”²⁰⁰

E maximák annak az új berendezésnek eszmei kristályai és követendő normái, melyek az arisztokrata uralommal szemben, leegyszerűsítve, a türanniszt képviselték.²⁰¹ Különösen áll ez azokra a szentenciákra, amelyek a szentély falára kerültek, és amelyeket a szentély belsejében helyeztek el, s amiket szinte köteleességszerűen mindegyikük saját magára nézve is érvényesnek és követendőnek tartott

Az egyes intelmek szerzősége vitatott, miként az is, hogy gondolataik közül pontosan melyik került rögzítésre a szentélyben. Ami azonban vitathatatlan, s amire eddig kevés figyelmet fordítottak, amikor a feliratoknak a szentély falára kerülését érintették, az a delphoi papság és a bölcsök **eszmei** egysége! Így lesznek a gnómák vallási parancsok és egyidejűleg a polisz polgár világi bölcsessége. Ha a bölcsök és a bölcsességük ilyen kivételes megbecsülésben részesült, akkor ez minimum annyit jelentett, hogy itt lényeges esetről van szó, Delphoi azonosult a bölcsök tömör igazságaival, közkinccsé tette, legitimizálta, elismerte és szentesítette, hivatalossá és pánhellén jelentőségre emelte a hét bölcs szervezetét és mozgalmát, a hét bölcs által képviselt eszméket és normákat megszentelt pánhellén etikai kincsként vállalta és terjesztette.²⁰²

E szakrális, túlvilági háttér előtt tevékenykedtek az evilági talajon álló bölcsök.²⁰³ Természetesen számukra a mitológia természetes közegük volt. Noha a bölcsök mozgalma alapvetően világi tartalmú volt,

198

A törvény szövege így hangzik: „*Irgalmas Isten / Így határozott a polis. Ha valaki kosmos volt, ugyanő tíz évig / ne legyen kosmos. Ha mégis kosmos lesz, amilyen ítéletet hozott, annak kétszeresét tartozik büntetésként fizetni, s ő maga / ne viselhesen hivatali (többé) míg csak él, s mindazt, amit kosmosként határozott, semmis legyen. / Esküt tesznek: a kosmos, a damiosok, a húszak és a polisgyűlés tagjai.*” (Németh György: A görög polisvilág államai. In: Uő. A zsarnokok utópiája. Antik tanulmányok. Atlantisz. 1996. 29. old. és Uő. A polisok világa. 276. old.)

199

Ezt már az ókoriak is megéreztek: „*Delphoiban, a templom előcsarnokában igen hasznos életbölcsességek vannak felírva, amelyeket állítólag azok a férfiak fogalmaztak meg, akiket a görögök bölcseknek neveznek. A következő férfiakról van szó: Ióniából származott a Milétoszi Thalész és a priénéi Biasz, az aióliai Leszboszról a műtőlénéi Pittakosz, az ázsiai dórok közül a lindoszi Kleobulosz, Szolón athéni, Khilón pedig spártai volt. Platón, Arisztón fia hetediknek Periandrosz, Küpszelosz fia helyett a khénaibeli Müszónt számítja közéjük. Khénai falu az Oité-hegységben található. Ezek a férfiak tehát megjelentek Delphoiban és felajánlották Apollónnak a híres életbölcsességeket: 'Ismerjed meg önmagadat!' és 'Semmit se vigyél túlzása!'” (Pauszaniász: Görögország leírása. X. 24.1. 2. köt. Attraktor. Máriabesnyő-Gödöllő. 2008.)*

200

Hahn István: A korai görög materializmus valláskritikája. In: Uő. Hitvilág és történelem. Tanulmányok az ókori vallásosság köréből. Kossuth Könyvkiadó 1982. 82. old.

201

Heller Ágnes ez utóbbi sajátosságot eltülozza: „*A 'nagy ember' tisztelete természetesen nem új jelenség. Már a görögységben is megkülönböztetett becsülés vette körül az eviláginak tekintett nagyságokat; így mindenekelőtt a hét bölcsöt, akiknek bölcsességét semmiképp sem tekintették isteni derivátumnak. Csak, mint említettük, nem találtak semmi csodálatosat sem. Saját közösségi tapasztalataik összefoglalását, etikai reprezentációját látták bennük. Innen a 'bölcs' elnevezés, mely tudás-összegzést és etikai magatartást jelöl.*” (Heller Ágnes: A reneszánsz ember. Akadémia Kiadó. 1967. 314. old.)

202

„*Az archaikus kor 'hét bölcsének' erkölcsi normákat tömör előírásokba foglaló mondásait a delphi Apollón-templom falára vésték, és ezzel mintegy szentesítették: de e mondások maguk világiaktól származnak, alapjában világi erkölcsöt hirdetnek, s a szentély papsága nem annyira sugallta, mint inkább tekintélyével szentesítette ezeket.*” (Hahn István: A korai görög materializmus valláskritikája. In: Uő. Hitvilág és történelem. 82. old.)

vallási közösségként is működött. Már magában az a tény, hogy a bölcsék mozgalma az Apollón-szentélyek körül szerveződött, hogy összejöveteleiket a delphoi szentélyben tartották, arra mutat, hogy a görög világ, noha nem ismerte a hierarchikus egyházi szervezetet és a teológiai dogmákat, de azért az élet minden mozzanatát szakrális aura fogta körül.

Biaszról jegyezték fel: „Egy alkalommal istentelenekkel utazott a tengeren. Amikor viharba kerültek, és ők elkezdtek segítségül hívni az isteneket, azt mondta: 'hallgassatok, nehogy megtudják, hogy bajban vagytok!' Amikor egy hitetlen megkérdezte tőle, mi a vallás (istenfélelem: *θεοσεβει*), hallgatott. Amikor hallgatása oka felől kérdezte, azt mondta: 'azért hallgatók, mert olyasmi felől kérdeztél, amihez semmi közöd'.²⁰⁴ Biasz a hitetlenekkel szemben lépett föl.²⁰⁵ A bölcsék azáltal, hogy bölcsésé avatták őket, a szentély és az istenség titkaiba is beavatottakká lettek. Platón odáig megy a túlzásba, hogy szerinte „'a mester', vagy 'a bölcs', vagy 'a vezető' sohasem tévedhet ebben a minőségében”,²⁰⁶ azaz érvényesnek tartotta rájuk az ex chatedre elvet. Vallották, hogy „a bölcs az istenek tőszomszédságába tartozik – halandó voltát kivéve –, az istenséghez hasonló.”²⁰⁷

Platón jól látta, s mindjárt el is túlozta, hogy Delphoi szakrális hatása nem elhanyagolható. Epikurosz majd még félreérthetlenebbül fogalmaz: „A gondolatok is mind az érzetekből keletkeznek, mind a körülmények, mind az analógia, mind a hasonlóság és szintézis szempontjából a gondolkodás hozzájárulásával. Örjögők képzelgésai és az álmokképek éppúgy igazak. Ugyanis mozgatnak. Márpedig a nem létező nem mozgat.”²⁰⁸ Apollónnak²⁰⁹ Püthia jóslatainak keresztül elhangzó szavai így valóságos hatóerőként lépnek föl éppen úgy, mint a képzelgések és az álmok, mert az istenség létezőként mozgat.

A GNÓMÁK HALMAZA

Politikai, hatalmi gnómák, **gazdasági** gnómák, **jogi** gnómák, **etikai** gnómák, **köznapi** gnómák, **természeti** gnómák, **episztemológiai** gnómák és **vallási** gnómák – így osztályoztuk bölcs mondásaikat.

A besorolás szempontjai nem korabeliek, hanem maiak, s mai fogalmaink szerint is egyidejűleg több helyre illenek. Mondjuk, egy „x” gnóma, amit mi a jogiak közé soroltunk, akár a vallásiak vagy természetiek között is megállaná a helyét. Ez arra mutat, hogy e korai szakaszban, a szellemi életben a munkamegosztás és a tudatformák még nem váltak el igazából egymástól. Ezért, mondhatjuk, maguk a bölcsék ilyen értelemben nem tettek, s nem is tehettek különbséget mondásaik társadalmi-filozófiai minősége között: a mai értelemben vett minőségi különbségek a gnómák között még csak alig-alig léteztek. Ebben az értelemben gnómáink valóban egy többé-kevésbé egyenrangú elemek halmazát alkotják.

Ha különbséget kívánunk tenni közöttük, akkor legfeljebb a szerint tehetjük, hogy vannak közöttük ténymegállapítások, tanácsok, parancsok, felvilágosítások, magyarázatok. Ezek szerint történő felosztásuknál is hasonló problémába bonyolódnunk: tanács és parancs, tények és magyarázatok sokszor csupán feltételesen a választhatók el egymástól, s elválasztásuk tartalmi szempontból megint csak nem vezet elvileg megfogható sajátosságokhoz.

203

A franciák, akik szintén a világ megváltoztatására vállalkoztak, megérették őseiket e törvényhozó bölcsékben. Helvetius ennek jegyében mondhatta: „Íme az igazi vallás, mely a filozófiától várja, hogy kinyilatkoztassák a nemzeteknek. Ilyen vallásban nem lehetnek másféle szentek, csak az emberiség jötevői, csak Lükurgoszok, Szolónok” (Helvetius: Az emberről, értelmi képességéről és neveltetéséről. Tankönyvkiadó. 1962. 40. old.)

204

Diog. Laert. Biasz I,5.

205

Ehhez adalék: „Mikor Biasz fia Egyiptomba készült, azt kérdezte édesapjától, mivel szerezhetné neki a legnagyobb örömet, ezt válaszolta: Szerezze útravalót az öregségre. Bizony az erényt mondta útravalónak.” (Baszileiosz: Buzdítása az ifjakhoz: hogyan olvashatják haszonnal a pogány irodalmi műveket? In: A kappadókiai atyák. Szent István Társulat. 1983. 228. old.). Baszileiosz jó szemmel vette észre, hogy Biasznál az erény teljesen evilági követelmény: „De szűkítette értelmét, mert hasznát csak az emberi életre korlátozta.” (uo.)

206

Állam. 340e.

207

Seneca: A bölcs állhatatossága. VIII. In: Sztoikus etikai antológia. Gondolat Könyvkiadó. 1983. Spinoza idézi Thalészról: „A barátoknak... mindene közös; a bölcsök az istenek barátai és minden az istené; tehát minden a bölcséké.” (Spinoza, B.: 44. levél. Jarig Jellesnek. In: Uő. Politikai tanulmány és levelezés. Maximilien Lucas és Johannes Colerus Spinoza-életrajzával. Akadémiai Kiadó. 2. kiad. 1980. 246. old.). A gondolatot Diogenész Laertiosz Sziünopei Diogenésznek tulajdonítja (vö. Diog. Laert. Antiszthenész VI,1.). Szophoklész szerint: „tudni kell, az isten bármikor / segít a bölcsnek sejtelmes szavával is, / de ostobáknak semmit sem jelent szava.” (Fr. 771. Idézi Plut Miért nem jósol már versben a Püthia? 406,25f.)

208

Diog. Laert. Epikurosz X.

209

Apollón ázsiai (anatóliai, indogermán, óind) isten, aki az „Íliász”-ban a trójaiak mellé áll. Egyesek szerint hiányzik a mükénéi írásokból, kultusza 1200 utáni (vö. Maróti Egon: Delphoi és a Pythia sportversenyei. 12-13. old.), mások szerint az égei kultúra akháj íjas istenalakja Apollón előképe (vö. Hegyi Dolores: A görög Apollón-kultusz. 79. old.)

A másik sajátosságukról sem hallgathatunk! Tartalmukat tekintve a gnómák bármennyire összemosódók, az a törekvés félreérthetetlenül megnyilvánul belőlük, hogy a bölcsek igyekeztek eszmeileg birtokba venni a korabeli égi és földi teljességet, az emberek viszonyait és az istenek viszonyait.

Mint azt a bölcseknek a delphoi szentély falára került mondásai alapján láttuk, még a világi és a vallási mondások talán azok, amelyek leginkább, de itt sem éles határokkal, elkülöníthetők egymástól.

KIK MONDTÁK?

Az istenített oligarchákkal szemben „*Látunk fellépni sok egyént, aki többé nem származása révén uralkodik polgártársain, hanem tehetségével, fantáziájával, tudományával válik ki és lesz tiszteltté.*”²¹⁰ Ők a bölcsek, mozgékony személyiségek, poliszuk életének alakítói és a poliszközi kapcsolatok építői, a nép önmagára ismer bennük. Populárisak voltak, mert a „*nép*”-ből jöttek, a középosztály képviselői voltak. Ők egyek eszméikkel: az eszménynek megtestesítése, a személyiségnek eszményítése és eszmeisége olyan egységesség, ami a történelmi pillanat szülőtte. A bölcsek mindegyike egy öntudatos személyiség, egy „*ez*”, s azonosak eszméikkel, voltak az elsők, akik kiemelkedtek ebből az arctalanságból, de egyben az arctalanságnak egy másik síkjára helyezkedtek. Nem haladhatták meg a személyiség kialakulásának és sokszínűvé válásának történelmileg adott lehetőségeit, azokat a határokat, amiket a korszak anyagi és szellemi színvonala húzott meg, a tevékenységi köröknek és az érintkezéseknek azt a hálózatát, amelyben kibontakozhat az alkotóerő, s egyben körül is határolódik.²¹¹

A felszínen azt látjuk, hogy néhány kivételtől eltekintve kibogozhatatlan, ki és melyik mondásnak a szerzője, az egyiknek nincs egyetlen egy ismert szerzője sem, a másikat többeknek tulajdonítják: „*Különbözőképpen beszél el mondásaikat is; hol az egyiknek, hol a másinak tulajdonítják egyiket-másikat*”²¹² – Panaszkodik Diogenész Laertiosz. A bölcsek és bölcsességük többnyire fölcserélhetők egymással. Platón sem kötötte össze félreérthetetlenül az egyes gnómákat szerzőik nevével. Nem tudjuk tehát vitathatatlanul megállapítani egyenként a bölcsek eszmei arculatát. Egyéniesítésük nehéz feladat, amit visszavezethetünk a források megbízhatatlanságára, romlására, pusztulására, arra, hogy a kései emlékezetben a mondások mellől elfelejtődtek a nevek, vagy felcserélődtek, s az utókor kedvenc szereplői szájába adta mások elmés mondásait, de arra is, hogy a homályosság eleve a korabeli tudományosság elkerülhetetlen velejárója: eleve határozatlan, elmosódott kontúrokkal rajzolták meg a bölcsek alakját és hagyományozták ránk eszméiket. Noha meglehet, hogy egyik vagy másik eszme több-kevesebb pontossággal egyéniesíthető, de ez semmit sem von le abból a tényből, hogy igazából nem osztható el a gnómák eredete körüli homályosság. Ha a kezdetekről van szó, akkor ez a legnehezebben eldönthető kérdés, hogy ez vagy az a filozófiai megnyilatkozás a feltételezett szerzőtől származhat-e vagy sem, mondhatta-e ezt vagy azt, s bizonyosan ő mondta-e.

Minderről szó lehet, de bizonyára másról is, többről is!

Egy pillanatra sem feledhetjük el, hogy ezek a kijelentések a poliszok bölcsnek elismert vezető tisztségviselőinek a szájából hangzottak el. Már pusztán ez a külsődlegesnek tetsző tény érzékelteti azt, hogy többről lehet s van szó, mint X vagy Y pusztá véleményéről. Ha e bölcsességek kibogozhatatlanul kapcsolódnak a bölcsek személyéhez, akkor kérdezzünk arra rá, hogy az „*N*”-nek és az „*M*”-nek, „*K*”-nak vagy „*L*”-nek tulajdonított azonos gondolatok visszavezethetők-e arra, hogy a hét bölcs egy szervezett közösség tagjaiként **együtt** és **egyformán** gondolkodtak, hogy **kicserélték** és **átvették** egymástól felismeréseiket. A közös gondolati építkezés hitelesítheti ezeknek a gnómáknak egyidejűségét, valószínűsíti összetartozásukat, a bölcsek együttgondolkodását. A tartalmi egybevágóság és egyöntetűség arra mutat, hogy a bölcseket nyugtalanító kérdések közös problémákból fakadnak, a korai bölcsek logikája alapvetően a közös történelmi háttérre és tapasztalatokra vezethető vissza.

A bölcsességek tehát többnyire nem ennek vagy annak a bölcsnek kútfőjéből eredtek, nem egyéni reflexiók, hóbortok, magánvélemények, óhajok, esetleges és egymástól szeparált gondolatai. Az egyik vagy a másik eszme nem ennek vagy annak a szubjektumnak a véleményei, hanem a bölcsek **együttgondolkodásának** termékei, a bölcs-mozgalom kollektív tudattartalmának kvintesszenciái, a „*hét bölcs*”-nek mint kollektív szubjektumnak, a közösséget alkotó egyénekről leváló, a mozgalomhoz kötődő kollektív alkotás, a bölcsmozgalom közös szellemi gyümölcse, egy nemzedéket és egy társadalmi törekvést képviselő mozgalom közkincese.²¹³

210

Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. Akadémiai Kiadó. 1958. 133-134. old. (Továbbiakban: Előadások a filozófia történetéről)

211

Igaza van Heller Ágnesnek: „*nem lehet színönimnak tekinteni a 'szerep'-et sem a funkcióval, sem a hivatással. Igaz, a funkció, a hivatás válhat szereppé, de nem okvetlenül válik azzá. Mikor valaki Platón: odaadja minden képességét egy igaz ügy szolgálatra, vagy a dolgok megismerésére, mikor keresi a helyes, célravezető utakat s ezt másoknak is keresni és megtalálni segít – semmiképpen sem beszélhetünk 'szerepjátszóról'.*” (Heller Ágnes: A szerepkategória marxista értelmezhetőségéről. In: Uő. Társadalmi szerep és előítélet (Két tanulmány a mindennapi élet köréből). Akadémiai Kiadó. 1966. 13. old.)

212

Diog. Laert. Thalész I,1.

213

A költő „*kollektív lényként*” való felfogásától, amin Marót Károly olyan költőt értett, aki „*ráértett mindenfajta költészet igazi feladatára: a*

Feltehetően a korabeli közvélemény is érezte és értette, de a filozófiatörténeti emlékezet is így értelmezte, s azokat nem egyszerűen az egyik vagy a másik mondásának tartotta, hanem alapvetően a **hét görög bölcs** bölcsességeként ismerte el. A gnómák nem csupán közös gondolkodás eredményeinek mutatkoznak, de céljaikat és valóságos hatásukat tekintve sem az egyéni érzelmeket és az akaratot, hanem a **hellásziakat** igyekeztek befolyásolni. Kollektív alkotások a közösség számára.

Kollektív szubjektum? – csak egy ilyen eretnek gondolat felvetése esetében mondhatjuk Hegellel, hogy ezek a bölcsességek „a filozófia történetének közelebbi emlékei”.²¹⁴ Találkozásai és levélváltásuk eszmei alapelveiket, normáikat megfogalmazó vagy sokkal inkább egységesítő és elfogadó tanácskozások voltak, amelyek során kialakulhatott közöttük a gondolati egység, a közös uralmi elvek, a poliszok közös stratégiája, mindegyik eszme beleillik a mozgalom szellemi aurájába.

Igazat kell adnunk Vojtech Zamarovskynak: „Mindegyikük külön fejezetet érdemelne”.²¹⁵ Az óhaj teljesítése, a bölcsök egyéniesítése, leszámítva az évezredek memóriájának kopását, azért nehéz vagy lehetetlen, mert valóságosan is többé-kevésbé **közös arcullattal** rendelkeztek, jobb szó híján mondom, a bölcs toposzát képviselték, igazából egyéníthetetlenek, mint jobbra az egyiptomi fáraó-szobrok topikus ábrázolásai.²¹⁶ Nem egyszerűen személyükre, cselekedeteikre ráakódott topikus elemekről van szó, mint vélik, hanem ők maguk azért cselekedtek sémákban, játszottak túrannosz szerepet, bölcs szerepet, mert azonos korban, megközelítően azonos feltételek közepette, azonos feladatokat kellett megoldaniuk, mégpedig többnyire azonos eszközökkel, többé-kevésbé párhuzamos életutakat jártak be, szociális helyzetük hozzávetőlegesen azonos volt, politikai funkcióik is rímelték egymásra. Gondolataik nagyjából azonos problémák körül forogtak. Mint a bölcs-mozgalom tagjainak, azonosak voltak csoportinspirációik is, közös ügyön dolgoztak, összehangolták tennivalóikat és összegezték teendőiket, követendő, megvalósítandó értékeiket, amiket azután mindegyikük sajátjának tartott, tetteikben és elvárásaikban itt is, ott is képviseltek.

A bölcsök zárt közössége egyszerre volt szakrális, politikai és szellemi műhely. Ami megkülönbözteti a hét görög bölcsöt bölcs elődeiktől és bölcs utódaiktól, koruk többi törvényhozójától és alkotmányozójától, hogy ők egyszerre voltak egy mozgalom – a bölcs-mozgalom – tagjai és egy új eszmei alakzat – nevezhetjük azt bölcsességnek – első művelői.

Elvi jelentőségű tehát, hogy a hét bölcs tetteit és gondolatait alig-alig lehet egyéniesíteni.

HOGYAN MONDTÁK?

Meggondolandó, hogy Platón és Arisztotelész, akik legkorábban rögzítették a bölcsök gondolatait, azokkal a szerkezeti megoldással **nem** éltek, amelyekkel alább megismerkedünk! Ebből arra a következtethetünk, hogy a szentenciák **lejegyzése** ugyan egykorú, de nem a bölcsök, hanem a későbbi lejegyzők – Diogenész Laertiosz, Plutarkhosz és az alexandriai könyvtár kompilátorai – kora, bennük az első és a második század uralkodó kifejezésmódja, stílusa köszönt reánk, amit rávetítettek a korai gondolati anyagra.

De nem feltétlenül!

A bölcs intelmek struktúráját elemezve azt látjuk, hogy a gnómák egy része a **kérdés-felelet** forma jellemzi: „Amikor megkérdezték..., azt felelte (mondta, válaszolta)...” és „Amikor... akkor...”, vagy „Azoknak... akik...”, illetve „Hogyan... úgy (ha)...” alakúak. Ha e szövegeket összehasonlítjuk kortársaik, Theognisz és Phókülidész elégiáival, akkor hasonló szerkezeti megoldásokkal és gondolati tartalmakkal kerülünk szembe: Phókülidész visszatérő fordulata: „Phókülidész ezt írta”,²¹⁷ Theognisz költeményeiben állandó megszólítás illeti Kürnoszt: „Kürnosz, nem tehet arról senki”; „Szárnyal öveztelek én”; „Kost, szamarat keresünk”; „Kürnosz, hallottam madarak hangját”.²¹⁸ A lírai példák azt mutatják, miként a dráma is – a karvezető és a színész közötti párbeszéd –, hogy ezekből a disputákból alakulhatott ki a kezdeti filozófiai forma is.

Ezek és a hasonló formájú szerkezetek arra mutatnak, hogy a gnómák a bölcsök **párbeszédeiben** fogalmazódtak meg. Ha a kérdés-felelet formájú gnómák szerkezete akár eredeti, akár másodkézből való, bepillantást enged a korai filozofálás műhelyébe: az agora hallgatósága, a tanítvány, a vitapartner befogad, kérdez, a mester, a bölcs kifejt, válaszol. Kezdetben a filozofálás, a filozófiai oktatás nem lehetett más, mint személyes kapcsolatban lefolytatott párbeszéd és vita, illetve levelezés. A bölcsök bölcsességének kifejtésére és terjesztésére úgy tekinthetünk, mint amik bizonyos fokig előkészítik a filozofálás következő szakaszát, amelynek

minél mélyebben a népit minél egyénibben megfogalmazva tenni a közösség kincsévé, közköltészeté.” (Marót Károly: A görög irodalom kezdetei. Akadémia Kiadó. 1956. 57. old.) különbözik az általunk felvetett „kollektív szubjektum”. De az irodalom ismer alkotói közösségeket, akik együtt másképpen alkotnak, mint külön-külön.

214

Előadások a filozófia történetéről. I. köt. 134. old.

215

Zamarovský: A görög csoda. Madách Könyv- és Lapkiadó n. v. Bratislava. 1980.155. old.

216

Vö. Németh György: A poliszok világa. 205. és kk. old.

217

Vö. Phókülidész: Intelmek. In: Görög költők antológiája. 127. old.

218

Vö. Phókülidész: Intelmek. In: Görög költők antológiája. 129., 130., 131-132. és 133. old.

előképei. Ez a párbeszéd teljeseedik azután ki a filozofálás szókratészi kérdés-felelet filozofálásban és a platóni dialógus-formában.

FILOZOFIKUM AZ EGÉSZBEN

Azzal kell kezdenünk, ami történetileg és aktuálisan is azonnal a szemünkbe ötlük. Akármelyik gnómát vesszük is elő, bármennyire körbejárjuk is azt, csipetnyi filozofikumot sem találunk benne. Fogalmazzunk pontosabban: az erkölcsi szabályokból, az egyes szentenciákból **önmagukban** nem tűnik ki a filozofikum. Hogyan lehetnek a gnómák a filozófia első emlékei?

Arisztotelész noha ismerte a platóni „**Prótagorasz**”-t, s ismerte a bölcsek munkásságát, a platóni „*hét görög bölcs*” eszméje láthatóan nem érdekli. Ezt akkor is igaz, ha a hét bölcs közé soroltak nevét – első helyen a legnagyobbnak ítélt bölcsöt, milétoszi Thalészt – és tanításukat ismeri és elemzi is.²¹⁹ Ha a látszat mögé nézünk, akkor kiderül, hogy a problémával már Arisztotelész is szembenézett, a „**Metafizika**”-t a „*bölcs*” és a „*bölcsesség*” tárgyalásával és jellemzésével kezdi, ami a 980a 21-től a 982b-ig, az első könyv első fejezetének kezdetétől a második fejezete egy részéig tart. Ezt a részt általában a bölcsek szempontból nem szokás értelmezni.²²⁰ Miként Platón, Arisztotelész is az **egyén** „*csodálkozás*”-ból és a **társadalmilag** kiharcolt „*szabad idő*”-ből²²¹ indítja a bölcsesség és a bölcsélet közös feltételét. Amivel meghaladja Platont, hogy teoretikusan járja körül a filozófia kezdetének problémáját, de elmarad tőle, mert nem különíti világosan önálló filozófiai szakaszként munkásságukat.

Miben látja Arisztotelész a bölcsek bölcsességének lényegét, valamint azt az azonosságot és azt a különbséget, ami a bölcsesség és a bölcsesség szeretete között fennáll?

Ebből indul ki: „*Minden ember természetes, hogy törekszik a tudásra.*”²²² Első lépés a tudás megszerzésében az **érzékelés**, a második az **emlékezés** és az **elképzelés**, a harmadik a **tanulékonyság**, a negyedik a **tapasztalás**, az ötödik a **tudatosság** és az **okoskodás**, a művészet és a tudomány,²²³ mert „*sok tapasztalati megfigyelésből a hasonló dolgokra vonatkozó egyetlen általános ítélet alakul ki. Mert tudni azt, hogy a beteg Kalliasznak ebben és ebben a betegségben ez meg ez a szer használt, hasonlóképpen Stókratésznek is és még másoknak is, akik ebben a bajban szenvedtek, ez a tapasztalat dolga; ellenben már szakértelem, ha tudom, hogy minden ilyen és ilyen embernek, kiket e fogalom alá soroltunk, tehát pl. azoknak, akik ebben vagy abban a betegségben szenvednek... mi az orvosságuk. A cselekvés szempontjából tehát úgy látszik, hogy a tapasztalat nem különbözik a tudománytól... a tapasztalat az egyes esetekre vonatkozó tudás, a tudomány pedig az általánosra vonatkozik, – a cselekvésnek és a létrehozásnak pedig mindig az egyes esettel van dolga.*”²²⁴ Mindebből logikusan folyik, „*hogy a bölcs mindent tud, már amennyire lehetséges, anélkül azonban, hogy az egyes esetekről mindről tudna.*”²²⁵ A bölcsek bölcsessége sok-sok megfigyelésből, számos tapasztalatból levont egyetlen általános ítélet, ami annyiban nem különbözik a tudománytól, a filozófiától, amennyiben, mint amaz, tudás, de szemben az általánosra vonatkozó tudással az egyes esetre vonatkozik. A másik választóvonal, hogy a bölcsesség a cselekvésre vagy a létrehozásra vonatkozik, ezzel szemben a filozófiának „*a tudománynak nem*

219

Arisztotelész ítélete a Milétosz-előttiékről, köztük a bölcsekről a „**Peri filozophiasz**” című munkájának töredékeiből ismerhető meg.

220

Halasy-Nagy József az adott szakaszra vonatkozó jegyzetében ezt írja: „*Arisztotelész eddig a 'bölcs'-ekről és 'bölcsesség'-ről beszélt. Most ezt azonosítja a 'bölcstelkedő', 'filozofáló', illetve 'filozófia' kifejezésekkel. Ezt az eljárást Szent Tamás a következőképpen igyekszik megmagyarázni: '...Ugyanis, míg a régieket, akik a bölcsességgel foglalatostoktak szofistának neveztek – ez ugyanannyit tesz, mint bölcsek – mikor Püthagoraszt megkérdezték, hogy minek tartja magát, nem akarta azt mondani, hogy bölcsnek, inkább elődei, mert ez merészségnek tűnt; hanem filozófusnak nevezte magát, ez ugyanis a bölcsességre vágyakozót jelent. Ekkortól kezdve változott a bölcs elnevezés a filozófus megnevezéssé és a bölcsesség elnevezés a filozófia megnevezéssé. Ez a név <ugyanis arra utal,> 'hogy valamit valami más miatt tesz', mert úgy látszik, az a bölcsességnek szerelmese, aki a bölcsességet nem másvalamiért, hanem önmagáért keresi. Mert aki valami más miatt kutat inkább azt szereti amiért kutat, mint amit kutat.*” (Halasy-Nagy József: Jegyzetek. In: Arisztotelész: Metafizika. Lectum Kiadó. Szeged. 2002. 368-369. old.)

221

Xenophón is állítja, hogy „*A legnagyobb kincs... az a szabadidő*” (Xenophón: Lakoma. 4,44.)

222

Arisztotelész: Metafizika. 980a. Lectum Kiadó. Szeged. 2002. (Továbbiakban: Met.)

223

Vö. Met. 980a-981a.

224

Met. 981a.

225

Met. 981a.

alkotás a célja”²²⁶ s nem célja a hasznosság sem,²²⁷ hanem „bizonyos alapelvekre és okokra vonatkozik”²²⁸. Végezetül megállapította, hogy „a bölcssek felfogása összhangban van következtetéseikkel”²²⁹ azaz az intelmek koherens nézetrendszerre állnak össze, vagyis az előttünk álló egyes „következtetések” mögött egy egységes felfogás rejlik.

Hegel tudva vagy nem tudva Arisztotelész gondolatmenetéhez kapcsolódik. Művészetfilozófiai és esztétikai, valamint filozófiatörténeti előadásaiban elemzi a gnómákat mint filozófémákat.

Elsőként egy más oldalról már említett hegeli gondolatmenetet idézünk. Az epikában, a lírában és a drámában, továbbá a gnómához a legközelebb álló epigrammában megfogalmazott eszmék „a bizonyos dolog”, „ami létezik” mondják el.²³⁰ Ezzel szemben a gómákban kerül kimondásra „az önálló, nem külsődlegesen létező tartalom... ezek kinyilvánítják, hogy mit ír elő a kötelesség, az erkölcs”.²³¹ A gnómákban tehát a dolgokról, általában a létezőkről van szó, méghozzá az önálló, belső dologról, azaz tartalomról, ami kötelességként áll szemben a szubjektummal. Majd hozzátézi: „Tartalmuk még nem konkrét költői tartalom. Az erkölcsi szentenciák, a filozófémák megállnak az általánosságnál, tartalmuk nem igazán költői tartalom”.²³² A tartalom tehát nem költői, hanem filozófiai. A gnóma azért válhatott filozófiai tartalmak első hordozójává, mert kizárja „a megindultságot, bármilyen önkényt”²³³ vagyis a szubjektivitást. Röviden ebben összegezhethetjük az „**Előadások a művészet filozófiájáról**” (1823) előadássorozat mondanivalóját a gnóma és a filozófia kapcsolatáról.

Az „**Esztétikai előadások**” (1828/29) lejegyzésében tovább finomítja az epigramma és a gnóma viszonyát. Az epigramma mint valamely tárgyra vagy helyre utaló felirat kettős objektivitással bír:²³⁴ „külső realitásban és a feliratban”²³⁵. A gnóma ezzel szemben „a tárgy érzéki jelenléte nélkül fejezi ki a dologról alkotott képzetét. Idetatoznak pl. a régiek **gnómái**, erkölcsi mondások, amelyek tömören összefoglalják azt, ami erősebb az érzéki dolognál, maradandóbb, általánosabb..., tartósabb...; összefoglalják az emberi lét kötelességeit, az élet bölcsességét, mindannak szemléletét, ami a szellemiségben a cselekvés és a tudás szilárd alapjait és összetartó kötelékét alkotja az ember számára.”²³⁶ A gnóma tehát az érzéki dolog egyediségéhez képest az általánosság. Majd hozzátézi, hogy „az ilyen szentenciák nem mint szubjektív érzés és pusztán egyéni reflexió nyilvánulnak, s hatásuk tekintetében sem a megindítás céljával vagy a szív valamely érdekével fordulnak az érzéshez, hanem azt, ami tartalmaz, kellésként, tiszteletre méltó és illő dologként idézik az ember tudatába.”²³⁷ A kettős objektivitás megszűnésével egy újfajta objektivitás lép föl: a természet vagy az emberi létezés **különös** területének objektivitása!²³⁸

Hegel elemzéseiben Arisztotelészhez hasonló eredményre jutott: „Az ilyen mondások... töredékes elkülönülésükből és önálló elszigeteltségükből... nagyobb egészé sorakozhatnak egymás mellé és olyan totalitással kerekedhetnek ki, amely feltétlenül **epikai** jellegű, mivel az összetartó egység és a tulajdonképpen

226

Met. 982b.

227

Met. 982b.

228

Met. 981a.

229

Nic. Et. 1179a.

230

Vö. Hegel: Előadások a művészet filozófiájáról. 342. old.

231

Hegel: Előadások a művészet filozófiájáról. 342. old.

232

Hegel: Előadások a művészet filozófiájáról. 343. old.

233

Hegel: Előadások a művészet filozófiájáról. 342. old.

234

„A legelső, amivel az ilyen elmélkedést elkezdhetjük, az **epigramma**, amennyiben valóban még **felirat** marad az oszlopokon, szerszámokon, emlékműveken, ajándékokon stb., s mintegy szellemi kézként utal valamire, amennyiben a tárgyra ráírt szóval megmagyaráz valamit, ami egyébként plasztikus, térbeli, a beszéden kívül jelenvaló Itt az epigramma egyszerűen megmondja azt, hogy mi ez a dolog. Az ember még nem fejezi ki saját konkrét énjét, hanem... a tárgyhöz, a helyhez, amely érzékielőtte van... tömör magyarázatot fűz, amely magának a dolognak lényegére vonatkozik.” (Hegel: Esztétikai előadások. 3. köt. Akadémiai Kiadó. 2. kiad. 1980. 251. old. Továbbiakban: Esztétikai előadások.)

235

Vö. Esztétikai előadások. 3. köt. 252. old.

236

Esztétikai előadások. 3. köt. 252. old.

237

Esztétikai előadások. 3. köt. 252. old.

238

Vö. Esztétikai előadások. 3. köt. 253. old.

*középpont nem egy pusztán lírai hangulat, vagy egy drámai cselekmény, hanem egy valóságos életkör, amelynek lényeges természetét tudatosná akarja tenni mind általánosságban, mind különös irányai oldalai, eseményei, kötelességei stb. tekintetében.*²³⁹ Esztétikai előadásában Hegel természetesen ezt az egységet az egésznek epikai jellegében látja, de a totalitással kikerekedő, elszigeteltségüket feloldó gnómák a filozófiai elemzés számára **bölcséleti** jellegükkel tűnnek ki. Ezt a kettős megközelítést és megoldást az teszi lehetővé és elfogadhatóvá, hogy a gnómában éppen hogy kezd elválni egymástól a költészeti és a filozófiai, vagy másképpen: „*Tartalmas mondatok ezek, amelyek még a prózainak és a költőinek különbségén még innen vannak.*”²⁴⁰

Ha a filozófikum nem ragadható meg az egyesekben, akkor Arisztotelész és Hegel szellemében nem az egyeseket kell nézni, hanem a gnómák megragadható összegét, egymáshoz való kapcsolatukat, logikai egyöntetőségüket, és azt a hipotézist lehetne és kellene felállítani, és szükséges lenne megvizsgálni, hogy a filozófikum létezik-e az egészben, a bölcses együttes munkásságában és bölcs mondanivalójuk közösségében. Ezek az egyszerű ítéletek egyszerűségüknél fogva rendkívül széles körre érvényesek, elvontságuk és általánosságuk ebben az egyszerűségükben fejeződik ki éppen úgy, mint időfelettségük, ami látszat, mert a gnómák legközvetlenebbül az adott kor ítéletei, noha egy részük mindmáig, minden társadalmi változások ellenére az emberi együttélés elemi feltételeit rögzíti.

Meglehet, amennyiben egymás mellé állítjuk és összevetjük őket, és egészük mondanivalóját vallatjuk és vitatjuk, akkor filozófikum nyomban szembeötlővé válik, a gnómák többé-kevésbé összefüggő, egységes, többé-kevésbé ellentmondás mentes gondolati szövegté állnak össze, világukról adnak koherens és hiteles képet, értékítéletet és követendő ideált. Ha a felfogások és következtetések egysége minden tudományos rendszer elengedhetetlen minimális feltétele, akkor a gnómák egyeteme ennek a feltételnek jobbára megfelel.

AZ EGÉSZ MINT TÁRSADALOMTAN

Ha az egészre kérdezzük rá, arra, hogy milyen eszme teszi a gnómák halmazát rendszeres egészé, s hogy milyen természetű ez az egész, akkor feleletül a maga korában különös történelmi érzékkel megáldott Vico megállapítását idézzük: „*a hét bölcslet azért csodálták, mert ők voltak az elsők, akik előírásokat vagy társadalmi tanokat adtak maximák formájában.*”²⁴¹ Gnómák együttese, mint társadalmi tanok?

A bölcs mondások elsősorban a kor jogi, kormányzati és erkölcsi alapelveit rögzítik, pontosabban: ezeknek a közös, még egymástól el nem vált, ki nem csirázott magvát. Mindezekkel nem azt kívánjuk állítani, hogy az intelmek és a bölcs mondások csak a közélet tapasztalatainak a párlatai, de azt igen, hogy elsődlegesen a vezetői benyomásokból általánosították, s azok szabályozására fogalmazták meg őket. E bölcsességek annak az új berendezkedésnek követendő normái, amelyek az arisztokrata uralommal, az arisztokratikus kormányzással szemben az új rendet, vagyis a politeiát, a demokráciát, a timokráciát vagy a türanniszt képviselték.

Igaza van Hegelnek, amikor megállapítja, hogy a bölcsességek „*összefoglalják az emberi lét kötelességeit, az élet bölcsességét, mindannak szemléletét, ami a szellemiségben a cselekvés és tudás szilárd alapjait és kötelekeit alkotja az ember számára, a... „szentenciák nem mint szubjektív érzés és pusztán egyéni reflexiók nyilvánulnak meg, s hatásuk tekintetében sem a megindítás céljával vagy a szív valamely érdekével fordulnak az érzéshez, hanem azt, ami tartalmas, kellésként, tiszteletre méltó és illő dologként idézik az ember tudatba.*”²⁴² Mi következik ebből? – mindenekelőtt az, hogy e bölcsességek indítékaikat és tényleges tartalmukat tekintve nem egyéni reflexiók, hóbortok, magánvélemények, óhajok, céljaikat és valóságos hatásukat tekintve pedig nem az egyéni érzelmeket és az akaratot igyekeznek befolyásolni. A tartalom tehát objektív, s mint ilyen, a tudás és a cselekvés szilárd alapját és kötelekeit fogalmazzák meg.

A filozófia kezdete a korai **hatalomgyakorlók** gondolkodásában knósszoszi Thalészstől kezdve a korai bölcseskig egy többé-kevésbé „*jogászi világnézet*”-ként állt elő.²⁴³ Mindezt az ókoriak még tudták:

*...Bölcsesség egykoron ez volt:
elválasztani közt a magántól, földit a szenttől,*

239

Esztétikai előadások. 3. köt. 252. old.

240

Esztétikai előadások. 3. köt. 193. old.

241

Vico: Az új tudomány. Akadémiai Kiadó. 2. kiad. 1979. 277. old. Ezt támasztja alá Arisztotelész is: „*A parosziak tisztelték Arkhilokhoszt, jóllehet az gyalázta őket; a khiosziak pedig Homéroszt, holott nem volt polgártársuk; a mütilénéiak Szapphót, pedig asszony volt; a spártaiak Khilónt, akit még az öregek tanácsába is bevettek, pedig egyáltalán nem voltak tudománykedvelők; az itáliaiak Püthagorászt; a lapszakosziak Anaxagorászt, jóllehet idegen volt, mégis eltemették és ma is tisztelik;... az athéniak Szolón törvényeit alkalmazva boldogultak, a spártaiak pedig Lükurgosz törvényeivel. És a thébaiaknál, míhelyt bölcses lettek az előjárók [Epimeinodasz és Pelopidasz – EKÓ]. felvirágzott a város.*” (Arisztotelész: Rétorika. 1398b. Telosz Kiadó. 1999. Továbbiakban: Rétorika.)

242

Esztétikai előadások. 3. köt. 252. old.

243

Tocqueville az amerikai társadalomról állapítja meg, hogy jogász szellemű társadalom, uralkodó benne a jogásztisztület és jogszellem (vö. Tocqueville: Az amerikai demokrácia. Európa Könyvkiadó. 1993. 384. old.)

*tiltani párástól és házassági jogot adni,
fába vésni a szent törvényt, alapítani várost.*²⁴⁴

A korai hellének még nem különböztették meg élesen egymástól a „*köztől elválasztott magánt*” és a „*magántól elválasztott közt*”, a magánerkölcs elemeit és a közkerkölcs elemeit, az erkölcsöt és a jogot, de annyiban mindenképpen elkezdődött a megkülönböztetés, hogy kezdték elválasztani egymástól „*földit a szenttől*”. Azok a kérdések tehát, amelyek a korai jogi és etikai gondolkodást elindították, olyan kérdések voltak, amelyek a legközvetlenebbül beletorkolltak a filozófiába.

A bölcsek gondolkodásában a törvény szigora, az erkölcsi nevelés és a meggyőzés még egységben áll, de már az elő helyet foglalja el követelményként, hogy „*Engedelmeskedj a törvényeknek!*”²⁴⁵ azaz nem a hagyománynak, nem a vezetői akaratnak, nem az öregek tekintélyének, hanem a törvénynek, ami mindenkit köt, legyen egyszerű polisz polgár vagy arkhón, baszileusz, türannosz. Ez volt Khilón értelme, de Pittakosz is ezen az állásponton állt: „*Amikor pedig Kroiszosz megkérdezte: 'Melyik a legjobb uralom?' Azt felelte: 'A tarka falapoké' – a törvényre utalva.*”²⁴⁶ Még hozzá nem akármilyen törvényre utalt, hanem Drakón híveként és Szolón kortársaként az *írott* törvényt értette rajta, amivel a hagyományok alapján való oligarchikus kormányzással, de mivel a nagykirály kérdésére felelt, bizonyára az egyeduralommal szemben emelte ki a törvények alapján való kormányzás felsőbbrendűségét.

Ezen az alapon bontakozik ki a filozófia, amely „*még nem*” filozófia és a „*már igen*” filozófia.²⁴⁷ A filozófia a polisz szülötte, de részben feléjük emelkedett, hogy azután hatása ismét a poliszokban csapódjon le.

AZ EGÉSSZÉ SZERVEZŐ ÖKONÓMIA

A filozófia mint jog- és erkölcsfilozófia tipikusan az áruterelő viszonyokra való áttérés következménye, elsősorban a jog és a vele együtt járó etika az áruterelő kibontakoztatásáért küzdő erők szekularizált világszemlélete és világmagyarázata, a polgári jogok foglalata, a polisz ideológia talaja. A görög jog, a görög etika és a görög filozófia az áruterelő termékei, s egyben az áruterelőből kibontakozó elidegenedés leküzdésének eszmei kísérletei. A gyakorlati jogalkotók – knószoszi Thalész, a ködbe vesző spártai Lükurgosz, majd Zaleukosz és az athéni Drakón, s végül Szolón – a jogi elmélet elemeit is kifejtették.²⁴⁸ Az áruterelő társadalom jogász szellemű társadalom. Az ókori filozófia annyiban jogász- és etikai szemléletű, amennyire a társadalom áruterelővé vált. A folyamat és eredménye megrendítő volt. Így kesereg Theognisz:

*Pénzre vadásznak erőszakosan, megfojtva a rendet,
És a felosztás nem jogra tekint sohasem...*²⁴⁹

a „*felosztás*” ősi módja, a hagyományos „*rend*”, az oligarchikus „*jog*” a „*pénzvadászat*” martaléka lesz. Velük szemben áll a felosztás *újsüetű* módja, a városi nemesség, az iparosok és a kereskedők együttélésének és uralmi szervezeteinek *rendje*, az áruterelő, az árucseré és pénzgazdálkodás *jogára* való tekintés. Erővel erő, renddel rend, felosztással felosztás, joggal jog áll szemben. Az oligarchák és érdekeik megszólaltatója, Theognisz szerint az, ami kívül esik saját rendjükön, saját jogukon, az rendtelenség és jognélküliség vagy jogtiprás, vagy jogtalanság. Sarkady János talán csak az egyedüli, aki – noha nem bontja ki – felismeri, amit az ókoriak tudtak: „*Jellemző, hogy ekkor, a polis jogi formát öltése, a tudatos önalakítás korában alakul ki a hét bölcsről szóló hagyomány, amely összefoglalja az archaikus görögség államférfi-eszményét, a gyakorlati államvezetés és a*

244

Horatius: Levelek. II,3. Ars poetica. In: Uő. Versek. Európa Könyvkiadó. 1959. 153. old.

245

Diog. Laert. Khilón I,3.

246

Diog. Laert. Pittakosz I,4.

247

Idézzük Bessenyei Györgyöt: „*Látod, hogy a törvény mindenkor csak fia a bölcsességnek, mely ötlet minden időben szülte és szüli. Miért ne lenne hát a jó a törvények anyjával, az igaz emberi, isteni közönséges bölcsességgel ismerkedni, hogy annak idejében a hibás törvényeknél jobbakat szülhessünk általa? Miért kérte Likurgust Spárta, hogy adjon neki jó törvényeket? Azért, hogy többet tudott és bölcsőbb volt hazájának régi, romlott törvényeinél.*” (Bessenyei György: A Holmi a halhatatlanságnak és szép tudományoknak. In: Uő. Válogatott művei. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1987. 360. old.). A filozófia a „*törvények anyja*”, a jog a „*bölcsesség fia*”: a jog ezzel a filozófiának rendelődött alá mind genetikusan, mind strukturálisan.

248

A jogtörténet véleménye, hogy „*a jogfilozófiai gondolkodás az i. e. 5. század politikai válságperiódusában alakult ki.*” (Kisteleki Károly, Lővétei István, Nagyné Szegvári Katalin, Rácz Lajos, Schweitzer Gábor, Tóth Ádám: Egyetemes Állam- és jogtörténet. Ókor – feudális kor. HVG-Orac. 79. old.). Ez másfél-, két évszázaddal későbbre teszi a jogfilozófiai gondolkodás kialakulását, mint amikor mi feltételezzük megjelenését. Velük szemben Szalai Sándor kiemelte, hogy „*kézzelfoghatóbb formája a társadalomtudományi gondolkodásnak az, amelynek nyomát a nagy ókori törvényhozók könyveiben találhatjuk.*” (Szalai Sándor: Bevezetés a társadalomtudományba. Egyetemi Nyomda. 1948. 17. old.). Hammurábit, a Bibliát, Konfucsét, Szolont, a történetíró Hérodotoszt, Thuküdidészt, Xenophónt, Polübioszt említi. (vö. i. m. 17-18. old.) Szolón „*A kormányzás bölcsessége*” címen ismert költeménye nagyon jól kifejezi tevékenységüknek ezt a vonását. (vö. Görög költők antológiája. 93. old.)

249

Theognisz: Lenne ma pénzem. In: Görög költők antológiája. 132. old.

*filozofikus elmélyültség egyesítését.*²⁵⁰ A magvas összefoglalás következtetésével nem érthetünk egyet. Nem „*az archaikus görögség államférfi-eszménye*”, hanem gnómáikban éppen az archaikus eszményekkel szakító államférfiak eszménye áll előttünk! Az első türannoszok a VIII. században léptek föl, a VI. századra befejeződik a türannisz kiépülése.²⁵¹ Ez lényeges korszakhatár, lezárul a hellén archaikus korszak.²⁵²

Első hely illeti meg Thalész gnómáját, nem csupán szerzőjének tekintélye miatt, hanem mert valószínűleg felkerült a többi bölcs mondással együtt a delphoi szentély falára: „*Kezesség, rögtön kész a baj*”.²⁵³ A gnómától nem tagadhatunk meg bizonyos logikai értéket. Lukianosz írja egyik gúnyosnak szánt, de véresen komoly szatírájában: „*kizárólag csak a bölcshez illik az uzsora, hiszen ő legsajátosabb ténykedése épp a következtetés és a pénzkölcsönzés, s a kamatok kiszámítása a legeslegközelebb áll a következtetéshez. Ha pedig a következtetés kizárólag csak a bölcs tudománya, úgy a pénzkölcsönzés is, és nemcsak egyszerű kamatra, mint mások úzik, de kamatos kamatra is.*”²⁵⁴ Az árucserre és a logika szinte hegeli összekapcsolása illik a harácsoló, a spekuláns kereskedő Thalészra, aki Arisztotelész szerint és általa el is utasított pénzből pénzt csináló pénzügylettel, az egyedárusággal is foglalkozott.²⁵⁵ E ennek tudatában különösen figyelemre méltó, hogy szerinte Thalész ezzel „*tett bizonyosságot bölcsességéről*”, éppen e gazdasági fölismeréséért számították bölcsnek!

Lényeges tartalma miatt, de azért is idézzük Khilón gnómáját, mert éppen az arany és pénzellenes, egyenlősítő Spártában hangzott el, de bizonyára Spártán kívüli tapasztalatai alapján is mondja: „*Az aranyat csiszolt kövekkel (köszörűvel) próbálják ki és megmutatkozik értéke; az emberek jó vagy rossz lelkiületét pedig az arany segítségével lehet megismerni.*”²⁵⁶ Az **arany**lelkű, **arany**természetű²⁵⁷ spártai epherosz, Khilón az éppen csak születő, léteért harcot folytató iparos és kereskedő réteg nevében lépett föl. A görög „*οὔσια*” (uszia) egyszerre jelentett egyfelől „*vagyon*”-t és „*birtok*”-ot, másfelől pedig „*lép*”-et, „*létezés*”-t és „*lényeg*”-et (előfordul „*ősanyag*” értelemben is). Többé-kevésbé világos, hogy a mondásnak kettős értelme van, nem csupán az, hogy az arany értéke és az ember értéke egymással arányban áll, hanem hogy éppen az arany (a vagyon, a birtok) határozza meg az ember társadalmi létezését és lényegét, tudását és jellemét, vagy mint Khilón mondja: „*lelkiületét*”.²⁵⁸

Az embert emberré tevő, a bölcslet bölccsé tevő vagyon! – Ez a bölcsök olyan fölismerése és gondolatköre, ami éppen úgy, mint a jogi és az etikai tartalmuk összeköti és bizonyos fokig rendszerezi is szinte valamennyiüket ítéletét.

KATEGÓRIA-PÁROK

Összeköti a bölcs mondásokat az is, hogy a gnómák a gondolati elemek **szembeállításában, oppozíciójában** fogalmazódtak meg, s ez feltehetően a bölcsökre utaló sajátosság: „*magas – alacsony*” „*lealacsonyítás – fölemelés*”, „*jól neveltek – nevetlenek*”, „*balsors – szerencse*”, „*becsületes – becstelen*”, „*veszteség – nyereség*”, „*szeressenek – féljenek*”, „*irgalmasság – bosszú*”, „*biztos – bizonytalan*”, „*ember – állat*”, „*férfi – nő*”, „*hellén – barbár*”, „*élők – holtak*”, „*nappal – éjjel*”, „*jelen – távol*”, „*erős – irgalmatlan*”, „*meggyőződés – erőszak*”, „*barát – ellenség*”, „*kimegy – visszatér*”, „*tudás – tudatlanság*”, „*hallgatni – beszélni*”, „*hízélgés – veszekedés*”, „*gőgös – levert*”, „*jósors – balsors*”, „*jósors – balszerencse*”, „*önként – erőszakkal*”, „*elveszíteni – lemondani*”,

250

Ritoók, Sarkady, Szilágyi: A görög kultúra aranykora. 77. old.

251

A vezető poliszok többségében – Anaktroion, Argosz, Epidauros, Khalkisz, Khiosz, Korinthosz, Krisza, Leontino, Megara, Milétosz, Mütüliné, Piza, Sziküon – VII. század közepére győz a türannisz.

252

Dodds véleménye: „*Az archaikus kor lezárásának általában a perzsa háborút tekintik, és a politikatörténet szempontjából ez kézenfekvő korszakhatár. Az eszmetörténet szempontjából viszont későbbre esik az igazi töréspont, a szofista mozgalom kezdetére.*” (Dodds: A görögség és az irracionalitás. Gond-Palatinus. 2002. 270. old.). Nem! Nem veszi tekintetbe a lüd s perzsa háborút a bölcs-mozgalom ellehetetlenülésében, a természetfilozófia kialakulásában.

253

Vö. Kharmidész. 165a.

254

Lukianosz: Filozófusok árverése. 23. In: Uő. Összes művei. 1. köt. Magyar Helikon. 1974. Lukianosz közel áll Platónhoz, ő pedig a thalészi szemlélethez: „*Nagyon szeretném, ha leróhatnám, ti meg megkapnátok, de nem ám a kamatokat, mint most. Nos, fogadjátok el egvelőre a kamatot, magának a jónak a szülöttét. De vigyázzatok, hogy akaratlanul is be ne csapjalak benneteket, s hamis számlát ne nyújtsak be a kamatról.*” (Állam. 507a.)

255

Vö. Politika. 1258a-1259a.

256

Diog. Laert. Khilón I,3.

257

Vö. Platón: Állam. 415ac.

258

Anakharsisz, Biasz, Periandrosz, Pittakosz és Szolón fentebb már idézett gazdasági tartalmú, de etikailag is értelmezhető gnómáira nem térünk ki. Tartalmilag nem haladják meg Thalész és Khilón gondolatkörét.

„nyugalom – megfontolatlanság”, „demokrácia – türannisz”, „mulandó – halhatatlan”, „szégyenem a hazám – hazád szégyene”, „jó – rossz”, „fiatal – öreg”, „bor – víz”, „nem adtál – ne kérd”, „hallgatás – beszéd”, „dicsőséges – becstelen”, „elkövettek – nem követtek el” stb. A szembeállítások közül külön kiemelhetjük a „férfi – nő” és a „jó – rossz” („jósors – balsors”, „jósors – balszerencse”, „szerencse – balsors”), továbbá a „nyugalom – megfontolatlanság”, illetve a „nappal – éjjel” kategória-párokat.

Ezek párhuzamos alakulások a korabeli, arióni (lakedaimóni) dithürambusz szerkezettel, az is strófából és antistrófából állt. Az ugyancsak kortárs Megalé Hellasz-i Sztészikhorsz pedig Megalé Hellaszban kardalait és drámáit triádokban – strófa (versszak), antistrófa (ellen-versszak) és epódus (zárószakasz) – szerkesztette. Amennyiben e szerkezetek eredetiek, akkor úgy tekinthetünk rájuk, mint amik bizonyos fokig előkészítik a későbbi érvek és ellenérvek szembesítésévé váló filozófiai vitákat, valamint belső disputában megfogalmazott filozófiai értekezéseket, amikor a filozófiai szöveg önnön kommentárjának funkcióját is betölti.

A szembeállítások közül külön kiemelhetjük a „férfi – nő” és a „jó – rossz”, a „nyugalom – megfontolatlanság”, a „nappal – éjjel” kategória-párokat. Steiger Kornél megjegyzi, az ión filozófiával szemben „Az itáliai filozófia paradigmatis ellentéte... a **hím-nőstény** oppozíció”,²⁵⁹ akkor azt látjuk, hogy az ión és az itáliai filozófia szembeállása nem olyan éles, mint ahogyan az angol filozófiatörténet írás bemutatja. Ezekre a fogalompárokat feltűnően hasonlítanak, a későbbi püthagoreus „férfi – nő”, „jó – rossz”, „mozgás – nyugalom”, „világos – sötét” kategória-párok, de elvileg-szerkezetileg a többi sem idegen emezek logikájától. Amíg a bölcsek az ellentéteket egyenként mondták ki, nem vették észre tartalmi-szerkezeti együvé tartozásukat, mint ahogyan a püthagoreusok, de így is mintegy előlegezik a püthagoreus kategória-táblázatot, amely összetartozásuk első fölismerése volt.

FILOZOFIKUM AZ EGYESBEN

Láttuk, hogy van egységes tartalom és kölcsönösség a gnómák **összességében**. Felmerül, hogy rendelkezésünkre áll-e olyan episztemológiai nagyító lencse, amely az **egyes** gnómákban is láthatóvá teszi, hogy van-e bennük vagy sincs filozofikum?

Egyesekben, miképpen Hegel megállapította, „van jelentős tartalom, amely magában zárt egész, azonban további fejlődés és mozgás nélkül már egyetlen mondatban befejezett és kész. Az ilyen tartalomról tulajdonképpen nem lehet megmondani, hogy a költészethez vagy a prózához kell-e számítani. Az ótestamentum nagyszerű ígéje pl.: 'Mondá az isten: Legyen világosság. És lón világosság!' a maga tartalmasságában és tömör megfogalmazásában magában éppúgy legmagasabbrendű költészet, mint próza. Ugyanígy a parancsolatok 'Én az Úr, vagyok a te Istened, rajtam kívül más istened ne legyen'; vagy 'Atyádat és anyádat tiszteljed'. Ide tartoznak Pythagoras aranymondásai, Salamon ítéletei és bölcsessége stb. is. Tartalmas mondatok ezek, amelyek még a prózainak és a költőinek különbségén még innen vannak.’²⁶⁰ Természetesen ezeknek a zárt, befejezett és kész egészeknek bizonyuló gnómák esetében, nem vethető föl továbbfejlesztésük, valamiféle rejtett és kibontható hátsó tartalom kibontása, előhívása.

Ezeknek mellőzése esetén is fellelhetők olyan gnómák, amelyekkel szemben feltehető a kérdés, hogy bírnak-e olyan gnoszeológiai mikroszkóppal, amellyel behatolhatunk mélységeikbe, gondolati zárványaikba?

Hogy felelhessünk, megint Arisztotelészt és Hegelt vallatjuk.

A sztagirai gondolkodó legfigyelemreméltóbb és sokszor elfelejtett gondolata, hogy e nehézségek leküzdésére vannak eszközeink, hogy most már az egyes gnómákban kutassuk és találjuk meg a filozofikumot. Gondolatmenete a következő: „A gnóma kijelentés, de nem valami egyediről, például, hogy milyen ember Iphikratész, hanem valami általánosról, de nem is minden általánosról, például nem arról, hogy az egyenes a görbe ellentéte, hanem csak arról, amire cselekvéseink vonatkozhatnak, és amit meg kell tennünk vagy el kell kerülnünk.”²⁶¹ Ami tehát a gnómát bölcséleti tartalom megformálásává teszi, hogy a benne megbúvó **látens általánost** ragadják meg, már önmagában az individuálissal szemben az általánosság érvényével bír, s hogy a **szubjektum** és az **objektum viszonyát** fogalmazza meg. Arra vonatkozóan, hogy milyen ez az általános, s hogy milyen ez a viszony, Arisztotelésznek a szónoki beszédben alkalmazott gnómákról szóló megállapítása ad felvilágosítást: „Azokban a beszédekben van erkölcsi tartalom, amelyekben világos a szónok választása. A gnómák pedig mind elérik ezt, mivel az, aki a gnómát mondja, általános kijelentést tesz arról, hogy mit kell választani, úgyhogy ha a gnómák tisztességesek, tisztességesnek tüntetik fel a szónokot is.”²⁶²

Az oppziciós formájú gnómák, valamint az ilyen alakúak, amilyenek az „Arra... ami...”; „Ne... hanem...”; „Inkább... mint...”; „Azért... mert...” és még néhány már elemi formában arra mutat, hogy láttuk, hogy az irodalmi strófa-antistrófának többé-kevésbé megfelel a filozófiai-logikai tézis-antitézis viszony. Ezek a párok egymásra utalnak, de nem egyenértékűek. Ami fontos, azt Arisztotelésztől tudjuk meg: „az ellentétpárok

259

Steiger Kornél: A korai görög filozófia néhány alapfogalma. In: Világosság. 1984. 12. sz. 795/b. old.

260

Estétikai előadások. 3. köt. 193. old.

261

Rétorika. 1394a.

262

Rétorika. 1395b.

egyik tagja is elegendő arra, hogy önmagát és az ellentétét is megítélje. Hiszen az egyenessel ismerjük fel öt magát is meg a görbét is, mert mindkettő tekintetében a mérőléc ítélete a mérvadó, a görbe vonalé ellenben sem önmaga, sem az egyenes tekintetében nem az.”²⁶³ Az első tag állító vagy apologikus, a második tag tagadó vagy kritikus. Az első tag megvilágítja ellentétét, a másodikat, de a kritikai, tagadó tételből nem következtethetünk vissza az állításra, ha a „mérőléc” egy harmadik tag, ami az elsőt igazolja. Az egyes, ellentétes ítéletpárok esetében feltehetünk egy közös „mérőlécet” –esetünkben ez az erkölcsi, a jogászai, az ökonómiai tartalmat jelenti.

Különösen fontos, amit Hegel, Arisztotelész felismeréséhez kapcsolódva, a gnómák mögöttes tartalmáról mond: „Néhány ilyen mondást nem csupán mélyértelmű és jó gondolatnak lehetne tekinteni, hanem filozófainak és spekulatívnak is annyiban, hogy átfogó általános jelentést tulajdonítanak nekik, amely azonban nem tűnik ki belőlük magukból.”²⁶⁴ Ha önmagukból nem derül ki, akkor kibontásuk külön erőfeszítést igényel. Hegel három bölcs, Khilón, Kleobulosz és Szolón egy-egy tételét emeli ki, és mutatja meg ezt a mögöttes tartalmukat.

„Vállalj kezeséget s kárát valold” Khilón gnómája, ami „egyfelől egészen közönséges életszabály, okossági szabály”, amelynek később „sokkal magasabb, általánosabb jelentést adtak... Ez az értelem a következő: 'Fúzd a valódat valamilyen meghatározott dologhoz, így boldogtalanságba döntöd magadat’.”²⁶⁵ Kleobulosz mondásában, hogy minden a mérték, hogy legjobb a mérték, szintén általánosabb tétel húzódik meg: a meghatározott és a meghatározatlan viszonya, amelyben a meghatározott, az önmagát meghatározó a meghatározatlannal szemben áll, mint a létben a legfőbb.²⁶⁶ Végül Szolón tétele: „Halála előtt senki sem mondható boldognak”, ami azt az előfeltevést rejti, hogy a boldogság a legkívánatosabb cél, az ember rendeltetése, hogy boldog legyen. A boldogság az embernek a gyönyörökben való kielégülése, de nem minden gyönyör kielégítése, mert a boldogság az az állapot egészére vonatkozik, ha a részlet ellentétes az egészszel, akkor el kell kerülni: „Az eudaimonizmus a boldogságot az egész életet átfogó állapotnak fogja föl, a gyönyör totalitását követeli. Ez valami általános és szabály az egyes gyönyörök számára, hogy az ember ne engedje magát át a pillanatnak, hanem fékezze vágyait, általános mértéket tartson szem előtt.”²⁶⁷ Érdemes, de hatalmas munka lenne a még csak legjelentősebbeknek látszó gnómáknak ezt a mögöttes tartalmát feltárni, hogy teljesebb képünk legyen a bölcsök gondolkodásának mélyebb rétegeiről, összefüggéseikről.

Emeljünk ki Hegel elemzéséből azt a megfontolását, ami a gnómákra vonatkozóan különösen fontosnak mutatkozik, nevezetesen: hogy ez az általánosabb jelentés, magasabb értelem magáról „Chilonról is feltehető”! Vagy másképpen: a közönséges és jelentéktelen életszabályok magasabb tartalma és általánosabb jelentése feltehetően már a gnómát megfogalmazó és kimondó bölcsnél is fellelhető lehetett. S ha ez állítható Khilón gnómájáról, miért ne lehetne állítani bármelyik bölcs bármelyik mondásáról, Kleobuloszról és Szolónról is! De bizonyosan így értették azt az ok is, akik a gnómákat meghallgatták és a maguk számára értelmezték. Mint ahogyan a kezdeti filozófia még nem lelt rá tartalmas kategóriáira, s ezért a köznapi tudattól és a mitológiától kölcsönözte azokat, hasonlóképpen az általánosnak ezt a megfogalmazását sem tudta még tagolt totalitásként kifejezni. A kezdeti filozofálásban a filozófia nyelvi, fogalmi és logikai apparátusa még nem alakult ki.

De másról is szólnunk kell!

A bölcsök gnómáiban megjelenik az, ami a filozófiát filozófiává teszi: a filozófia csak egymással konfrontáló filozófiai irányzatok formájában létezhet, és ilyenképpen a filozófiai közlés bármely formája is magán viseli nyíltan vagy rejtetten az irányzatoknak ezt az eredendő duális tartalmát.

DADOGÓ FILOZÓFIA

A bölcsök találkozásai gyümölcsözőnek bizonyultak, gondolatgazdagságuk és módszerük a filozófia későbbi fejlődésének kiindulópontjaivá váltak. De van egy minden eddiginél súlyosabb akadály, amivel szembe kell néznünk, s ami abból adódik, hogy a **kezdeti** filozófia szükségképpen **kezdetleges** volt. Platón történelmi szemléletét dicséri, hogy belátta: „Ha tehát most életre kelne közöttünk Biasz, neveltségessé tenné magát a szemetekben..., ahogyan Daidaloszról is azt állítják a szobrászok, hogy ugyancsak neveltség tárgya volna, ha most élne és afféle műveket alkotna, amilyenekkel jó hírnévre tett szert.” Vagyis jól tudja, hogy a bölcsök és bölcsességük korhoz kötött, s csak az adott korban bír evidenciával.²⁶⁸

263

Arisztotelész: A lélek. 411a. In: Uő. Lélekfilozófiai írások. Akadémia Kiadó. é. n. Meggondolandók Arisztotelész 1130a alatti szavai a „Nikomakhoszi etiká”-ban.

264

Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 134. old.

265

Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 138. old.

266

Vö. Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 138. old. (L. még: A nagyobbik Hippiasz. 282a.)

267

Vö. Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 139. old.

268

A nagyobbik Hippiasz. 282a.

Arisztotelész más oldalról közelíti meg a bölcsek, az első filozófusok: „mindnyájan homályosan beszéltek, s ha bizonyos értelemben már valamennyi okról szóltak is, más értelemben viszont azt mondhatjuk, hogy semmit sem mondtak róluk. Mert dadogásnak látszik az 'első filozófia' kezdete minden kérdésben, hiszen még új és a kezdet kezdetén álló volt.”²⁶⁹ Arisztotelész fölismerte, az új és a kezdet kezdetén álló nem lehet más, mint **minden kérdésben** homályos – ez magyarázza az első filozófusok elkerülhetetlen és leküzdhetetlen „dadogását”, gondolataik eredendő összemarkoltságát, hézagosságát, következtelenségeit. A töredékek töredékességükből is adódnak.²⁷⁰ Ha az egyes intelmek csak virtuálisan fejezik ki az általánost, a közös tartalmat, akkor Winckelmann jól látta: „*Bizonyos vagyok benne, hogy a régi művészeknek és bölcseknek az volt a szándéka, hogy kevéssel sokat sejtessenek.*”²⁷¹ Ezt a sejtelmet kell tudássá emelni!

Az általánosabb jelentés, a magasabb értelem odagondolásában és odaértésében ugyanaz a gondolati folyamat játszódhat le, mint az enthümémák esetében, ami nem lustaság, nem hanyagság, nem, mint később, hatásos retorikai fogás, hanem a szillogizmusok első történelmi és mindmáig tömeges formája. Ott is az a helyzet, hogy a szillogizmus vagy valószínűséget fejez ki, mert a konklúzióból következtet a premissákra, vagy nem teljes, mivel hiányzik valamelyik premisszája. Itt is tudja vagy sejtí a tételt kimondó és a következtetéssel találkozó, hogy miről van szó: gondolatban megfordítja vagy kiegészíti a szillogizmust. Ez a két „dadogás” összefügg történetileg is, pszichikailag is, logikailag is: ilyen a kezdet kifejtése és ezen az úton megy végbe a kezdet megértése.

És általánosabban, Hegel mindig a kezdetre figyelt és figyelmeztetett, elemezte és indokolta, hogy mivel kell **kezdeni** a filozófiát – a kezdet a közvetlen, a tartalmatlan, üres, egyszerű, elemezhetetlen²⁷² –, de ezt az elvét nem alkalmazza, amikor az lesz a kérdés, hogy mivel **kezdődött** a filozófia. A filozófia kezdete – mondhatjuk Hegel szellemében – az egyszerű, még kifejtetlen, tartalmához nem jutott, minőség nélküli lét és nem-lét egységében – vagy mint itt mondja – a felületes, elcsépett, közönséges, mindennapos, jelentéktelennek és még jelentéktelenebbnek látszó reflexiókban ragadható meg a filozófia kezdete,²⁷³ az, amiben a filozófiát először hozták a képzelet elé, s ami minden későbbi filozófia jelenvaló alapjaként szolgál. Menthetjük ezeket a tételeket azzal, hogy elsőként kimondani őket más dolog, mint kétezer évig hallatni és hallani ugyanazt.²⁷⁴ S ez igaz is. A gnómák gyermekdedsége azonban nem egyszerű infantilizmus, bennük szólal meg az emberiség gyermekkorának tudata.²⁷⁵

A „*filozófia előtt*” sok minden volt, az egyszerű érzelmi felkiáltásoktól, az élelem vagy veszélyek jelzéseitől a mitológiák épületéig, ám kiemelhetjük e sokrétű, már tagolt társadalmi tudatból azt, amit az orosz Csanisev mint „*предфилософия*”-t (predfilozofia)²⁷⁶, a magyar Farkas Attila Márton pedig mint „*filozófia előtti filozófiát*”-t²⁷⁷ fogalmaz meg. Mindketten olyan eszméket, illetve eszmerendszert értenek rajta, ami bizonyos értelemben **már** filozófia, de a szó tulajdonképpen értelmében **még** nem filozófia: **átmenetet** képez a nem filozófiai gondolkodásból a filozófiai gondolkodásba. Az, amit a bölcsek bölcsességének nevezünk, az nem más, mint „*предфилософия*”, mint „*filozófia előtti filozófia*”, vagy másképpen: „*protofilozófia*”, közelebbről gnóma-filozófia.

A gnómák ennyiben **nem** filozófiák, és ennyiben **filozófiák**: ezek képezik a filozófia **kezdetét**.

A BÖLCSMOZGALOM ELLEHETETLENÜLÉSE

269

Met. 993a.

270

Ami az athéni szűrőn keresztül a rendelkezésünkre áll, abban az első zavarossága és lapossága éppen úgy benne van, mint az áthagyományozók elfogultsága, rendszerező törekvése, félreértése. Ez két különböző szintű zavarosság, amelyek elválasztása fölöttébb keserves vállalkozás, ám a gondokat az athéni közlők nyakába varrni, kizárólag őket hibáztatni, egyedül az ő torzító olvasatukat kárhóztatni, kényelmes, de nem üdvözítő megoldás.

271

Winckelmann: Megjegyzések a műalkotások szemléléséről. In: Uő. Művészeti írások. Helikon Kiadó. 2. kiad. 2005. 53. old.

272

Vö. Hegel: A logika tudománya. 1. köt. 43-54. old.)

273

Vö. Előadások a filozófia történetéről. 1. rész. Akadémia Kiadó. 1957. 137-138. old.

274

Vö. Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 137-138. old.

275

Alexander Bernát szavai: „Az emberi elmének nincs mit restellnie rajta, hogy eleinte dadogott, midőn az igazságot formulálni akarta, hogy most is csak akadozva szótagolja s mint a gyermek, ki olvasni tanul, a szokat kiejti, de a következőnél elfelejti az előbbi s az értelmet nem fogja föl... A naív filozófáló elme abban is hasonlított a gyermekhez, hogy tehetségeit, erejét, a munkára készen álló anyag mennyiségét nem vette tekintetbe.” (Alexander Bernát: A filozófia feladata. In: Uő. Tanulmányok. 1. köt. Filozófia. Pantheon. 1924. 9. old.)

276

Vö. Чанышев: Эгейская предфилософия. Москва. 1970. и его же Начало философии. Московский Университет. 1982. и его же Начало философии. Московский Университет. 1982.

277

Vö. Farkas Attila Márton: Filozófia előtti filozófia. Szimbolikus gondolkodás az ókori Egyiptomban. Typotex. 2003. 25. old.

Elkezdődött a görög-perzsa háborúk kora. Eredetileg a különböző poliszok és régiók nem különültek el élesen egymástól, csupáncsak annyiban, hogy ezek emitt, amazok pedig amott feküdtek. A szárazföldi Hellaszt és Ióniát ezen túlmenően és alapvetően az különbözteti meg, hogy a hellén szárazföld gazdaságában a kézműipar, Ióniában pedig a közvetítő kereskedelem és a pénztőke az uralkodó ágazat. Ez az árnyalatnyi eltérés majd réssé, a később szakadékká szélesül. A válság polarizál! A lüd és a perzsa ellentét alapvető görög érdekeket érintett, s ez megosztotta a poliszokat. Az egyik irányzat Kürosz ellenes hellén és lüd összefogásra ösztönzött. Ez a szárazföldi és a szigeti poliszoknak érdeke volt. Amikor Pittakosz vagy Biasz elfordította a nagykirályt a szigetek elfoglalásától, akkor teszi ezt azért, hogy Lüdia hódító csapásait a nyugati iránytól Perzsia felé terelje. Ezért támogatta Spárta Kroiszoszt a perzsák ellenében.

Az alapvető görög érdekeket érintető perzsa támadások következtében megváltozott a hellén poliszok helyzete, erőviszonyaik átrendeződtek. A konfliktusokat már csak elhelyezkedésük okán is másképpen élték meg az ión városállamok, mint a szigeteken, vagy mint a szárazföldön fekvők, és egészen másképpen a nagy-görögországi poliszok. Ott a közvetlen rabló (550-től egymást követik a perzsa támadások, megsemmisítették Phókaiát és Teoszt), itt a távoli fenyegetés. Reagálásuk a külvészelyre belső feltételeik miatt is eltérő lesz. Mindennek következtében megszűnt a feltételek és a feladatok egyöntetősége, felszámolódtak az együttgondolkodást lehetővé és elkerülhetetlenné tevő adottságok, eloszlott az érdekek összeegyeztetésének a lehetősége.

Egy sor, egymástól független eseményt látunk:

- Szolón Szoloi városok alapítása és utópiaépítése
- Milétosz és Thalész perzsabarátsága
- Anaximandrosz eltávolítása Milétoszból
- Anaximenész filozófiai elnémulása
- a logografusok föllépése Milétoszban
- Pittakosznak a hatalomról való lemondása
- Biasz menekülése Mütilénéből
- Püthagorasz menekülése Szamoszról
- Xenophanész menekülése Kolophónból
- Aiszóposz kivégzése Delphoiban

Külön-külön mindegyiknek megvan a maga magyarázata, de van egy közös magvuk: a perzsa sikerek.

A bölcsek korszaka lezárult, a „*hét görög bölcs*”-ként ismert bölcs-mozgalom ellehetetlenült, gyakorlatilag szétesett, felbomlott. Delphoi és a bölcs-mozgalom egysége addig állhatott és állt fenn, ameddig az egybeesett a hellén néperdekekkel, ameddig kifejezte a poliszokban létező hellénség egységtörekvéseinek lehetőségét és szükségességét. Az a történelmi színpad, ahol a görög bölcsek közül a hetek több felvonásban végigjátszották történelmi szerepüket, 546-ban, Szardeisz elestével drasztikus hirtelenséggel összeomlik.

A bölcs-mozgalomra az első csapást a lüd támadások mérték, a végső dőfést a lüd birodalom pusztulása és Perzsia felemelkedése okozta. Lüdia győzelmével repedezni kezdtek a bölcs-mozgalom szilárd falai, Perzsia diadalával pedig a bölcs-mozgalom feltételei drasztikus hirtelenséggel elhaltak, a türannoszok Hellasz szerte elvesztették progresszivitásukat az amphiktüoniák háttérbe szorultak. Az új helyzetben más szerveződések kerültek előtérbe, új hatalmi központok, politikai frontok és szövetségek – a peloponnészoszi és a déloszi szövetség – jöttek létre.

A hét görög bölcs ideje tehát mintegy 45 évig, i. e. 590-től 546-ig tarthatott, amiben a kezdet bizonytalan, de a vég, az biztos.²⁷⁸

A zsidó és a hellén fejlődés fordulópontjának háttérében egyaránt a perzsa birodalom állt. Kürosz csapásai alatt 546-ban megdőlt Kroiszosz birodalma. Perzsia Médeiát és Babilont, majd pedig Egyiptomot is leigázta, Kürosz fermájával hazabocsátotta a babiloni fogságból az elhurcolt zsidókat, s egyidejűleg megkezdte Hellasz poliszainak leigázását és kirablását, birodalmába való bekebelezését. A történelem méhében csodálatos lehetőség termékenyültek meg. Azt, amit senki sem akart, senki sem látott előre, Kürosz győzelmei, Lüdia és Babilon eleste mind a hellének, mind pedig a zsidók, mondjuk így, Európa majdani fejlődése számára sorsdöntő változást hozott: amott a monolátriából vagy hemoteizmusból a *monoteizmust*, Európa majdani *vallási*, emitt a szófiából a *filozófiát*, Európa *tudományának* és *ideológiájának* mindmáig élő alapzatát teremtették meg.

FÁJDALMAS FÖLISMERÉSEK

„Helyesen jártál el – írta Anaximenész fiktív levelében Püthagorasznak –, amikor Szamoszról átköltöztél Krotónba, ahol megvan a nyugalmad. Aiakész fiait hallatlan gonoszságokat hajtanak végre, és a milétosziak nem hagyják el az (egyed)uralkodót. Félelmet jelent számunkra a médek királya is, kivéve, amennyiben hajlandók vagyunk neki adót fizetni... Hogyan gondolhatna akkor Anaximenész csillagvizsgálásra, ha állandóan rettegni

*kell a megsemmisüléstől és a rabságtól?*²⁷⁹ Gyakorlatilag a bölcsmozgalom akkor szűnt meg, amikor Püthagorasz elhagyta az égei-tengeri Szamoszt, és áttelepült Megalé Hellaszba, a szicíliai Kratónba, ahol megalapította a politikai pártját és filozófiai iskoláját, a püthagoreus közösségeket. Távozása és nagy-görögországi föllépése határkö. A bölcselkedés központja nyugatra, Megalé Hellaszba, Nagy-Görögországba helyeződött át.

Ott mondta ki Püthagorasz a bölcs-mozgalom történelmi befejezettségét és a filozófiás új korszakát: ő nem bölcs, nem a bölcsesség birtokosa, nem a bölcsesség művelője, hanem a bölcsesség kedvelője, szeretője, ő filozófus: „Azelőtt inkább bölcsességnek hívták, amit ma filozófiának nevezünk. Bölcs az, aki éles elméjével pontosan értett hozzá; a filozófus pedig az, aki szereti (‘szeretgéli’) a filozófiát.”²⁸⁰ A filozófia, mondja Püthagorasz, nem maga a bölcsesség, hanem a bölcsesség szeretete, ami nem egy mindenkorra adott állapot és eredmény, hanem állandó törekvés a bölcsesség elérésére.

A „KOR SZELLEME”

Voltak a bölcsök között olyan férfiak, akik életútjuk során kezdtek kiszakadni abból a „kollektív szubjektum”-ból, amit a bölcs-mozgalom képviselt, kezdtek a kollektív gondolkodásába egyéni szint vinni, s kezdtek kiépíteni azt az elemi individualitást, amely a filozófiai gondolkodás sajátossága. Ők a filozófus bölcsök, az első filozófusok. A kollektív szubjektumból való kiemelkedés lehetősége, sőt programja mintegy készen adott volt Khilón intelmében: „Ismerjed meg önmagadat!”²⁸¹

Erről Husserl a következőket mondja: „olyan elszigetelt személyiségekkel, mint Thalész etc. egészen új ember születik, emberek, akik filozófiai életet élnek, a filozófiát, ezt az újfajta kultúrkepletet hivatásszerűen űzik.”²⁸² Mindez oda vezet, hogy „a görögöknél egyéni tudósok kezdenek kiemelkedni s felismerhetővé válik a tudományos gondolkodás sajátos jellege” – írja Farrington.²⁸³ A bölcsök közül azonban csak azok és csak akkor válhattak a filozófia kezdeményezőivé, amikor elszakadtak az aktív politizálástól, amikor már nem nyomasztják őket közvetlenül és megoldásukat követelve a polisz mindennapos gondjai, nem kötik őket a napi hatalmi harc fordulatai, kiszakadnak a polisz hagyományos életviteléből.

A kép azonban összetettebb, mint az első pillantásra gondolhatnánk. Hibát vétenénk, ha a törésvonal kialakulását csak a felszínen mutatkozó, jobbára egyéni kvalitásokból és életvitelből vezetnénk le. Ez nem egyszerűen tehetség kérdése, nem pusztán önálló döntés eredménye, még akkor sem, ha nem tagadható, hogy emezeknek is volt része az események sodrában. A válságból kinőtt a filozófia. Nietzsche úgy véli, „Ahhoz azonban értettek a görögök, hogy idejében kezdjék el, s arról, hogy mikor kell hozzálátni a filozófiához, egyetlen nép sem szolgál ily egyértelmű tanulsággal, mint ők. Nem elkeseredésből, ahogy egyesek gondolják, akik szerint a filozófia a rosszkedvből származik. Hanem boldogságból, érett férfiaságból, a bátor és diadalmas férfikor tüzes derűje közepette.”²⁸⁴ Az idilli kép helyett zordabb környezetet festettünk. Nietzsche-vel szemben Hegel helyzetértékeléséhez tarthatjuk magunkat: „a görög filozófiának ez a kezdete... a kisázsiai ión szabadállamok pusztulásának korába” esik, azaz „Amikor ez a szép világ, amely magában magas műveltségre emelkedett, megsemmisült, fellépett a filozófia.”²⁸⁵ A filozófiás kezdete nem a virágzásból, hanem a bel- és a

279

Diog. Laert. Anaximenesz II,2.

280

Diog. Laert. Előszó. A bölcsesség kutatása. In: Uő. A filozófiában jeleskedők élete és nézetei. 1. köt. Jel Kiadó. 2005. Arisztotelésztől: „Mert sok dologban rabszolga az emberi természet, úgy, hogy Simonides szerint ‘egyedül Istent illeti meg ez az ajándék’, s az embernek nem illik egyebet keresni, mint a magához mért tudományt.” (Met. 982b). Ugyancsak egy más hasonlat szerint „Az olyan embert, aki szereti a bort (αφιλοίνο), meg kell különböztetni az olyantól, aki tele van borral, egy itástól.” (Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 169. old.)

281

Józsa Péter így látta: „a polisz-forma alapvető ellentmondását, a tudatos, szervezett politikummá fejlődött csoport és a tudatosan szuverénné, szabaddá váló egyén közötti feszültséget fejezte ki... a görög vallás egyik központi eleme, az ‘emberi határokon’ belülmáradás parancsa (amit pl. az Apollón-templom ‘gnóti széauton’... feliratában jut kifejezésre)”. (Józsa Péter: A vallás funkcionális értelmezésének kérdéséhez. 22. jegyzet. In: Uő. Adalékok az ideológia és a jelentés elméletéhez. 169. old.). Ezek szerint kezdetben a poliszforma alapvető ellentmondásán belül „a tudatos, szervezett politikummá fejlődött csoport”, vagyis a bölcsök közössége, nevezetesen a bölcs-mozgalom, mint „kollektív szubjektum” volt az elsődlegesen meghatározó, míg körükben az „elemi individualitás”-ukat kiharcoló, „tudatosan szuverénné, szabaddá váló egyének” szerepe vált túlnyomóvá.

282

Husserl: Az európai emberiség válsága és a filozófia. In: Husserl: Válogatott tanulmányai. 347. old.

283

Farrington: Tudomány az ókorban. 30. old.

284

Nietzsche. 48. old.

285

Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 133. old.

külpolitikai válságból ered.²⁸⁶ A gazdasági, a politikai, ideológiai és a katonapolitikai válság vetette fel a „*Mit tegyünk?*” típusú kérdéseket: „*Mi nehéz?*”, vagy „*Miért?*”

A személyes szabadságon kívül kettős szabadság kell a filozófialáshoz, Az egyén tevékenységének el kell határolódnia a természettel folytatott anyagcsere közvetlenségétől, amit a poliszban mint iparos és mint kereskedő valósít meg, mert ez a feltétele, hogy megkülönböztesse önmagát a külső természettől, és állíthatja szembe önmagát mint szubjektum az objektummal, a természeti környezetével. Az egyénnek meg kell különböznie a közösségtől, mert csak így juthat a szubjektum az önmagával való azonosság tudatára, s állíthatja szubjektumként szembe magát a társadalommal, mint objektummal. Ennek az emelője a munkamegosztás előrehaladása, a szellemi és a fizikai munka elválása, tudatát pedig a városállam köznapiságától viszonylagos távolságot tartó, termelőmunkát nem végző, anyagilag független, személyi kötöttségektől ment értelmiségiek, bizonyos fokig öncélként termelik ki.

A filozófus bölcsek. Szolón, Thalész és Phereküdesz. Ők kezdetben semmiben sem különültek el a többi bölcstől, és egymástól, ha csak abban nem, hogy egyikük a szárazföldi Hellaszban lépett föl, a másik az Égei-tenger szigetén, Szamoszon kezdett elmélkedni, a harmadik pedig Ióniában hallatta hangját. Itt is, ott is ugyanaz a nyelv, ugyanaz a mitológia, ugyanaz a homéroszi hagyomány, többé-kevésbé ugyanaz a polisz-forma. A válság polarizál! Fellépésük helyszínének különbségei döntőnek bizonyultak. Kezdetben a közöttük meglévő árnyalatnyi különbségek réssé szélesültek, később szakadáshoz vezettek. Az alig-alig kitapintható társadalmi és a politikai különbségek ideológiai különbségekben kristályosodtak ki. Ebből fakadtak az első, még alig látható törésvonalak, elváltak a nézőpontok, de nem tudatosan, hanem a valóságnak a bölcsek különböző szerepvállalásának látószögéből spontánul adódó eltérő gondolati feldolgozása következtében. A különböző helyszíneken egymástól jobbra függetlenül alapvetően három irányba történik a bölcsességből való kitörés, és három nagy filozófiai irányzat bontakozott ki.

Az egyéni sorsokba a történelem szól bele. „*filozófiai élet élése*” és az „*újfajta kultúrképlet hivatásszerű üzése*” legalábbis kezdetben, mindnyájuk számára inkább **kényszerűség** volt, nem pedig kedvtelés, még kevésbé hivatal és hivatás. A bölcst Phereküdesz már eleve **hatalmon kívüli** gondolkodó volt, s **kihátrált** a háta mögül a bölcsmozgalom. Thalész **kiábrándult** a mozgalomból és **kiszorult** a politikából, és nem **akart** tovább politizálni, Szolón pedig az új helyzetben **elszigetelődött** a napi politizálástól, s nem **tudott** tovább politizálni.

A lehetőségek realizálódása tehát két síkon ment végbe: egyfelől a poliszok társadalmi síkján, másfelől a bölcsek személyes síkján: családi indíttatásuk és érdeklődésük, lehetőségeik és velük való élni tudás tekintetében. Ezek, éppen úgy, mint a politikai történetekben, az irodalomban bekövetkezett változások, a vallásos hit fordulatai, figyelmeztet Hegel, nem okai a filozófiának, hanem mind emezeknek, mind annak közös a gyökere: „*a kor szelleme*”, ami mindegyikben megjelenik, ami mindegyiket áthatja, s ami közös lényegeként a különböző, sokszor akár egymásnak ellentmondó megjelenési alakzatoknak az összefüggéseit meghatározza.²⁸⁷ A szellem nem önmagából izzadja ki a filozófiát, hanem a kor lehetőségeit kihasználó, a kor kihívásaira válaszoló, kezét a kor ütőerén tartó, benne tevékenykedő, azt formáló szubjektumok azok, akik számára megvilágosodik a kor lényege, a „*kor szelleme*”, azaz a kor totalitása.

BÖLCSEKBŐL BÖLCSELKEDŐK

Ritka annak belátása, amiben a „*korszellem*” meghatározóan fellépett, hogy „*a kozmogóniai spekuláció Thalész kora körül a levegőben volt, mégpedig nem csupán Ióniában, hanem a görög föld középső részének jórészt másfajta kulturális környezetében, Spártában is*”!²⁸⁸ De ugyanígy elmondható, hogy a társadalomfilozófiai spekuláció Szolón kora körül a levegőben volt, mégpedig nem csupán Attikában, hanem a görög föld keleti végeinek jórészt másfajta kulturális környezetében, Milétosban is. Vagy állíthatnók, hogy a teológiai spekuláció Phereküdesz kora körül a levegőben volt, mégpedig nem csupán a szigeteken, hanem Hellaszban és Ióniában is. A legkülönbözőbb filozófiai törekvések számára a történelmi- ideológiai kiindulópont és háttér adott volt. Ezért az irányzatok elválása sohasem volt abszolút: a **mitologizáló** filozófia, a **társadalomfilozófia** és

286

„*az emberi társadalom ősi struktúráját, amely ugyan soha nem volt mozdulatlan, de törésmentesen folyamatos volt... most megrázkódtatta az osztályharc... ez a struktúra volt az az öntőminta, amelyben a görög gondolkodás formát öltött; ez az öntőminta azonban széttörtött, és az új társadalmi szerkezet megcsúfolta a gondolkodás hagyományos módjait, amelyet kifejezésére alkottak. Az örökölt eszmék és a korabeli valóság közötti áthidalhatatlan szakadék arra indította az ión arisztokráciát, hogy felvesse annak a világnak eredetére és fejlődésére vonatkozó kérdéseket, amelyekben élt. A hagyományos eszméket most először koordinálták tudatosan alkalmazott tudományos módszerrel.*” (Thomson: Aischylos és Athén. A dráma társadalmi eredetének vizsgálata. Gondolat Könyvkiadó. 1958. 83. old.) E módszer alkalmazása nem abban öltött testet, hogy az iónok „*a változás alapvető kérdésével foglalkoztak: hogyan lett a világ azzá, ami?*”, hogy „*felvesse annak a világnak eredetére és fejlődésére vonatkozó kérdéseket, amelyekben élt.*” A világ eredetére és a fejlődésére vonatkozó kérdéseket majd csak Anaximandrosz veti föl.

287

Vö. Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 59. old; Hegel: A szellem fenomenológiája. Akadémiai Kiadó. 1961. 347. old; Uő. Előadások a világtörténet filozófiájáról. 89-91. old; Uő.: Esztétikai előadások. 1. köt. 96-97. old.

288

A preszókratikus filozófusok. 91. old.

természetfilozófia, egyaránt **filozófia**, mert egységük elméletépítésükben kerülő úton, az elvek és a módszerek szintjén, azok különböző kombinációik révén jött létre.²⁸⁹

1.) A szárazföldi **Attika** és központja, **Athén** alapvetően kézműves és kereskedő társadalom volt, távol és akkoriban még védetten a lüd és a perzsa expanziótól. A polisz arisztokratikus, demokratikus és türannikus erői önmagukban nem tudták a hatalmat tartósan megtartani, hol ilyen, hol olyan szövetségeket kötve irányították a várost. A válságról válságra bukducsoló poliszban élénk maradt a társadalmi kérdések iránti érdeklődés. E folyamatban Szolón, a város kiemelkedő politikusa kiszorult a hatalomból és egyre jobban elfogyott mögüle a támogatói kör, ami a gyakorlati politizálástól eltántorította, s a politizálás elméleti kérdéseivel való foglalkozásra indította, ezzel emelkedett fel a köznapi szinten, s építette fel filozófiáját mint **társadalomfilozófiát**. Nevéhez fűződik a **jogfilozófia**, az **etika**, az **esztétika** és az **utópia** kezdeményezése. Athén politikai és szellemi életének alakításában társa volt egy időben az Athénban működő phaisztoszi Epimenidész, aki elindította a **szociológiai** és a **logikai** gondolkodást. Szolón utópista eszméihez ösztönzést önmaga tapasztalataiból és egyiptomi tudós papoktól kapta. Ő és Epimenidész folytatták a krétai Thalész kezdeményezését s ennek eredményeképpen Athénben a folytonosság elhalványítja a bölcsesség és a bölcsélet közötti megszakítotttságot, azt a fordulatot, amit Thomson így jellemzett: „*Szolón [választotta el – EKO] a társadalmat a természettől, és sajátosan emberi kötelezettségeken alapuló erkölcsi rendszernek tüntette fel. Más szóval... Szolón objektívnak tartotta a társadalmat*”.²⁹⁰

2.) A kis-ázsiai partszegélyen fekvő **Iónia** és fővárosának számító **Miléosz** alapvetően kereskedelemre épülő társadalom volt. A gondolkodók és a politikusok választ kerestek az őket közvetlenül érintő lüd és perzsa támadásokra. A kereskedelmi és a pénztőkén nyugvó gazdasága e veszélyhelyzetben nem vállalhatta a „*népfölkelést*”, a belső erőket mozgósító aktív ellenállást, a polisz és maga Thalész a Perziával való kiegyezés útját egyengette. Az ión partszegélyen mindez a társadalomfilozófiai kérdésekkel való szembefordulásra ösztönzött. A támadásokra a polisz mintegy száz gyarmat alapításával válaszolt. A miléotzi **expanziós** törekvések felkeltették a **térbeliség** iránti különös érdeklődést, mint annak ideológiai kifejeződését.²⁹¹ A köznapi szinten felülemelkedve Thalész mindezek hatására felhagyott a politizálással, a természet felé fordult. Nevéhez fűződik a **természetfilozófiának**, a **kozmozgóniának**, a **kozmológiának**, a **geometriának** és a **csillagászatnak** megalapozása részben egyiptomi, részben kaldeus ösztönzésre. Miléoszban a bölcsességből a bölcséletbe való átmenet a **természetfilozófia** kibontakozásával ment végbe, az ideológiai fordulat megszakítotttsága itt brutálisan megnyilatkozik.

3.) Az égi tengeri **szigetek**, különösen vezető szerepet betöltő **Kréta** és **Szamosz** helyileg, politikailag és ideológiailag közepesen helyezkedtek el, egyensúlyozással védekeztek mind a keletről jövő veszély ellen, mind Spárta és Athén befolyásolási törekvéseivel szemben. Az alapvetően **védekezésre** berendezkedő társadalmuk felkeltette a gondolkodó főkbén az **időbeliség** iránti kitüntetett érdeklődést, mint annak ideológiai kifejeződését.²⁹² A köznapi szinten felemelkedve a **teológiai** filozófia kezdeményezője a krétaiak és az egyiptomiak világképére támaszkodó szüroszi eredetű, de Szamoszon működő **mitologizáló** filozófus, Pherekudész volt.²⁹³ Láthatóan nem értett egyet a filozófiának természetfilozófiára és társadalomfilozófiára történő szakadásával, igyekezett megőrizni azt a szemléleti egységet, ami a bölcsék világszemléletében uralkodott, de aminek feltételei igazából majd csak évezredekkel később teremtődtek meg. Törekvéséhez, hogy a természet külön szemléletét és a társadalom külön természetét egységbe fogja, egyedüli enyvező anyagul csak a hazai és az egyiptomi mitológia állt a rendelkezésére. A teológiai filozófia visszalépésnek tűnik, de inkább volt elszakadási kísérlet a mitológiától, mint a felé való közeledés. A hazai mitológiától való távolságtartását mutatja elméletépítésében az egyiptomi mitológia előnybe részesítése.

289

Máshol a miléotziakról jelenti ki: „*Amikor azonban filozófusoknak nevezzük őket, nem egészen a szokásos értelemben használjuk ezt a szót. Főleg olyan kérdésekkel foglalkoztak, amelyeket mi a természettudományok vagy azok filozófiai kérdései körébe sorolunk, a társadalom és a gondolkodás törvényeit nem vizsgálták, amelyek ekkor még nem váltak a filozófia tárgyává.*” (Thomson: Az első filozófusok. 163. old.)

290

Thomson: Az első filozófusok. 239. old. Az elválást Cicero így jellemzi: „*bölcsesség volt, s mégis a két ág lényegét illető eltérés abban állt, hogy míg azok az élőszó és a tudomány révén vitték előbbre a természet által képviselt alapelveket, addig emezek az állami intézmények és törvények révén.*” (Cicero: Az állam. III,3 (7))

291

Paul Tillich német-amerikai teológus a vallások időbeliségen és a térbeliségen alapuló strukturális elvet ezekre az összefüggésekre vezette vissza (hivatkozik a „*Der Widerstreit von Raum und Zeit*”. Gesammelte Werke. VI. Band. Stuttgart. 1963. 109. és 140-148. oldalára Lukács József: Az óizraeli vallás történelmi típusáról. In: Uő. Eszmék és választások. Kossuth Könyvkiadó. 1983. 177. old., s részben vitatkozik vele: Uő. Gondolatok a Bibliáról. In: i. m. 159. old.). Úgy tűnik, hogy Tillich koncepciója a korai filozófiai fejlődés is érvényes.

292

Itt ismét Paul Tillich elemzésére utalunk.

293

Kelszosz és Vico Linoszt, Muszaioszt és Orpheuszt tartja az első teológus költőknek. (vö. Kelszosz. I,14-18. és Vico: Az új tudomány. 164. old.), de ők a régmúlt kódéből alig-alig bukkannak elő. Krétáról indult Athénba, majd Spártába a **mitologikus** filozofálás másik képviselője, phaisztoszi Epimenidész, a kurész. Athénban a szolóni kezdeményezésre válaszul a pieszisztratoszi türannisz ideológiusa, Onomakritosz a teológiai-mitologikus filozófiát állította, ezért vélhetők úgy, hogy ő is a krétai Thalész tanítványa.

Megkezdődött a filozofálás korszaka. Ami előtte volt – a hét görög bölcs munkássága –, az szükséges kiindulópontot jelentett a filozófia kifejlődése számára, de ez még nem volt a szó tulajdonképpeni értelmében filozófia, mégis annyiban filozófia volt, hogy az ő munkásságuk képezi a görög filozófia nem – mint láttuk, többen vélik – mitikus, hanem valóságos kezdetét, legelső szakaszát: protofilozófia. Fejezzük be Vojtech Zamarovský szavaival: „*A filozófia kapuját a 'hét bölcs' tárta szélesre a görögök előtt.*”²⁹⁴ S tegyük hozzá: mindnyájunk előtt!